

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΜΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΠΟΥΔΕΣ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

The White Man's Burden (Apologies to Rudyard Kipling) Judge, 1899

ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΙΚΕΛΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ: ΑΓΓΕΛΟΣ ΧΡΥΣΑΦΟΥΔΗΣ

ΑΜ: mad21039

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2023

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Ο Δηλών
Χρυσάφουδης Άγγελος

Ευχαριστίες

Όταν το 2021 στο μεταπτυχιακό μάθημα «Εθνικό Κράτος και Παγκοσμιοποίηση» ήρθα για πρώτη φορά σε επαφή με το κριτήριο του πολιτισμού, μού γεννήθηκε η επιθυμία να εντρυφήσω περισσότερο σε αυτό και την προβληματική του. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στον κ. Κυριάκο Μικέλη, Επίκουρο Καθηγητή του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας για την πηγαία καθοδήγησή του καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου και την αμέριστη βοήθειά του στην εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής, χωρίς τη συμβολή του οποίου δεν θα είχε να ολοκληρωθεί. Επίσης, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην οικογένειά μου για την υλική και ψυχολογική υποστήριξη καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την Αναστασία για την υπομονή και την επιμονή της, την πίστη της σε μένα και τις ατέρμονες αλλά εποικοδομητικές συζητήσεις μας για την εργασία, στην οποία και την αφιερώνω.

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή	9
2. Πολιτισμός και Διεθνείς Σχέσεις	
2.1 Όψεις του πολιτισμού: έννοιες και σημασιολογικές αντιθέσεις	13
2.2 Η θέση του πολιτισμού στις Διεθνείς Σχέσεις	17
2.3 Ταυτότητα: Άλλοι, βάρβαροι και ιεραρχίες	24
2.4 Σύγκρουση πολιτισμών-Συνεργασία πολιτισμών	27
2.5 Πολιτισμός-κουλτούρα, παγκοσμιοποίηση και παγκόσμια τάξη	33
2.6 Συμπεράσματα	37
3. Η Διεθνής Κοινωνία	
3.1 Αγγλική Σχολή των Διεθνών Σχέσεων	39
3.2 Η διεθνής κοινωνία: Martin Wight, ορισμός, φύση και στόχοι	44
3.3 Η επέκταση της διεθνούς κοινωνίας	50
3.4 Οι βάρβαροι: Εκτός της διεθνούς κοινωνίας	59
3.5 Συμπεράσματα	66
4. Κριτήριο του πολιτισμού και παγκοσμιοποίηση: Από τον 19ο στον 20ό αιώνα	
4.1 Κριτήριο του πολιτισμού: ορισμός και στόχοι	69
4.2 Η ένταξη των μη-ευρωπαϊκών χωρών στη διεθνή κοινωνία	76
4.2.1 Ρωσία και κριτήριο του πολιτισμού	78
4.2.2 Οθωμανική Αυτοκρατορία και κριτήριο πολιτισμού	79
4.2.3 Κίνα και κριτήριο πολιτισμού	82
4.2.4 Ιαπωνία και κριτήριο πολιτισμού	88
4.3 Μέση Ανατολή, Αφρική, Λατινική Αμερική και κριτήριο πολιτισμού	92
4.4 Συμπεράσματα	97
5. Κριτήριο του πολιτισμού και παγκοσμιοποίηση: Από τον 20ό στον 21ο αιώνα	
5.1 Το κριτήριο του πολιτισμού σήμερα	102
5.2 Ανθρώπινα δικαιώματα, δημοκρατία και ανάπτυξη	107
5.3 Η παγκοσμιοποίηση της αγοράς και κριτήριο πολιτισμού	110

5.4 Κριτήριο του πολιτισμού και περιφερειακές ενώσεις- οργανώσεις	114
5.4.1 Κριτήριο πολιτισμού και Ευρωπαϊκή Ένωση	116
5.4.2 Η περίπτωση της ASEAN	122
5.5 Κριτήριο πολιτισμού και «νέοι βάρβαροι»;	125
5.6 Συμπεράσματα	132
6. Αντί επιλόγου	133
Βιβλιογραφία	141

*«Τουλάχιστον ο πολιτισμός,
αν δεν έκανε τον άνθρωπο πιο πολύ αιμοδιψή,
τον έκανε όμως χειρότερο αιμοδιψή
από ό,τι ήταν στο παρελθόν.
Άλλοτε έβλεπε στην αιματοχυσία τη δικαιοσύνη,
κι έχοντας ήσυχη τη συνείδησή του
εζόντωνε όποιον έπρεπε».*

Σημειώσεις από το Υπόγειο, Φίοντορ Ντοστογιέφσκι

Περίληψη

Το κριτήριο του πολιτισμού ανήκει στη θεωρητική σκέψη της Αγγλικής Σχολής και αφορά τον τρόπο ταυτοποίησης και ιεράρχησης των πολιτικών κοινοτήτων με βάση την πολιτισμική τους κατάσταση. Το κριτήριο του πολιτισμού καταγράφεται ως ένα νομικό εργαλείο του 19ου αιώνα και αποτελεί προϋπόθεση εισόδου στη διεθνή κοινωνία. Η διάδοση του ευρωπαϊκού πολιτισμού στον υπόλοιπο κόσμο ήταν μια διαδικασία με την οποία τα ευρωπαϊκά κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά πρότυπα απέκτησαν οικουμενικές διαστάσεις συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της παγκόσμιας κοινωνίας. Οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι και η αποαποικιοποίηση συνέβαλαν στην κατάρρευση της έννοιας του κριτηρίου πολιτισμού. Ωστόσο, η λογική του κριτηρίου του πολιτισμού επανέρχεται στο προσκήνιο και συνδέεται άμεσα με την παγκοσμιοποίηση, στην προσπάθεια κατανόησης της ιεραρχίας των κρατών και των ανθρώπων στη σύγχρονη εποχή. Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η ανάδειξη της σχέσης του κριτηρίου του πολιτισμού με την παγκοσμιοποίηση. Μέσα από την καταγραφή των διαστάσεων του πολιτισμού στη διεθνή πολιτική και την παγκοσμιοποίηση, θα γίνει κατανοητή η άρρηκτη σύνδεσή του με την έννοια της διεθνούς κοινωνίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα εργασία εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο το κριτήριο πολιτισμού λειτούργησε ως απάντηση στην επαφή των Ευρωπαίων με άλλους πολιτισμούς και κουλτούρες κατά τη διάρκεια της επέκτασης της διεθνούς κοινωνίας. Παράλληλα, λαμβάνοντας υπόψη την παγκοσμιοποίηση, εξετάζεται η αναβίωση ενός παγκόσμιου φιλελεύθερου κριτηρίου, το οποίο ενσωματώνει τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δημοκρατική διακυβέρνηση και την οικονομική απόδοση. Κλείνοντας, καθίσταται σαφές ότι το κριτήριο του πολιτισμού παραμένει είναι χρήσιμο εργαλείο κατανόησης της λειτουργίας της διεθνούς κοινωνίας, εφόσον στο παγκοσμιοποιημένο διεθνές σύστημα η πολιτισμική ποικιλομορφία συνυπάρχει με την αναρχία και την ιεραρχία.

Λέξεις- κλειδιά: πολιτισμός, κουλτούρα, κριτήριο πολιτισμού, διεθνής κοινωνία, ιεραρχία, παγκοσμιοποίηση, Αγγλική Σχολή.

Abstract

The standard of civilization belongs to the theoretical thought of the English School and concerns the way of identifying and classifying political communities based on their civilizational status. The standard of civilization is recorded as a 19th century legal tool and conditionality for the entry into the international society. The expansion of European civilization to the rest of the world was a process by which European social, political, and economic norms acquired universal dimensions, contributing to the formation of world society. The two World Wars and decolonization contributed to the collapse of the concept of the standard of civilization. However, the logic of standard of civilization is coming back to the fore and is directly linked to globalization, in the attempt to understand the hierarchy of states and people in the modern era. The purpose of this thesis is to highlight the relationship between the standard of civilization and globalization. By documenting the dimensions of civilization in international politics and globalization, its inseparable connection with the concept of international society will be understood. In this context, this thesis focuses on how the standard of civilization functioned as a response to Europeans' contact with other civilizations and cultures during the expansion of the international society. At the same time, taking globalization into account, it examines the emergence of a global liberal standard of civilization that incorporates human rights, democratic governance, and economic efficiency. In conclusion, it becomes clear that the standard of civilization remains a useful feature for understanding the functioning of international society, since cultural diversity coexists with anarchy and hierarchy in the globalized international system.

Keywords: civilization, culture, standard(s) of civilization, international society, hierarchy, globalization, English School.

1. Εισαγωγή

Η ανά χειράς διπλωματική εργασία εξετάζει τον ρόλο του κριτηρίου του πολιτισμού και της παγκοσμιοποίησης στη δόμηση και οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας. Κατά κοινή ομολογία, το κριτήριο πολιτισμού συνιστά εκείνες τις πρακτικές και τις νόρμες, σύμφωνα με τις οποίες κατηγοριοποιούνται και ιεραρχούνται οι πολιτισμοί με γνώμονα την πολιτισμική τους κατάσταση. Το κριτήριο του πολιτισμού βασίζεται στην παραδοχή ύπαρξης τουλάχιστον μιας θεωρητικής πολιτισμένης κοινωνίας κρατών και σχετίζεται με την ένταξη μιας πολιτικής οντότητας σε αυτή. Η έννοια της διεθνούς κοινωνίας, όπως παρουσιάζεται μέσα από τη θεωρητική σκέψη της Αγγλικής Σχολής των Διεθνών Σχέσεων, συνιστά θεμελιώδη έννοια στην παρούσα εργασία. Το κριτήριο του πολιτισμού παρουσιάζεται διεξοδικώς από τον Gerrit Gong στο έργο του *The Standard of 'Civilization'*,¹ ενώ παράλληλα προσεγγίζεται με όρους παγκοσμιοποίησης ως ένα εργαλείο κατανόησης της ιεραρχίας των κρατών και των ανθρώπων στη σύγχρονη εποχή.

Για την πλήρη κατανόηση του κριτηρίου του πολιτισμού, στο δεύτερο κεφάλαιο κρίνεται σκόπιμο να ερμηνευτεί η χρήση του όρου *πολιτισμός*, αναδεικνύοντας τη συγκεκριμένη θεματική στο πλαίσιο των Διεθνών Σχέσεων. Η χαρτογράφηση της έννοιας του πολιτισμού φέρνει στην επιφάνεια μια πολύ σημαντική σχέση που αφορά τη διχοτόμηση Εαυτός-Άλλος. Ο «Άλλος» αποτελεί το ακριβώς αντίθετο του Εαυτού, ενώ παράλληλα υπολογίζεται σημαντικά, καθώς επηρεάζει, διαμορφώνει και προσδίδει ουσία και αξία στο πρώτο μέρος της σχέσης αυτής. Εκτός αυτού, η σχέση αυτή παράγει δυο ακόμη σημαντικές έννοιες, αν όχι και το αντίστροφο, που αναδεικνύονται με το κριτήριο του πολιτισμού: την ταυτότητα και την ιεραρχία. Η επίδραση της παγκοσμιοποίησης στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου έδωσε νέα αφηγήματα και κίνητρα πολιτισμικής ανάλυσης στο πλαίσιο των Διεθνών Σχέσεων.

Το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στην έννοια της διεθνούς κοινωνίας. Αφετηρία της προσέγγισης της παρούσας εργασίας αποτελεί η Αγγλική Σχολή, ενώ κρίνεται σκόπιμο να αποσαφηνιστεί μια ακόμη πιο σύνθετη έννοια που σχετίζεται με την έννοια της κουλτούρας και του πολιτισμού.. Η διεθνής κοινωνία χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο κοινών κανόνων, που περιλαμβάνουν κοινές αξίες, κοινούς ηθικούς κώδικες, κοινούς

---

¹ Gong, Gerrit W. *The Standard of "Civilization" in International Society*. Oxford: Clarendon Press, 1984.

στόχους και επιδιώξεις, κοινά συστήματα διακυβέρνησης και διαμορφώνουν τις σχέσεις μεταξύ των μελών της.² Αναμφίβολα, η επέκταση και η κυριαρχία του ευρωπαϊκού πολιτισμού, πέρα από τη γεωγραφική περιφέρεια της Ευρώπης έχει εκβάλλει στη δημιουργία μιας μεγάλης διεθνούς κοινωνίας.³ Από τον 18ο-19ο αιώνα, οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις είχαν το προνόμιο και το χρέος όχι μόνο να εξάγουν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, αλλά και να τον επιβάλλουν στον υπόλοιπο κόσμο, τον οποίο έβλεπαν ως «βάρβαρο» ή «απολίτιστο».

Επομένως, στο πρώτο μέρος του τέταρτου κεφαλαίου εξετάζεται το ευρωπαϊκό κριτήριο πολιτισμού και πιο συγκεκριμένα η σχέση του με την ένταξη μη-ευρωπαϊκών κρατών στη διεθνή κοινωνία. Το κριτήριο του πολιτισμού επιδίδεται, όπως προαναφέρθηκε, στον διαχωρισμό αυτών που ανήκουν στη διεθνή κοινωνία από αυτούς που δεν ανήκουν. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις κρατών για τη διαμόρφωση του κριτηρίου πολιτισμού και την ενσωμάτωσή τους στη διεθνή κοινωνία αποτέλεσαν μεταξύ άλλων η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Ρωσία, η Κίνα και η Ιαπωνία. Το κριτήριο του πολιτισμού χαρακτηρίζεται ως ένα ευρωπαϊκό εργαλείο ιεράρχησης των κοινωνιών, ενώ παράλληλα χρησίμευσε ως ένα εργαλείο αποικιοκρατικής λογικής που συνέβαλε στην επιβολή πρωτοκαθεδρίας του ευρωπαϊκού-δυτικού πολιτισμού.

Σήμερα, εν καιρώ παγκοσμιοποίησης και έντονης αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών, το κριτήριο του πολιτισμού εμφανίζεται εκ νέου στο επίκεντρο των διεθνών εξελίξεων. Στο δεύτερο μέρος του τέταρτου κεφαλαίου καταγράφεται η αναβίωση του κριτηρίου του πολιτισμού στην παγκοσμιοποιημένη εποχή. Για παράδειγμα, αναδύονται διάφορα κριτήρια ένταξης σε διεθνείς οργανισμούς, διεθνείς οργανώσεις και συλλόγους τα οποία εφαρμόζονται και καλούν τα κράτη να προσαρμοστούν σε αυτά προκειμένου να γίνουν μέλη τους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η ανάδειξη ενός παγκοσμίου κριτηρίου πολιτισμού, το οποίο αφορά την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της δημοκρατικής διακυβέρνησης.⁴ Παράλληλα αναπτύσσεται ένα παγκόσμιο κριτήριο οικονομικού πολιτισμού, ενός φιλελεύθερου κριτηρίου της αγοράς, το οποίο βασίζεται στις αρχές χρηστής οικονομικής και δημοσιονομικής

---

² Hedley Bull, *Η Αναρχία Κοινωνία: Η μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, μτφ: Ηρακλεία Στροϊκού, επιμ.: Η. Κουσκουβέλης, (Ποιότητα: Αθήνα, 2001).

³ Bull, Hedley, and Adam Watson. *The Expansion of International Society*. (Oxford: Clarendon Press, 1984).

⁴ David Fidler, "The Return of the Standard of Civilization," *Chicago Journal of International Law* 2, no. 1 (2001): 137-157.

συμπεριφοράς στο πλαίσιο της μεγάλης παγκοσμιοποιημένης αγοράς.⁵ Από αυτή την οπτική, εξετάζεται το κριτήριο πολιτισμού στο κανονιστικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία συνιστά γνήσιο κληρονόμο της αυτοκρατορικής και αποικιοκρατικής Ευρώπης των προηγούμενων αιώνων.⁶

Στο πλαίσιο αυτό, καθίστανται νευραλγικής σημασίας τα ακόλουθα ερωτήματα. Πώς διαμορφώθηκε το κριτήριο του πολιτισμού και τι επιπτώσεις είχε για τη διεθνή κοινωνία; Πώς αντιμετώπισαν άλλες μη-ευρωπαϊκές δυνάμεις το «ευρωπαϊκό» κριτήριο πολιτισμού; Για ποιους λόγους έλαβε το κριτήριο πολιτισμού οικουμενικές διαστάσεις και ποιοι παράγοντες συνέβαλαν σε αυτό; Αποτέλεσε το κριτήριο του πολιτισμού ένα αποικιακό εργαλείο νομιμοποίησης του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού; Μπορεί η παγκοσμιοποίηση να δημιουργήσει προβληματισμούς και τριγμούς σε έννοιες όπως είναι ο πολιτισμός, η κουλτούρα, η ταυτότητα; Υπάρχει συνέχεια του κριτηρίου του πολιτισμού σε πολιτικές και δράσεις στην Ευρώπη; Αν ναι, με ποια μορφή; Πως εξελίσσεται το κριτήριο του πολιτισμού; Ποιοι είναι αυτοί που θέτουν το κριτήριο και συνέχουν τους αρμούς ενός παγκόσμιου γίνεσθαι;

Τέλος, παρατίθενται ορισμένα ενδεικτικά συμπεράσματα όσον αφορά τη λειτουργία και τη χρησιμότητα του κριτηρίου του πολιτισμού. Αναμφίβολα, το κριτήριο του πολιτισμού αποτέλεσε δημιούργημα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, καθρεπτίζοντας την ευρωπαϊκή και χριστιανική ταυτότητα. Σε δεύτερο βαθμό συνιστά ένα αποικιοκρατικό εργαλείο νομιμοποίησης του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού σε χώρες και κράτη τα οποία οι ευρωπαϊκές δυνάμεις δε κατάφεραν να αποικίσουν. Γι' αυτό τον λόγο, οι τελευταίες υποχρεώθηκαν να υποστούν άδικες συνθήκες από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις και παράλληλα να μην τελούν υπό καθεστώς πλήρους κυριαρχίας για αρκετές δεκαετίες. Επιπλέον, γίνεται αντιληπτό ότι οι αποικίες γίνονταν αποδεκτές στη διεθνή κοινωνία λόγω των ιδιαίτερων σχέσεων που είχαν με τις μητροπόλεις τους. Όμως, παρόλα αυτά η πολιτισμένη πλευρά της διεθνούς κοινωνίας κατέρρευσε αδυνατώντας να υποστηρίξει μια παγκόσμια τάξη, ενώ παράλληλα οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και η αποαποικιοποίηση συνέβαλαν στην ισότιμη αντιμετώπιση των κρατών μεταξύ τους. Αναμφίβολα, η διπολική διάσταση της ψυχροπολεμικής εποχής ανέδειξε νέες πτυχές στην έννοια του πολιτισμού και επομένως πρόβαλε ένα νέο παγκόσμιο κριτήριο

---

⁵ Brett Bowden and Leonard Seabrooke. *Global Standards of Market Civilization* (New York: Routledge, 2006).

⁶ Behr, Hartmut. "The European Union in the Legacies of Imperial Rule? EU Accession Politics Viewed from a Historical Comparative Perspective." *European Journal of International Relations* 13, no. 2 (2007): 239–62.

πολιτισμού, το οποίο βασίζεται στις αρχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας και οικονομίας, οι οποίες σε συνδυασμό με τον σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα ταυτίζουν τη Δύση με την πρόοδο και την εξέλιξη, σε αντίθεση με πρακτικές που υπονομεύουν την παγκοσμιοποίηση της αγοράς, τις δημοκρατικές αρχές και τον σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα.⁷ Σε αυτό το πλαίσιο, αναδύονται στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον κράτη και διεθνείς οργανώσεις, στρατιωτικές συμμαχίες που χρησιμοποιούν κριτήρια ένταξης με βάση τα παραπάνω προ-απαιτούμενα, ενώ παράλληλα αναδύεται ένας νέος Άλλος, ο οποίος έχει την τάση αμφισβήτησης της πρωτοκαθεδρίας της Δύσης ως νόμιμου διαμορφωτή του παγκόσμιου κριτηρίου πολιτισμού και αρχιτέκτονα της παγκόσμιας τάξης.

---

⁷ Mozaffari, Mehdi. “The Transformationalist Perspective and the Rise of a Global Standard of Civilization.” *International Relations of the Asia-Pacific* 1, no. 2 (2001): 247–264.

2. Πολιτισμός και Διεθνείς Σχέσεις

2.1 Όψεις του πολιτισμού: έννοιες και σημασιολογικές αντιθέσεις

Κατά γενική ομολογία, η αναφορά στο πολιτισμό μπορεί να προκαλέσει σύγχυση κατά την προσπάθεια ερμηνείας του. Το εννοιολογικό του πλαίσιο καλύπτει ένα ευρύ φάσμα στοιχείων και δεδομένων που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο μαζί του. Αν προσεγγίσουμε το πολιτισμό από μια αυστηρή οπτική γωνία θα αντιληφθεί κανείς πως είναι ανέφικτο να μην αναφερθεί στα πολύπλευρα χαρακτηριστικά του. Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει, ίσως, ένας μονοδιάστατος και πλήρης ορισμός. Η πολυσημία του όρου συνδέεται από ένα πλήθος εννοιών όπως είναι η παιδεία, η συμπεριφορά, οι αξίες, το δίκαιο, η τεχνολογία, η επιστήμη, η πνευματική και κοινωνική κατάσταση του ανθρώπου, η πρόοδος και η εξέλιξη. Σε γενικές γραμμές, ο πολιτισμός μπορεί να συναντήσει πολλές ταυτόσημες λέξεις αλλά και έννοιες που συνδέονται άρρηκτα μαζί του.

Ο πολιτισμός, λοιπόν, καλύπτει το σύνολο υλικών, πνευματικών, τεχνικών επιτευγμάτων του κοινωνικού συνόλου ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης προσπάθειας οικοδόμησης και οργάνωσης της ανθρώπινης κοινωνίας και δημιουργίας,⁸ τόσο υλικών όσο και πνευματικών αξιών.⁹ Με βάση αυτό το σύντομο, χρηστικό και περιεκτικό ορισμό, δίνεται μια πρώτη γεύση του περιεχομένου του πολιτισμού. Αυτό το μεγάλο, ωστόσο, σύνολο των υλικών και πνευματικών επιτευγμάτων του ανθρώπου χωρίζει τον πολιτισμό σε δύο υποκατηγορίες: τον τεχνικό και τον πνευματικό.¹⁰ Η τεχνική διάσταση του πολιτισμού αφορά την υλικοτεχνική και την επιστημονική ανάπτυξη του ανθρώπου, οι οποίες από τη μια πλευρά συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό στη διαμόρφωση των συνθηκών της ζωής του. Από την άλλη πλευρά, η πνευματική ενσωματώνει τα καλλιτεχνικά και πνευματικά επιτεύγματα του, δηλαδή τις έννοιες του δικαίου, των τεχνών, τη θρησκεία, τα ήθη και έθιμα, τις παραδόσεις, τους θεσμούς κ.ά.

Η αναφορά στην πνευματική διάσταση του πολιτισμού, η οποία ταυτίζεται σε ένα βαθμό με αυτή της κουλτούρας, δημιουργεί μια μεγάλη σύγχυση ερμηνείας, ιδιαίτερα στην ελληνική γλώσσα. Η ετυμολογική και ερμηνευτική διατύπωση του όρου

⁸ Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, (Β' έκδ.), (Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας, 2002), σ. 1441.

⁹ βλ. Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <https://shorturl.at/SUYZ8> (τελευταία πρόσβαση 10/10/2022).

¹⁰ Στο ίδιο.

και η ενασχόληση των κοινωνικών επιστημών με τη διαδικασία οργάνωσης και ενσωμάτωσης των ατόμων σε μεγαλύτερα κοινωνικά σύνολα, δημιουργεί ακόμη μεγαλύτερη σύγχυση. Ο πνευματικός πολιτισμός, με την έννοια της κουλτούρας, αφορά σε μεγάλο βαθμό την παιδεία, την μόρφωση, την ανάδειξη ηθών και εθίμων ενός συνόλου, για παράδειγμα ενός έθνους ή μιας φυλής. Κατ' επέκταση ο πνευματικός πολιτισμός ή κουλτούρα εμφανίζει και την έννοια της ταυτότητας του κοινωνικού συνόλου και του ανθρώπου, δίνοντάς τη δυνατότητα στα μέλη του κοινωνικού συνόλου να αναγνωρίζονται μεταξύ τους, μέσα από ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς.¹¹

Την πρώτη επαφή του σύγχρονου κόσμου με τις έννοιες της κουλτούρας και του πολιτισμού, όπως τις αντιλαμβανόμαστε σήμερα, τη λαμβάνουμε από το χώρο της γαλλικής γλώσσας. Ο όρος κουλτούρα, προερχόμενος από τα λατινικά ως *cultus* και *cultura*, υποδήλωνε αρχικά την καλλιέργεια, κυρίως της γης, ενώ μετέπειτα μέσω του Διαφωτισμού υποδήλωνε την «καλλιέργεια» του ανθρώπου, δηλαδή την παιδεία συνδυάζοντας την πνευματική αναβάθμιση του ατόμου. Στο γερμανικό χώρο, η κουλτούρα ενισχύθηκε σε βάθος χρόνου υπό το πρίσμα του εθνικισμού για να συμπεριλάβει ένα σύνολο πνευματικών, καλλιτεχνικών, διανοητικών και ηθικών κατακτήσεων που αποτελούν κληρονομιά του έθνους και συμβάλουν στη συνοχή του.¹²

Ένας ακόμη καλύτερος τρόπος να κατανοήσουμε τον πολιτισμό εντοπίζεται στην απόδοση του τόσο στις ξένες γλώσσες όσο και στην ελληνική. Ιδιαίτερα πρέπει να σταθούμε στην αγγλική, γερμανική και γαλλική γλώσσα. Ο όρος πολιτισμός στα ελληνικά έχει περισσότερα κοινά με τις ξενόγλωσσες αποδόσεις ως *civilization*, ενώ για την κουλτούρα έχουμε την απόδοση *culture*.¹³ Ο όρος *πολιτισμός* χρησιμοποιείται συχνά για τον υλικό πολιτισμό ενώ η κουλτούρα συσχετίζεται με τον πνευματικό πολιτισμό, ο οποίος περιλαμβάνει θρησκεία, τέχνες, παιδεία κ.ά. Ο Αδαμάντιος Κοραής ήταν αυτός που μετέφερε στα ελληνικά και αναβίωσε την έννοια του πολιτισμού ως *civilization*, παίρνοντας την ήδη αρχαιοελληνική λέξη *πολιτισμός*, προσδίδοντας σε αυτή άλλη έννοια από αυτή που είχε και αφορούσε την διαχείριση δημοσιών υποθέσεων.¹⁴ Ο όρος *πολιτισμός* βασίζεται στη λέξη *πόλις* και τα παράγωγα

---

¹¹ Cuche Denys, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, επιμέλεια: Λεοντσίνη Μαίρη, Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω, 2001, σ. 26-29.

¹² Στο ίδιο, ό.π. σ. 4. Αντίστοιχα για τη γερμανική γλώσσα ως *Bildung* αποδίδεται η παιδεία.

¹³ Στα γερμανικά αποδίδεται ο όρος πολιτισμός ως *zivilisation* και στα γαλλικά *civilisation*. Παράλληλα για τη κουλτούρα *Kultur* στα γερμανικά και *culture* στα γαλλικά.

¹⁴ Για την ελληνική απόδοση του πολιτισμού και της κουλτούρας αναφέρονται οι απόψεις του Μπαμπινιώτη βλ. Γιώργος Μπαμπινιώτης, «Το Πολιτιστικό έλλειμμα της πολιτικής», Το Βήμα <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/to-politistiko-elleimma-tis-politikis/> και Γιώργος

του. Αντίστοιχα για τις ξενόγλωσσες αποδόσεις του όρου έχουμε το λατινογενές *civitas* για τη πόλις, *civis* για τον πολίτη και το *civilis* για το πολιτικός.¹⁵ Ο όρος συνδέεται με την πόλη, το κράτος, την αρχή που διοικεί, με την οργανωμένη κοινότητα, το πολιτικό σώμα στο οποίο ανήκει ο άνθρωπος μεταξύ άλλων.¹⁶ Επομένως η μίξη που γίνεται, για την ελληνική απόδοση του πολιτισμού ως *civilization*, έρχεται πιο κοντά στη γαλλική απόδοση, εμπλουτισμένη με παρόμοιο περιεχόμενο από τον Κοραή.

Από την άλλη πλευρά, για την έννοια της κουλτούρας όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αυτή συμπίπτει με το περιεχόμενο της παιδείας. Για τους αρχαίους Έλληνες, η παιδεία περιλάμβανε τα παράγωγα του πνευματικού κόσμου του ανθρώπου, όπως οι τέχνες, τα γράμματα, η γλώσσα, η φιλοσοφία, οι επιστήμες, τα μαθηματικά κ.ά., τα οποία εκτός των άλλων προάγουν τον άνθρωπο.¹⁷

Οι όροι στα αγγλικά και στα γαλλικά προσδίδουν μια πολιτική ή και οικονομική χροιά, συνδυαζόμενη με θρησκευτικά ή τεχνικά, ηθικά και κοινωνικά γεγονότα.¹⁸ Τα ανθρώπινα κατορθώματα συγκαταλέγονται επίσης στο πεδίο ορισμού του πολιτισμού από κοινού με τις συμπεριφορές των ανθρώπων. Η γερμανική εκδοχή της κουλτούρας-*kultur* προσδίδει μια εμφανέστερη εθνική χροιά, συνδυάζοντας μαζί της μια έννοια ταυτότητας ή και ακόμη υπεροχής και υπερηφάνειας μιας πολιτιστικής κληρονομιάς.¹⁹ Η γαλλογερμανική διαμάχη από τον 18ο έως και τον 20ο αιώνα συνέβαλε στο να διαφοροποιηθούν οι όροι αυτοί στον ευρωπαϊκό χώρο, δημιουργώντας όρια και αντιθέσεις όσον αφορά τη σύλληψη των ερμηνειών των όρων.²⁰

Έως τώρα, αυτά τα δεδομένα καταγράφονται όταν ο πολιτισμός αναφέρεται στον ενικό αριθμό ως μια έννοια με τα παράγωγά του, υλικά και πνευματικά. Από την άλλη πλευρά όταν αναφερόμαστε στους πολιτισμούς, εννοούμε ένα ευρύτερο ενιαίο κοινωνικό σύνολο, μια συλλογική ομάδα ή κοινωνία ανθρώπων: ευρωπαϊκός πολιτισμός, ινδικός, κινέζικος, αρχαίος, δυτικός κτλ.

Μπαμπινιώτης, «Πολιτισμός = Παιδεία», Το Βήμα, διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2020/11/18/opinions/politismos-paideia/> (τελευταία πρόσβαση 10/10/21)

¹⁵ Στο ίδιο.

¹⁶ Nuri A. Yurdusev, *International Relations and the Philosophy of History* (London: Palgrave Macmillan UK, 2003), ιδιαίτερα κεφάλαιο 4.

¹⁷ Μπαμπινιώτης, «Το Πολιτιστικό έλλειμμα της πολιτικής», ό.π.

¹⁸ Norbert Elias and Eric Dunning, *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations* (Malden, Mass: Blackwell Publishing, 2010), σ. 6.

¹⁹ Elias, *The Civilizing Process*, ό.π., κεφάλαιο 1.

²⁰ Για τη γαλλογερμανική διάσταση του πολιτισμού βλ. Cuhe, *Η έννοια της κουλτούρας*, ό.π., και Elias, *The Civilizing Process*, ό.π., σσ. 3-44; Brett Bowden, *The Empire of Civilization: The Evolution of an Imperial Idea* (Chicago: The University of Chicago Press, 2009), κεφ. 2.

Στη σύγχρονη εποχή, η λέξη έχει συνδεθεί με την έννοια της προόδου και της ανωτερότητας σε πνευματικό και τεχνικό επίπεδο. Η ανάδειξη του πολιτισμού αντικατοπτρίζει την έννοια της ανάπτυξης και της προόδου στη σύγχρονη ζωή. Η ζωή της πόλης, η έντονη κοινωνική και ατομική δραστηριότητα, η ενασχόληση με τις τέχνες και τα γράμματα έχουν ως σημείο αναφοράς τα μεγάλα αστικά κέντρα. Η βιομηχανική ανάπτυξη και η αστικοποίηση προώθησε την αίσθηση της πολιτισμικά ανώτερης τάξης που κατοικεί στην πόλη- κέντρο, ιδιαίτερα σε αντιδιαστολή/αντίθεση με τη ζωή εκτός αυτής, η οποία μένει ακόμη σε «πρωτόγονες» καταστάσεις. Αυτή η αίσθηση βασίζεται στο αίσθημα της ανωτερότητας, ενώ γεννά διακρίσεις και διαμορφώνει αξίες και ταυτότητες. Ακόμη και στα ελληνικά, δεν είναι λίγες οι φορές στις οποίες μια ανθρώπινη συμπεριφορά ή κοινωνικές συμβάσεις γενικότερα χαρακτηρίζονται υποδεέστερες, με χαρακτηριστικό προσδιορισμό ως τριτοκοσμικές, βάρβαρες κ.ά. Αυτές οι διατυπώσεις εντοπίζονται στην έννοια της ανώτερης πνευματικής και τεχνικής εξέλιξης και της προόδου. Ο όρος βάρβαρος ή απολίτιστος έχει ευρεία χρήση ιδιαίτερα στις δυτικές κοινωνίες σε σχέση με «άλλες», θεωρητικά υποβαθμισμένες στη βάση κάποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών. Όπως αναφέρει ο Nobert Elias, αυτή η διαφοροποίηση και ο διαχωρισμός έχει συνδυαστεί περισσότερο με τα στάδια της εξέλιξης και της ανάπτυξης μιας κοινωνίας, μέσω μιας διαδικασίας που χαρακτηρίζεται συνεχώς.²¹ Αποτελεί μια ιδέα που επηρεάζεται, διαμορφώνεται και εξελίσσεται συνεχώς από το περιβάλλον γύρω της. Η ιδέα γύρω από τη σημερινή έννοια του όρου *πολιτισμός* οφείλεται σε μεγάλο βαθμό αφενός στο Διαφωτισμό και αφετέρου στην ευρωπαϊκή επέκταση στον υπόλοιπο κόσμο σε περιοχές, όταν αναπόφευκτα ήρθαν σε επαφή με «άπιστους» ανθρώπους και κοινότητες «βάρβαρες».

Κλείνοντας την εισαγωγική αυτή ενότητα, δημιουργούνται τόσο ερωτήματα όσο και διαπιστώσεις για τη δημιουργία αλλά και αλλοίωση των χαρακτηριστικών του πολιτισμού.

---

²¹ Elias, *The Civilizing Process*, ό.π., σ. 52.

2.2 Η θέση του πολιτισμού στις Διεθνείς Σχέσεις

Ενίοτε η προσέγγιση του πολιτισμού (ως έννοια *civilization*) απασχόλησε τις κοινωνιολογικές θεωρίες αλλά και τις διεθνολογικές. Αυτές ασχολήθηκαν με την ερμηνεία οργάνωσης των ανθρώπων σε συλλογικές ομάδες με βάση κάποια ιδιαίτερα κοινά χαρακτηριστικά, όπως η γλώσσα, η θρησκεία, ο τρόπος ζωής, η επιστήμη, η τεχνολογία κ.ά. Οι διάφοροι πολιτισμοί που αναπτύχθηκαν διαμόρφωσαν τις διαπολιτισμικές αλλά και πλέον διακρατικές σχέσεις, εμπίπτουν σε μεγάλο βαθμό στο πεδίο έρευνας της θεωρία των Διεθνών Σχέσεων.

Αν και η σημασία του πολιτισμού έχει ερευνηθεί εκτενώς από τις Κοινωνικές Επιστήμες, η παρουσία του στο πεδίο έρευνας της διεθνολογίας αποτελεί μια κινητήριο δύναμη που αφορά και ξεπερνά έννοιες όπως το κράτος και αγγίζει τόσο διεθνείς οργανισμούς, όσο και μικρότερες κοινωνικές ομάδες. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η επικράτηση της «Δύσης» και της φιλελεύθερης οικονομίας, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης έδωσε μια νέα ώθηση στην ανάλυση της διεθνούς πολιτικής με βάση το πολιτισμό. Ακόμη περισσότερο, η συζήτηση αναπτύχθηκε περισσότερο μετά τη δημοσίευση του Huntington για τη *Σύγκρουση των πολιτισμών*²² στη μεταψυχροπολεμική εποχή, ενώ αρκετά γεγονότα συνέβαλαν στο να αναδειχθεί η διαφορά κουλτούρας και πολιτισμού ως μια σημαντική παράμετρος για τις συγκρούσεις που επιφυλάσσει ο 21^{ος} αιώνας.²³ Η συζήτηση γύρω από τους πολιτισμούς στη μεταψυχροπολεμική εποχή δίνει μεγάλη έμφαση στους πολιτισμούς ως δρώντες στη διεθνή πολιτική. Παρόλο που δεν διαθέτουν σαφή όρια, όπως ένα κυρίαρχο κράτος με εξουσία, στρατό και σύνορα, οι πολιτισμοί αποτελούν σημαντικό παράγοντα αναφοράς, αλλά όχι απολύτως τους πρωταγωνιστές της διεθνούς πολιτικής.²⁴

Ο Bettiza καταλήγει ότι η πολιτιστική ανάλυση (*Civilization Analysis*) στις Διεθνείς Σχέσεις έχει αναπτυχθεί γύρω από πολιτιστικά παραδείγματα (*Civilizational paradigms*): την «πολιτιστική δυναμική» (*civilizational dynamics*), τη «διαπολιτιστική

---

²² Huntington, Samuel P. "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs* 72, no. 3 (1993): 22–49; Huntington, Samuel P. *Η Σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*. μετάφραση: Σ. Ριζοθανάση, Πέμπτη έκδοση, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2016.

²³ Μικέλης, Κυριάκος. «Ο πολιτισμός στην παγκόσμια πολιτική: θεωρία και πράξη» στο Βασιλειάδης, Νίκος & Μπουτσιούκη, Σοφία. *Πολιτιστική Διπλωματία*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015.

²⁴ Fabio Petito, "In Defence of Dialogue of Civilisations: With a Brief Illustration of the Diverging Agreement between Edward Said and Louis Massignon," *Millennium: Journal of International Studies* 39, no. 3 (2011): σ. 767..

ηθική» (*inter-civilizational ethics*) και την «πολιτική του πολιτισμού(-σμών)» (*the politics of civilization/s*).²⁵ Η «πολιτιστική δυναμική» έχει μια ισχυρή ιστορική και κοινωνιολογική σύνδεση. Οι πολιτισμοί, ως οντολογικές πραγματικότητες, διαθέτουν θεσμούς και αρχές μέσω των οποίων αλληλοεπιδρούν, είτε μέσω της συνεργασίας είτε της σύγκρουσης. Η «διαπολιτιστική ηθική» αφορά τη θεώρηση ότι οι πολιτισμοί αποτελούν μια κοινωνική πραγματικότητα, που αναζητά τα κατάλληλα κανονιστικά πλαίσια που προωθούν την παγκόσμια ειρήνη, κυρίως μέσω της κατανόησης και του διαλόγου μεταξύ των πολιτισμών. Οι αναλυτές της «πολιτικής του πολιτισμού» δεν αντιλαμβάνονται τον πολιτισμό ως οντολογική πραγματικότητα αλλά ως ένα πολιτικό και κοινωνικό γεγονός. Οι αναλυτές αυτού του παραδείγματος ασχολούνται περισσότερο με το κατά πώς αντιλαμβάνονται οι πολιτισμοί ως δρώντες τους εαυτούς τους και τους άλλους στο πλαίσιο ανάπτυξης και νομιμοποίησης σχέσεων εξουσίας, όπως οι αποικιοκρατικές πρακτικές. Εστιάζει σε ένα βαθμό περισσότερο στον τρόπο με τον οποίο και υπέρ ποιού διαμορφώνονται οι πολιτιστικές κατηγορίες και ιεραρχίες και παράλληλα με ποιους όρους αποκλεισμού ή συμπερίληψης.²⁶

Ο Bettiza προσθέτει και ένα τέταρτο παράδειγμα αρκετά κοντά στο παράδειγμα της «πολιτικής του πολιτισμού» και το χαρακτηρίζει ως «πολιτιστική πολιτική» (*civilization politics*). Δίνεται έμφαση στο πώς και πότε θεμελιώνεται μια τέτοια θεώρηση με βάση τον πολιτισμό, μέσω της οποίας οι πολιτισμοί ως κοινωνικές πραγματικότητες μετατρέπονται σε μια οργανωτική αρχή γύρω από την οποία λαμβάνει χώρα η δράση, κατασκευάζονται διεθνείς οργανισμοί και πρακτικές και οι δρώντες αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους. Πιο συγκεκριμένα, με αυτές τις διαδικασίες διαιρούνται οι πολιτισμοί σε κατηγορίες και διαμορφώνονται οι διαπολιτισμικές σχέσεις, για παράδειγμα μεταξύ Δύσης και των υπολοίπων (*West and The Rest*). Η ουσία σε αυτό το παράδειγμα βρίσκεται στον εντοπισμό των μηχανισμών μέσω των οποίων προέρχονται οι πολιτισμοί.²⁷

Επιπλέον, κατά τη Jacinta O'Hagan παρουσιάζονται δύο τρόποι, σύμφωνα με τους οποίους συλλαμβάνεται ο πολιτισμός στις Διεθνείς Σχέσεις. Πρώτον, ο πολιτισμός, με την έννοια που δίνεται στον πληθυντικό αριθμό του, ορίζει και διαχωρίζει παράλληλα τις πολιτικές κοινότητες με βάση τα όρια, τα χαρακτηριστικά

---

²⁵ Gregorio Bettiza, "Civilizational Analysis in International Relations: Mapping the Field and Advancing a 'Civilizational Politics' Line of Research," *International Studies Review* 16, 1 (2014): σσ. 5-9.

²⁶ Bettiza, *Civilizational Analysis in International Relations*, ό.π., σ. 9.

²⁷ Bettiza, *Civilizational Analysis in International Relations*, ό.π. σ. 12.

τους και τη μεταξύ τους πιθανή αλληλεπίδραση στη βάση των πολιτισμικών ταυτοτήτων. Δεύτερον, ο πολιτισμός, στον ενικό αριθμό, αποτελεί μια διαδικασία πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών θεσμών και πρακτικών των κοινωνιών. Με αυτή την έννοια ο πολιτισμός δεν αποτελεί μόνο μια διαδικασία κοινωνικής και υλικής βελτίωσης και εξέλιξης, αλλά περιλαμβάνει και τα παράγωγα αυτών.²⁸

Όπως γίνεται φανερό, στο πλαίσιο των Διεθνών Σχέσεων, είναι δύσκολο να θεωρηθεί ότι ο πολιτισμός αποτελεί μια συλλογική οντότητα, όπως αποτελεί για παράδειγμα ένα κράτος, με τη βεσφαλιανή του έννοια, το οποίο διαθέτει νόμους, εξουσία, διακυβέρνηση, στρατό. Είναι δεδομένο ότι υπάρχουν κάποιοι περιορισμοί σχετικά με αυτή την έννοια και οι πολιτισμοί δεν αποτελούν από μόνοι τους κύριους δρώντες στη διεθνή πολιτική.²⁹ Στη ρεαλιστική προσέγγιση, όπως αναφέρει ο Kenneth Waltz, τα κράτη αποτελούν τις μονάδες (units) του διεθνούς συστήματος.³⁰ Επομένως, κατά πόσο μπορεί η «Δύση», η Ασία, ή το Ισλάμ να αποτελούν και να ορίζονται ως πολιτικοί, κοινωνικοί και οικονομικοί δρώντες στη διεθνή πολιτική;

Σε μια άλλη προσέγγιση, η επίδραση του πολιτισμού στις Διεθνείς σχέσεις φιλτράρεται μέσα από τέσσερα θεωρητικά μοντέλα, σύμφωνα με τον Mazarr.³¹ Στο πρώτο θεωρητικό μοντέλο, ο πολιτισμός ως *εφόδιο ζωής* έχει καθοριστικό ρόλο να παρέχει στους ανθρώπους πνευματικά, ηθικά και οικονομικά εφόδια ζωής. Τουλάχιστον στο πλαίσιο της σύγχρονης ελεύθερης οικονομίας, δε χωρά αμφιβολία ότι οι πολιτισμοί που έχουν την ικανότητα να παρέχουν τέτοια εφόδια στους ανθρώπους τους, τα οποία συμβάλουν σημαντικά σε μια καλύτερη ποιότητα ζωής. Σε γενικές γραμμές, ο πολιτισμός καθορίζει την οικονομική μοίρα των ανθρώπων και των εθνών. Το δεύτερο θεωρητικό μοντέλο του Mazarr, παρουσιάζει το πολιτισμό ως ένα γνωστικό φίλτρο, σύμφωνα με το οποίο ο πολιτισμός έχει άμεση επίδραση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων των πολιτικών προσώπων και των κρατών. Οι αποφάσεις τους επηρεάζονται σύμφωνα με τις ιδιαίτερες πολιτισμικές τους αντιλήψεις, στις οποίες αντανακλώνται οι αξίες, τα ενδιαφέροντα, οι συνήθειες και ακόμη και οι φόβοι. Στο

---

²⁸ Jacinta O'Hagan, "Discourses of Civilizational Identity", στο Martin Hall and Patrick Thaddeus Jackson (eds.), *Civilizational Identity: The Production and Reproduction of "Civilizations" in International Relations* (New York: Palgrave Macmillan, 2007): σσ. 17-19.

²⁹ βλ. Bruce Mazlish, "Civilization in a Historical and Global Perspective," *International Sociology* 16, no. 3 (2001): σσ. 293-300.

³⁰ βλ. Kenneth Waltz, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, μτφ.: Κ. Κολιόπουλος, εισαγωγή στην ελληνική έκδοση Αθανάσιος Πλατιάς, Ποιότητα, Αθήνα, 2011.

³¹ Michael J. Mazarr, "Culture and International Relations: A Review Essay," *The Washington Quarterly* 19, no. 2 (1996): 177-97 και βλ. Σπύρος Μακρής, *Πολιτικό Σύστημα και Διεθνείς Σχέσεις: Η ελληνική περίπτωση μέσα από τη συγκριτική προοπτική* (Αθήνα: Παπαζήση, 2007), σσ. 337-341.

τρίτο μοντέλο, ο πολιτισμός παρουσιάζεται ως ένας κοινωνικο-οικονομικός αρχιτέκτονας. Παραπέμποντας τον Francis Fukuyama, ο Mazarr συμφωνεί με την ιδέα ότι ο πολιτισμός έχει καθοριστικό ρόλο στην οικονομική επιτυχία ενός κράτους.³² Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην κοινωνική εμπιστοσύνη, η οποία επιδρά στη φύση των επιχειρήσεων, εξασφαλίζοντας την οικονομική επιτυχία ενός κράτους. Τέλος, στο τέταρτο θεωρητικό μοντέλο του Mazarr υπάρχει η σύγκρουση των πολιτισμών, παραπέμποντας τον Samuel Huntington. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου σηματοδότησε μια νέα εποχή, στην οποία η σύγκρουση δεν είναι απαραίτητα ιδεολογική ή οικονομική αλλά στεγάζεται κάτω από τους μεγάλους πολιτισμούς και τη μεταξύ σύγκρουση τους σύγκρουση.

Ο Yurdusev συνοψίζει τον πολιτισμό και τους προσδίδει τρεις σημασίες.³³ Πρώτα, ο πολιτισμός αποτελεί μια βελτίωση, η οποία αφορά τους ανθρώπους και τις κοινωνίες. Η κατοχή καλών- πολιτισμένων τρόπων αναβαθμίζει τόσο έναν άνθρωπο αλλά και την κοινωνία. Ο πολιτισμός αποτελεί έναν χαρακτηρισμό «καλό». Δεύτερον, ο πολιτισμός είναι μια κατάσταση και μια διαδικασία, που πάλι αφορά μεμονωμένα τους ανθρώπους αλλά και τις κοινωνίες. Η διαδικασία με την οποία εκπολιτίζεται κάποιος είναι συνεχής, δεν έχει κάποιους περιορισμούς. Παράλληλα, ως διαδικασία, προϋποθέτει να υπάρχουν και άλλες, είτε καλύτερες είτε χειρότερες. Σε αυτή την περίπτωση, δεν θα έβγαινε νόημα αν δεν υπήρχε αυτή η σύγκριση, τουλάχιστον ως προς μια χειρότερη κατάσταση, δηλαδή πολύ μακριά από τα όρια του πολιτισμού. Η ύπαρξη του άλλου-βάρβαρου (other) εξυπηρετεί τόσο τη σύγκριση αλλά και τη διαφορά μεταξύ τους.³⁴ Τρίτον, ορίζει τον πολιτισμό ως συλλογική ομάδα, με την πλουραλιστική του έννοια, δηλαδή ως ομάδες που χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα κοινά χαρακτηριστικά και εξαιτίας αυτών χαρακτηρίζονται ως Δυτικός πολιτισμός, Κινέζικός, Ισλαμικός και άλλα. Η πλουραλιστική του έννοια δεν βασίζεται μονάχα στην ύπαρξη πολλών διαφορετικών κοινωνιών, αλλά και στη γενική κατανόηση του πολιτισμού ως κληρονομιά μιας κοινωνίας ή του ανθρώπου. Δημιουργείται μια κοινωνική ομάδα που διαχωρίζεται από άλλες, εξαιτίας των ιδιαίτερων διαφορετικών χαρακτηριστικών τους αλλά και του διαφορετικού επιπέδου προόδου και εξέλιξης, δημιουργώντας έννοιες όπως φυλή, εθνικότητα, έθνος και άλλα.

---

³² Βλ. Fukuyama, Francis. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Penguin, 1996.

³³ Yurdusev, *International Relations and the Philosophy of History*, ό.π. σσ. 63-65.

³⁴ Βλ. Salter, Mark B. *Barbarians and Civilization in International Relations*. London: Pluto Press, 2002.

Όσον αφορά την έννοια του πολιτισμού ως διαδικασία, υπάρχει η σύνδεση του πολιτισμού με τον ευρωπαϊκό ιμπεριαλισμό και συγκεκριμένα με την αποικιοκρατία των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Η έννοια του πολιτισμού χρησιμοποιήθηκε για να νομιμοποιήσει τον ιμπεριαλισμό, την ομοιογένεια και τον συμβιβασμό στα ευρωπαϊκά, αν όχι δυτικά πρότυπα, όχι μόνο τις τελευταίες δεκαετίες με αφορμή τον Πόλεμο κατά της τρομοκρατίας αλλά από την εποχή των Σταυροφοριών και της αποικιοκρατίας.³⁵ Σε αυτή την περίπτωση, η επίκληση του πολιτισμού στη διεθνή πολιτική, εκφράζεται με την έννοια του κριτηρίου πολιτισμού (γνωστό ως *standard(s) of civilization*), με το οποίο ασχολήθηκε ιδιαίτερα η Αγγλική Σχολή των Διεθνών Σχέσεων, στο πλαίσιο ανάλυσης των διεθνών κοινωνιών και συστημάτων. Αποτελεί ένα εργαλείο με το οποίο μια κοινωνία-πολιτισμός ανιχνεύει τον εαυτό της και ταυτόχρονα διακρίνει τα μέλη της από αυτά που δεν αποτελούν, και υποδέχεται τα τελευταία υπό τη βασική προϋπόθεση ότι θα εκπληρώσουν το κριτήριο του πολιτισμού.³⁶ Όπως αναφέρει και ο Mazlish, ο πολιτισμός ως αποικιακή, αλλά και ευρωπαϊκή ιδεολογία κατάφερε να ταυτίσει την κατάκτηση με τον εκπολιτισμό και πολύ περισσότερο στην περίπτωση της Ευρώπης, συνδέει αυτά τα δύο με τη διάδοση του Χριστιανισμού.³⁷

Η αποστολή των ευρωπαϊκών δυνάμεων αφορούσε τον εκπολιτισμό των «βαρβάρων» και την εξαγωγή των ευρωπαϊκών αξιών και αρχών στις περιοχές που έλεγχαν. Σαν μια μορφή ήπιας ισχύος, η εκπολιτιστική αποστολή διήρκησε περίπου τρεις αιώνες και διέθετε ισχυρά μέσα προς αυτή την κατεύθυνση.³⁸ Ιδιαίτερα μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου, παρατηρήθηκε η επιστροφή του πολιτισμού σαν μια μορφή της δυτικής κυριαρχίας. Δεν λείπουν οι περιπτώσεις, όπως ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας (*war on terror*), της ανθρωπιστικής παρέμβασης (*humanitarian intervention*) και της επιβολής δημοκρατίας (*democracy by force*), οι οποίες συνδυάζουν αρκετά τα δεδομένα κριτηρίου πολιτισμού της εκπολιτιστικής αποστολής με αυτά της διεθνούς τάξης και νομιμότητας.³⁹ Σε αυτή την περίπτωση, παρατηρείται

---

³⁵ Bowden, *The empire of Civilization*, ό.π., σσ. 107-112.

³⁶ Gong, Gerrit W. *The standard of "Civilization" in international society*. Oxford: Clarendon Press, 1984.

³⁷ Bruce Mazlish, *Civilization and Its Contents* (Stanford, California: Stanford University Press, 2004), σ. 24 και Robert W. Cox, "Thinking about Civilizations," *Review of International Studies* 26, no. 05 (2000): 217-34.

³⁸ Kyriakos Mikelis. From Civilizing Mission to Soft Power? European Powers and the Politics of Attraction, στο J. House & T. Kaniklidou (eds), *Proceedings of the 1st International Conference. Europe in Discourse: Identity, Diversity, Borders. Athens, September 23-25, 2016*, 73-86, Hellenic American University, 2017: 74-76 και Gregory Paschalidis, "Exporting National Culture: Histories of Cultural Institutes Abroad," *International Journal of Cultural Policy* 15, no. 3 (2009): 275-89.

³⁹ Mikelis, "From Civilizing Mission to Soft Power?", ό.π., σ. 76.

η παρέμβαση της Δύσης σε περιοχές και κράτη, εφαρμόζοντας τις πρακτικές και τους κανόνες που έχουν διαμορφωθεί στη δυτική σκέψη για το διεθνές δίκαιο και την παγκόσμια τάξη. Η ευρωκεντρική διάσταση των Διεθνών Σχέσεων επηρεάζει σαφέστατα και την έννοια του πολιτισμού, καθώς η ίδια θέτει τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, την κουλτούρα, την ιστορία και τις αξίες ως καθολική νόρμα-κατάσταση.⁴⁰ Με βάση αυτή την αντίληψη καθορίζονται, οριοθετούνται και κρίνονται οι ιστορίες, οι κουλτούρες και οι αξίες των υπολοίπων. Σε παρόμοια σκέψη, στεγάζεται ο οριενταλισμός με όρους Said, ο οποίος περιγράφει μια «Εξωτική Ανατολή» από τα μάτια της Δύσης.⁴¹ Σε γενικές γραμμές, το κριτήριο του πολιτισμού αναδεικνύεται και μέσα από τη θεώρηση των μετα-αποικιακών σπουδών.⁴² Μέσα από αυτή τη θεώρηση παρέχονται χρήσιμα αναλυτικά στοιχεία για την προσέγγιση των διεθνών σχέσεων υπό το πρίσμα των αποικιών και όχι μόνο απαραίτητα από την ευρωκεντρική αποικιοκρατική κοινωνία κρατών. Η χρήση του όρου *μεταποικιοκρατία/μετα-αποικιοκρατία* υπογραμμίζει την αποικιακή ιεραρχία και τις σχέσεις ανισότητας, όπως για παράδειγμα πολιτισμικές, φύλου, φυλής, τάξης, κέντρου-περιφέρειας, ενώ συχνά χρησιμοποιείται για να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους ορισμένες αποικιακές πρακτικές του παρελθόντος επιδρούν με τις σύγχρονες διεθνείς σχέσεις που αφορούν την παγκοσμιοποίηση, τον πόλεμο, τη μετανάστευση και τις πολιτικές ταυτότητας.⁴³ Σε ορισμένες περιπτώσεις, έρχεται να συμπληρώσει ή και να διορθώσει την ευρωκεντρική διάσταση των Διεθνών Σχέσεων, και επομένως την ευρωκεντρική διάσταση του κριτηρίου του πολιτισμού.⁴⁴ Ιδιαίτερα στην περίπτωση της περιφέρειας της ΕΕ χρησιμοποιείται μια μετα-αποικιακή προσέγγιση, αναφορικά με το κανονιστικό

---

⁴⁰ Brett Bowden, “Eurocentrism and civilization” στο Benjamin De Carvalho, Julia Costa Lopez, and Halvard Leira, *Routledge Handbook of Historical International Relations* (New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2021): σσ. 162-170. Βλ. επίσης, John M Hobson, *The Eurocentric Conception of World Politics : Western International Theory, 1760-2010* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012) και John M Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilisation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

⁴¹ βλ. Said Edward W. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1978.

⁴² Christine Sylvester, “Post-colonialism”, στο Baylis John, Smith Steve and Owens Patricia, *The Globalization of World Politics: An introduction to International Relations*, 6th ed., (Oxford: Oxford University Press, 2014), σσ. 185-194. Υπάρχει μια λεπτή διαφορά μεταξύ μεταποικιοκρατίας και μετα-αποικιοκρατίας, η οποία αναπτύσσεται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο της Sylvester Christine. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Seth, Sanjay. “Postcolonial Theory and the Critique of International Relations.” *Millennium: Journal of International Studies* 40, no. 1 (2011): 167–83; Young., Robert J.C. *Μεταποικιακή θεωρία: Μια ιστορική εισαγωγή*. (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2007).

⁴³ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 185.

⁴⁴ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 188-191; και John M Hobson, “The Twin Self-Delusions of IR: Why ‘Hierarchy’ and Not ‘Anarchy’ Is the Core Concept of IR,” *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (2014): 557–75.

της πλαίσιο και τις σχέσεις της με άλλα κράτη.⁴⁵ Δεν θα ήταν παράλογη η διατύπωση να θεωρούνται ακόμη και οι Διεθνείς Σχέσεις ευρωκεντρικές, υπό την έννοια ότι το διεθνές σύστημα πηγάζει από την ιστορία και φιλοσοφία που αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη και έδωσαν ένα βεσφαλιανό σύστημα κρατών.⁴⁶ Τα δομικά στοιχεία των κρατών αλλά και του ίδιου του συστήματος είναι τόσο ισχυρά που δύσκολα κλονίζονται, ώστε το βεσφαλιανό αφήγημα να διαιωνίζει την ευρωκεντρική διάσταση της θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων.⁴⁷

Γίνεται αντιληπτό ότι σε κάθε περίπτωση η σύνδεση πολιτισμού και διεθνούς πολιτικής περιλαμβάνει πλήθος ερωτήσεων και συμπερασμάτων. Αποτελεί πράγματι ο πολιτισμός, ή καλύτερα οι πολιτισμοί πραγματικούς δρώντες; Ή είναι περισσότερο μια ιδέα κοινωνικής κατασκευής που περιλαμβάνει ακόμη περισσότερες ιδέες που διατυπώνουν τη φυσική τάξη πραγμάτων; Αποτελεί μια διαδικασία, συνεχή και εξελίξιμη, η οποία ιεραρχεί τον κόσμο και προσδίδει την έννοια της ταυτότητας και την αντίθεση με κάποιον Άλλο;

---

⁴⁵ Κυριάκος Μικέλης, «Η Ευρωκρίση και η Χρησιμότητα της μετα-αποικιακής Σκέψης», *Δια-λογος: Επετηρίδα Φιλοσοφικής Έρευνας*, τ.10 (2020): 248-265.

⁴⁶ ό.π. Bowden, “Eurocentrism and civilization”, ό.π., σ. 185.

⁴⁷ Turan Kayaoglu, “Westphalian Eurocentrism in International Relations Theory,” *International Studies Review* 12, no. 2 (2010): 193–217.

2.3 Ταυτότητα: Άλλοι, βάρβαροι και ιεραρχίες

Η ηγεμονική θέση της «Δυτικής» θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο η Δύση περιγράφει και ορίζει τον «εαυτό» της, αλλά και τη διατύπωση του «αντίθετου» ως προς τον πολιτισμό, ο οποίος περιγράφεται με όρους «Άλλος», «βάρβαρος» ή και «απολίτιστος».⁴⁸ Είναι απαραίτητη η μελέτη της διχοτόμησης εαυτού/άλλου, καθώς μέσα από αυτή διατυπώνονται αρκετοί παράμετροι και οριοθετήσεις. Σε κάθε περίπτωση, είτε σε παγκόσμιο, είτε σε περιφερειακό, είτε σε ατομικό επίπεδο, η μελέτη των ιεραρχιών μπορεί να βοηθήσει να προσδιοριστεί ο εαυτός. Ακόμη περισσότερο, μπορεί να βοηθήσει να εντοπιστεί και ο Άλλος.

Ο πολιτισμός δεν θα έβγαζε νόημα αν δεν υπήρχε κάτι συγκρίσιμο μαζί του, είτε ως προς μια καλύτερη κατάσταση είτε ως προς μια χειρότερη. Ο Yurdusev θέτει γλαφυρά πως για κάθε ταυτότητα θα πρέπει να υπάρχει και μια διάκριση. Η ύπαρξη του άλλου δεν βασίζεται μονάχα στη λογική αλλά στηρίζεται και ιστορικά.⁴⁹ Το ίδιο διατυπώνει και ο Salter. Η περιγραφή του πολιτισμού βγάζει νόημα μόνο όταν αντιπαρατίθεται με έναν Άλλο. Και στην προκειμένη περίπτωση, φυσικό εχθρό του πολιτισμού αποτελεί ο βάρβαρος. Σε γενικές γραμμές βάρβαρος χαρακτηρίζεται αυτός που έχει έλλειψη καλών τρόπων, γλώσσας και ηθικής. Είναι η πιο βίαιη απειλή του πολιτισμού.⁵⁰ Ο Salter αναφέρει τρεις τρόπους με τους οποίους ασχολούνται οι Διεθνείς Σχέσεις με τη διχοτόμηση πολιτισμένος/βάρβαρος. Πρώτα, όπως θα αναφερθεί παρακάτω, εστιάζεται στο πλαίσιο του Διεθνούς Δικαίου και της διεθνούς κοινωνίας. Δεύτερον, η διχοτόμηση αφορά την εξωτερική πολιτική και πιο συγκεκριμένα τον τρόπο με τον οποίο τα αυτοκρατορικά κράτη θεσπίζουν και υλοποιούν τη διχοτόμηση. Και τέλος, αφορά γενικότερα την πολιτική έννοια του πολιτισμού και τη χρήση του.⁵¹

Για την ταυτότητα, όπως αναφέρει και ο Huntington από την αρχή του επιχειρήματος του, οι άνθρωποι ορίζουν τους εαυτούς τους με βάση την κοινή καταγωγή, τη θρησκεία, τη γλώσσα, την ιστορία, τις αξίες τις παραδόσεις και τους θεσμούς τους.⁵² Δια μέσου της πολιτικής δεν παρουσιάζουν μόνο τα συμφέροντα τους,

⁴⁸ Στη ξενόγλωσση βιβλιογραφία συναντώνται ως Other, barbarians, savages, uncivilized.

⁴⁹ Yurdusev, *International Relations and the Philosophy of History*, ό.π., σ. 76.

⁵⁰ Salter, *Barbarians and Civilization in International Relations*, ό.π., σ. 4.

⁵¹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 7.

⁵² Huntington, *Η σύγκρουση των πολιτισμών*, ό.π., σ. 26.

αλλά ορίζουν και την ταυτότητά τους.⁵³ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, *οι άνθρωποι ορίζουν την ταυτότητα τους σύμφωνα με αυτό που δεν είναι.*⁵⁴ Γνωρίζουμε ποιοι είμαστε, μόνο όταν ξέρουμε ποιοι δεν είμαστε και συχνά όταν γνωρίζουμε ποιον έχουμε εναντίον μας.⁵⁵

Κατά γενική ομολογία, ο όρος *βάρβαρος* ή *απολίτιστος* χρησιμοποιήθηκε αρκετά στη ρητορική του 19ου αιώνα, κυρίως λόγω της ευρωπαϊκής επέκτασης στον υπόλοιπο κόσμο. Στο πλαίσιο της επέκτασης, η Ευρώπη οριοθετούσε και ιεραρχούσε την παγκόσμια τάξη με κεντρικό άξονα την ταυτότητα της.⁵⁶ Ίσως και η ταυτότητα του *Χριστιανού/Πιστού* ήταν ένας όρος που εμφανιζόταν συχνά στη ρητορική του 18ου και 19ου αιώνα.⁵⁷ Η ύπαρξη του Άλλου/βάρβαρου νομιμοποιούσε ακόμη μια φορά τη ρητορική περί εκπολιτιστικής αποστολής και το χρέος των ευρωπαϊκών και δε πολιτισμένων κρατών να προωθήσουν το πολιτισμό στις «βαρβαρικές» περιοχές.⁵⁸ Αρκετοί αντιμετωπίζουν, ακόμη και στη θεωρία, τον Άλλο ως εξαρτημένο αντικείμενο, νομιμοποιώντας ακόμη μια φορά τη θέση ισχύος της Δύσης απέναντι του. Παράλληλα, η αντίληψη αυτή υποβαθμίζει τη θέση του Άλλου και σε καμία περίπτωση τον υπολογίζει ως ισότιμο μέρος της σχέσης.⁵⁹ Η υπόθεση είναι ότι η ταυτότητα μιας ομάδας που αποκαλείται πολιτισμένη, όπως η Ευρώπη ή Δύση, προϋποθέτει μια άλλη ομάδα που θα αποκαλείται βάρβαρη.⁶⁰ Σε αυτή την περίπτωση όπως αναφέρει ο Neumann, στην περιφέρεια της Ευρώπης το ρόλο του Άλλου/βάρβαρου τον είχε η Ρωσία, οι βαλτικές χώρες, η Οθωμανική Αυτοκρατορία-Τουρκία.⁶¹

Έχοντας ως δεδομένο ότι ο πολιτισμός αποτελεί το ζωτικό σημείο στη δημιουργία της διεθνούς κοινωνίας, σύμφωνα με τον Hedley Bull, οι διεθνείς κοινωνίες του παρελθόντος οργανώθηκαν με βάση μια κοινή κουλτούρα ή πολιτισμό, περιλαμβάνοντας στοιχεία όπως η κοινή γλώσσα, η κοινή θρησκεία, η κοινή επιστημολογία και κατανόηση του σύμπαντος, έναν κοινό ηθικό κώδικα, μια κοινή

---

⁵³ Huntington, *Η σύγκρουση των πολιτισμών*, ό.π., σ. 26.

⁵⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 85.

⁵⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ. 26.

⁵⁶ Salter, *Barbarians and Civilization in International Relations*, ό.π., σ. 30.

⁵⁷ Yurdusev, *International Relations and the Philosophy of History*, ό.π. σ. 79.

⁵⁸ Βλ. Edward Keene, *Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism and Order in World Politics* (Cambridge University Press, 2002).

⁵⁹ Βλ. Tsygankov, Andrei P. "Self and Other in International Relations Theory: Learning from Russian Civilizational Debates." *International Studies Review* 10, no. 4 (2008): 762–75.

⁶⁰ Iver B. Neumann and Jennifer M. Welsh, 'The Other in European Self-definition: An Addendum to the Literature on International Society', *Review of International Studies*, Vol. 17, No. 1 (1991), p. 329

⁶¹ Βλ. Iver B. Neumann, *Uses of the Other: 'The East' in European Identity Formation* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999).

αισθητική ή καλλιτεχνική παράδοση.⁶² Ήδη από τον 5ο αιώνα π.Χ. καταγράφεται η οργάνωση ενός συστήματος που βασίζεται πάνω στην κοινή κουλτούρα και τον πολιτισμό. Ο ίδιος ο Θουκυδίδης, στο έργο του για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, στο Προοίμιο εξηγεί στους αναγνώστες του πως εξαιτίας της κοινής γλώσσας, η οποία διευκόλυνε την μεταξύ τους επικοινωνία, οι κάτοικοι της περιοχής της λέγονταν *πια Έλληνες*.⁶³ Ακόμη, στο πλαίσιο αυτό, αξιοσημείωτη είναι η αναφορά για τον διαχωρισμό Ελλήνων και βαρβάρων, αλλά και το κοινό σημείο αναγνώρισης μεταξύ των Ελλήνων. Χαρακτηριστικά δίνει έμφαση στην κοινή ενδυμασία που διέκρινε τους Έλληνες, καθώς κοινή ενδυμασία με αυτή των Αθηναίων είχαν οι Ίωνες οι οποίοι ήταν *φυλετικά συγγενείς με τους Αθηναίους*.⁶⁴ Δεν ήταν όμως μόνο ο Θουκυδίδης ο οποίος έδωσε την σημασία του πολιτισμού ως μέσο ενσωμάτωσης ή διαχωρισμού των κοινωνιών. Από τη μια, ο Λιβάνιος επισημαίνει: «Περισσότερο από τη γλώσσα παρά από την καταγωγή θα ονομάσουμε κάποιον Έλληνα»⁶⁵, ενώ από την άλλη ένας άλλος Έλληνας, ο Ισοκράτης αναφέρει τη γλώσσα ως το κριτήριο πολιτισμού προς ένταξης στον ελληνικό κόσμο: «Και μάλλον Έλληνας καλείσθαι τους της παιδείσεως της ημετέρας ή τους της κοινής φύσεως μετέχοντα».⁶⁶

Γίνεται πλέον φανερό ότι η ταυτότητα περιλαμβάνει κοινά χαρακτηριστικά όπως έχει αναδειχθεί από την ανάλυση των πολιτισμών και αφορούν επιγραμματικά την κοινή γλώσσα, τη θρησκεία, κοινές κοινωνικές συνήθειες και την Ιστορία. Ο Yurdusev αναφέρει πως στην περίπτωση των αρχαίων Ελλήνων η κοινή καταγωγή και η γλώσσα αποτελούσαν ιδιαίτερα στοιχεία της ταυτότητάς τους που τους διαχώριζαν από τους άλλους πολιτισμούς. Ακόμη, αναφορικά με τις κοινές κοινωνικές συνήθειες (Style) αναφέρεται στις κοινές διατροφικές συνήθειες, την ενδυμασία, καθώς τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία, που αντικατοπτρίζουν την ταυτότητα και τους διαφοροποιούν από άλλους. Δεν αποτελεί αμφιβολία ότι η κοινή ιστορία που μοιράζονται οι πολιτισμοί δημιουργεί ένα ιδιαίτερο αίσθημα ταυτότητας, διότι μέσα από αυτή πηγάζουν και εξελίσσονται παραδόσεις, κουλτούρα, ήθη και έθιμα. Πολύ

---

⁶² Bull, *Η Αναρχη Κοινωνία*, ό.π., σ. 54.

⁶³ Θουκυδίδου, *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*, μετάφραση: Άγγελος Βλάχος, (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της 'Εστίας' Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., 2008), στ: 1.3.2. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/index.html?author_id=160 (τελευταία πρόσβαση 07-05-2023).

⁶⁴ Στο ίδιο, ό.π., στίχος 1.6.3.

⁶⁵ Οφείλω την αναφορά στο Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, ό.π., σ. 121.

⁶⁶ Βλ. Ισοκράτης, *Πανηγυρικός*, μετάφραση: Στέλλα Μπαζάκου - Μαραγκουδάκη. (Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1967), στ. 50. (Διαθέσιμο στο: <https://shorturl.at/bCL46> τελευταία πρόσβαση 07-05-2023).

περισσότερο, αντανακλά στο συναίσθημα του «ανήκειν» και συμβάλει στην ανάπτυξη πολιτισμικής συνείδησης.⁶⁷

Επομένως, οι ταυτότητες σχετίζονται όχι μόνο απαραίτητα με τους πολιτισμούς, αλλά και με τα παράγωγα τους, όπως είναι η θρησκεία (πχ. Χριστιανισμός, Ισλάμ κ.ά.), πολιτικές και οικονομικές κοινότητες (π.χ. ΕΕ, BRICS, ΔΝΤ κ.ά.), ακόμη και στρατιωτικές συμμαχίες (πχ. ΝΑΤΟ). Σε περιπτώσεις γεωγραφικών περιορισμών, συχνά αναφερόμαστε σε Δύση-Ανατολή και Βορρά-Νότο. Σε ανάλογο μοτίβο, ακόμη και οι ιδεολογίες αποτελούν ταυτότητες, αναλογιζόμενοι και τις διαστάσεις που έλαβαν στο ψυχροπολεμικό περιβάλλον, μεταξύ δημοκρατίας και κομμουνισμού.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η έννοια της δυτικής ταυτότητας, όπως χρησιμοποιείται τα τελευταία χρόνια. Αφενός αποτελεί μια γεωγραφική έννοια, συμπεριλαμβάνοντας κυρίως Δυτική Ευρώπη και Βόρεια Αμερική, αλλά αφετέρου μια κοινότητα που επεκτάθηκε σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο. Επιπλέον, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια χριστιανική κοινότητα, παρόλο που αρκετοί χριστιανοί σε χώρες όπως στη Ρωσία ή στη Μέση Ανατολή δεν αποτελούν μέρος της. Η Δύση γέννησε το φιλελευθερισμό και τις φιλελεύθερες αξίες, ενώ στον αντίποδα γέννησε τις πιο μεγάλες αυτοκρατορίες και ιδεολογίες όπως τον φασισμό και τον κομμουνισμό. Ενώ από τη μια πλευρά είναι μια έννοια που συνδυάζεται με την πρόοδο, την ανάπτυξη και την οικονομική ευημερία, συγχρόνως εγκυμονεί φτώχεια και μεγάλες ανισότητες.⁶⁸

2.4 Σύγκρουση πολιτισμών-Συνεργασία πολιτισμών

Ο Samuel Huntington με γλαφυρό αλλά και ίσως μάλλον προφητικό λόγο σκιαγραφεί και περιγράφει τον μεταψυχροπολεμικό κόσμο. Πράγματι, όπως αναφέρει, ο κόσμος ήταν τόσο κοντά και τόσο συνδεδεμένος όσο ποτέ άλλοτε μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης.⁶⁹ Από τη στιγμή που το διπολικό σύστημα έπαψε να ισχύει, αναδύθηκε ένας πολυπολικός και πολυπολιτισμικός κόσμος.⁷⁰ Το μεταψυχροπολεμικό διεθνές σύστημα, οι διαφορές των λαών «δεν θα είναι πια ιδεολογικές, πολιτικές και

⁶⁷ Yurdusev, *International Relations and the Philosophy of History*, ό.π., σσ. 85-90.

⁶⁸ Βλ. Jacinta O'Hagan, *Conceptualizing the West in International Relations: From Spengler to Said* (London: Palgrave Macmillan, 2002), σ. 43.

⁶⁹ Huntington, *Η σύγκρουση των πολιτισμών*, ό.π., σ. 25.

⁷⁰ Στο ίδιο, ό.π., σ. 25.

οικονομικές, αλλά είναι διαφορές κουλτούρας».⁷¹ Οι πολιτισμοί για τον Huntington είναι οντότητες που θα αναδείξουν αυτές τις διαφορές. Αυτοί ήταν ο ορθόδοξος, ο δυτικός, ο λατινοαμερικάνικος, ο σινικός, ο ιαπωνικός, ο ινδουιστικός, ο ισλαμικός και ο αφρικάνικος.⁷²

Παρότι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ανέδειξε νικήτρια δύναμη μια δυτική υπερδύναμη, στη συνέχεια ο Huntington περίμενε την ανάδειξη μη δυτικών πολιτισμών με *αξιώσεις ισχύος*.⁷³ Πριν καταλήξει στο δικό του πολιτισμικό παράδειγμα, ο Huntington αναφέρει τέσσερα πιθανά σενάρια για το μεταψυχροπολεμικό κλίμα⁷⁴:

- *Ένας κόσμος*: το παράδειγμα της ευφορίας και της αρμονίας του μεταψυχροπολεμικού κόσμου, ο οποίος δεν θα περιελάμβανε συγκρούσεις και θα προωθούσε την ειρηνική συμβίωση. Το παράδειγμα αυτό βρίσκεται πολύ κοντά στη θεωρία του Fukuyama για το τέλος της ιστορίας.
- *Δύο κόσμοι: Εμείς και αυτοί*. Το παράδειγμα αυτό αναφέρεται στη διχοτόμηση μεταξύ Δύσης και υπολοίπων πολιτισμών («West and the Rest»), ενώ παράλληλα μπορεί να στηριχτεί στην οικονομική διάσταση της διχοτόμησης σε Βορρά και Νότο (πλούσιες και φτωχές χώρες), και στην πολιτισμική της διάσταση Δύση και Ανατολή.
- *Κρατο-κεντρικό παράδειγμα*. Συγκεκριμένα, αυτό το παράδειγμα έχει ως επίκεντρο τη ρεαλιστική θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, σύμφωνα με την οποία τα κράτη αποτελούν τους σημαντικότερους δρώντες στο άναρχο διεθνές σύστημα, μέσα στο οποίο για να διασφαλίσουν την επιβίωσή τους και την ασφάλειά τους προβάλλουν την ισχύ τους. Στη σκέψη του Huntington, το κράτος αντιλαμβάνεται τον ρόλο του με πολιτισμικούς όρους.
- *Πραγματικό χάος*. Σε αυτό το παράδειγμα, υιοθετείται το σενάριο πως ο κόσμος θα οδηγούταν σε μια απόλυτη κατάρρευση και σύγκρουση, κυρίως λόγω της αμφισβήτησης της κρατικής κυριαρχίας και της εμφάνισης αποτυχημένων κρατών (failed state).

Ο Huntington συνοψίζει το πολιτισμικό του παράδειγμα (cultural paradigm)⁷⁵ στην άποψη ότι οι δυνάμεις ολοκλήρωσης στον κόσμο είναι υπαρκτές, ενώ είναι αυτές που

⁷¹ Huntington, *Η σύγκρουση των πολιτισμών*, ό.π., σ. 26.

⁷² Στο ίδιο, ό.π., σσ. 56-58.

⁷³ Μικέλης, «Ο πολιτισμός στην παγκόσμια πολιτική», ό.π., σ. 191.

⁷⁴ Huntington, *Η σύγκρουση των πολιτισμών*, ό.π., σσ. 37-43.

⁷⁵ Huntington, *Η σύγκρουση των πολιτισμών*, ό.π., σ. 45.

δημιουργούν δυνάμεις πολιτισμικού κατακερματισμού και πολιτισμικής συνείδησης. Σε ένα βαθμό, ο κόσμος είναι χωρισμένος σε δύο μέρη: τη Δύση που αποτελεί τον κυρίαρχο πολιτισμό και τη Μη-Δύση, η οποία περιλαμβάνει πολλούς διαφορετικούς πολιτισμούς, χωρίς να σημαίνει ότι έχουν πολλά κοινά στοιχεία μεταξύ τους, πέρα από το κοινό στοιχείο ότι είναι μη δυτικοί.⁷⁶ Το έθνος κράτος είναι και θα είναι ο πιο σημαντικός πρωταγωνιστής στη διεθνή πολιτική, αλλά οι επιδιώξεις θα επηρεάζονται πολύ περισσότερο από πολιτισμικούς και πολιτιστικούς παράγοντες. Η αναρχία του διεθνούς συστήματος παραμένει, αλλά οι συγκρούσεις θα δοκιμάζουν τη σταθερότητά του, κυρίως από κράτη με διαφορετικούς πολιτισμούς. Σε αυτό το πλαίσιο, η παγκοσμιοποίηση συμβάλλει ποικιλοτρόπως στο να αναδειχθούν τέτοιες πολιτισμικές συγκρούσεις.

Αναμφίβολα, η θέση του Huntington προκάλεσε τόσο αποδοχές όσο και επικρίσεις. Σκοπός του σε ένα βαθμό ήταν να ταρακουνήσει τη Δύση για τη μεταψυχροπολεμική εποχή. Η ηγετική της θέση σε αυτό τον κόσμο και κατ' επέκταση η παγκόσμια ειρήνη και ασφάλεια θα κλονιζόταν από μια σαφώς οικονομική ανάπτυξη της Ασίας, συγκεκριμένα της Κίνας, αλλά και από τη δημογραφική εκτίναξη των κρατών του Ισλάμ. Σε αυτό, προστίθεται και ο προβληματισμός περί της ηθικής πτώσης τόσο των ΗΠΑ όσο και γενικότερα της Δύσης μεγαλώνοντας το χάσμα μεταξύ των πολιτισμών.⁷⁷ Σαφέστατα, η οικονομική ανάπτυξη και η συγκέντρωση του πλούτου στις χώρες της Ασίας συμβάλλει στην πεποίθηση μιας πολιτισμικής ανωτερότητας έναντι των πολιτισμικών, οικονομικών και κοινωνικών προτύπων συμπεριφοράς της Δύσης. Εξάλλου, όπως θέτει ο Huntington, ο εκσυγχρονισμός δεν αποτελεί προνόμιο της Δύσης αλλά ούτε σημαίνει απαραίτητα δυτικοποίηση. Διάφοροι πολιτισμοί και κουλτούρες μπορούν να εκσυγχρονιστούν, χωρίς απαραίτητα να χάσουν τα ιδιαίτερα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά στο όνομα της προόδου και του εκσυγχρονισμού.⁷⁸

Η αναφορά του Huntington αποτελεί τη μια όψη του νομίσματος, όσον αφορά τις σχέσεις και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των πολιτισμών. Ωστόσο, δεν μονοπωλεί το ενδιαφέρον της διεθνολογικής σκέψης. Η διαπολιτισμική επαφή δεν αφορά μονάχα τη σύγκρουση, την οποία επικριτικά πριμοδοτεί ο Huntington. Επομένως, τι συμβαίνει όταν συναντώνται οι πολιτισμοί;

---

⁷⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ. 40.

⁷⁷ Μικέλης, «Ο πολιτισμός στην παγκόσμια πολιτική», ό.π., σ. 194.

⁷⁸ Huntington, *Η σύγκρουση των πολιτισμών*, ό.π. σ. 98.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, όταν λαμβάνει χώρα η ιστορική συνάντηση των πολιτισμών μπορούμε να μιλάμε με όρους σύγκρουσης ή συνεργασίας. Ωστόσο, αυτές οι δυο περιπτώσεις αποτελούν την κορωνίδα των συναντήσεων των πολιτισμών. Δεν αποκλείεται η συνύπαρξη πολιτισμών με διαφορετικό βαθμό ανάπτυξης. Ο Donald Puchala κατηγοριοποιεί τους πολιτισμούς ως πλήρως ανεπτυγμένους, μερικώς ανεπτυγμένους και άλλα είδη κοινοτήτων, προκειμένου να προσδιορίσει τρεις κατηγορίες ζύμωσης πολιτισμών. Η πρώτη αφορά την επαφή μεταξύ πλήρως ανεπτυγμένων πολιτισμών, όπως για παράδειγμα οι Έλληνες και οι Πέρσες. Η δεύτερη αφορά την επαφή μεταξύ πλήρως ανεπτυγμένων πολιτισμών και μερικώς ανεπτυγμένων, χρησιμοποιώντας για παράδειγμα τους Κινέζους και τους Ιάπωνες τον 7ο και 8ο αιώνα. Η τρίτη αφορά την επαφή μεταξύ πολιτισμών και κοινοτήτων άλλου είδους, όπως οι Ευρωπαίοι και Αφρικανοί.⁷⁹

Ενδιαφέρον προκαλεί ιδιαίτερα ο τρόπος με τον οποίο χαρακτηρίζονται οι μορφές της ζύμωσης μεταξύ (πλήρως και μερικώς) ανεπτυγμένων πολιτισμών και λοιπών κοινοτήτων. Επιγραμματικά, ο Puchala αναφέρει τις παρακάτω μορφές:⁸⁰

- την απορρόφηση (Ρωμαίοι-Γερμανικά φύλα)
- την υβριδοποίηση (Έλληνες-Ρωμαίοι)
- την ηγεμονία (Κινέζοι-Ιάπωνες)
- την απόρριψη ή αντίσταση (Ευρωπαίοι-Ινδοί)
- την γενοκτονία ή την εξάλειψη (Ισπανοί-Αζτέκοι)
- την απομόνωση ή την καχυποψία (Ιάπωνες-Ευρωπαίοι 17ο-19ο αιώνα)
- τη δημιουργική διασταύρωση (Νοτιοανατολική Ασία)

Σίγουρα, η αντιπαράθεση μεταξύ των πολιτισμών είναι έντονη, ωστόσο μπορεί η συνάντησή τους να μην οδηγεί στη σύγκρουση. Οι λιγότερο ανεπτυγμένοι πολιτισμοί τείνουν είτε να απορροφώνται είτε να καταστρέφονται από ώριμους πολιτισμούς. Ιδιαίτερα οι βαρβαρικοί λαοί είτε καταστρέφονται είτε απορροφούν τα πολιτισμικά στοιχεία του ώριμου πολιτισμού και εγκαταλείπουν τις βαρβαρικές τους συνήθειες. Η επιρροή ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς τείνει να παίρνει την κατεύθυνση προς την πλευρά του ενός, χωρίς αυτό να αποτελεί πάντοτε τον κανόνα. Σε αρκετές περιπτώσεις όμως οι ώριμοι πολιτισμοί συγκρούονται. Το αίσθημα ανωτερότητας οδηγεί τους

⁷⁹ Donald J. Puchala, "International Encounters of Another Kind," *Global Society* 11, no. 1 (1997): σ. 12.

⁸⁰ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 26-28 και βλ. Μικέλης, «Ο πολιτισμός στην παγκόσμια πολιτική», ό.π., σ. 196.

πολιτισμούς να προβάλλουν την ισχύ τους με στρατιωτικά μέσα. Οι πολιτισμοί συνδέονται με αυτοκρατορίες και αυτό σημαίνει ουσιαστικά συνέχιση του οικείου πολιτισμού. Διαχρονικά, το πλαίσιο συνάντησης πολιτισμών είναι συγκρουσιακό, ωστόσο αυτό δεν μεταφράζεται απόλυτα σε πόλεμο ή γενοκτονία. Μπορεί να αφορά σχέσεις απορρόφησης, καχυποψίας ή και απόρριψης.⁸¹

Η γέφυρα μεταξύ πολιτισμού και διεθνών σχέσεων χτίζεται πάνω στην πολιτισμική διπλωματία, η οποία αποτελεί εν γένει την εξωτερική πολιτιστική πολιτική των κρατών.⁸² Η διεθνής πολιτική αφορά τους κανόνες συμπεριφοράς των κρατών και των δρώντων, το διεθνές σύστημα, τη διεθνή τάξη και οργάνωση και τις διαδικασίες διεθνοποίησης.⁸³ Εξάλλου, η διαμόρφωση του διεθνούς συστήματος επηρεάζεται τόσο από τους κρατικούς δρώντες όσο και από μη κρατικούς δρώντες, οι οποίοι θέτουν τους κανόνες οργάνωσης λειτουργίας και απόδοσης δικαιοσύνης σε όλο αυτό το σύμπλεγμα σχέσεων, στο οποίο είτε καταλήγουν στη συνεργασία είτε καταφεύγουν στη βία.

Με έναν άλλο τρόπο σκέψης, αντί για Σύγκρουση Πολιτισμών, η διεθνής πολιτική μπορεί να οδηγήσει σε ένα διάλογο μεταξύ των πολιτισμών. Πράγματι, το τέλος του Ψυχρού πολέμου σηματοδότησε μια εποχή αμερικανικοποιημένης δυτικής εποχής, ενός φιλελευθέρου καπιταλιστικού κόσμου, ο οποίος υποσχόταν ένα φιλειρηνικό περιβάλλον και μια ήρεμη παγκόσμια τάξη. Από την άλλη, όμως, η διεθνής κοινωνία χαρακτηριζόταν από αστάθεια, πολέμους και πολιτική βία. Σε αυτό το πλαίσιο, άρχισαν να ακούγονται τα αιτήματα για ένα Διάλογο μεταξύ των πολιτισμών, ο οποίος θα συνέβαλε σε μια πιο ειρηνική τάξη.

Πράγματι, το τέλος της δεκαετίας του 1990 βρήκε τα Ηνωμένα Έθνη να αναπτύσσουν τον θεσμό του Διαλόγου μεταξύ των Πολιτισμών (Dialogue among Civilizations), ύστερα από απάντηση-πρόταση του πρώην Ιρανού Προέδρου Mohammad Khatami στον Samuel Huntington και τη θεωρία του για τη σύγκρουση των πολιτισμών. Η ιδέα για διάλογο μεταξύ των πολιτισμών απέκτησε και αυτή έδαφος ως μια κυρίαρχουσα θεώρηση για τη μεταψυχροπολεμική εποχή, δίπλα σε αυτές του Huntington για τη σύγκρουση των πολιτισμών και του Fukuyama για το *Τέλος της Ιστορίας*.⁸⁴

---

⁸¹ Μικέλης, «Ο πολιτισμός στην παγκόσμια πολιτική», ό.π., σ. 196.

⁸² Στο ίδιο, ό.π., σ. 189.

⁸³ Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, ό.π., κεφ. 5.

⁸⁴ Fabio Petito, "Dialogue of Civilizations as an alternative model of World order" στο Michalis. S. Michael and Fabio Petito, *Civilizational Dialogue and World Order the Other Politics of Cultures*,

Ο Fukuyama έκανε λόγο για την επικράτηση του δυτικού φιλελεύθερου κόσμου ως το απόγειο της ανθρώπινης ιστορίας, μέσω του οποίου μπορεί να επιτευχθεί η παγκόσμια ειρήνη και τάξη. Η ομοιογένεια βασισμένη στις φιλελεύθερες αξίες, τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ελεύθερη αγορά θα οδηγούσε σε μια μορφή παγκόσμιας διακυβέρνησης, η οποία θα έμοιαζε με την καντιανή παγκόσμια ειρήνη.⁸⁵ Από την άλλη ο Huntington, όπως προαναφέρθηκε, στις συγκρούσεις μεταξύ των πολιτισμών και το αναδυόμενο πολυπολικό και πολυπολιτισμικό περιβάλλον, έκανε λόγο για διαφορές κουλτούρας. Επομένως, ο διάλογος μεταξύ των πολιτισμών έμοιαζε να αποτελεί τη *via media* των δύο κυρίαρχων απόψεων της εποχής στο πλαίσιο της πολιτισμικής ανάλυσης,⁸⁶ καθώς θα περιόριζε τις παρανοήσεις, τις προκαταλήψεις μεταξύ των πολιτισμών και θα καθιστούσε τον διάλογο και την ανοιχτή διπλωματία, προσβάσιμη στη δημόσια σφαίρα.⁸⁷ Πρόκειται για σημαντική πρωτοβουλία σε μια εποχή, στην οποία η καχυποψία απέναντι στον μουσουλμανικό και αραβικό κόσμο ήταν έντονη, μετά τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου, παρόλο που για παράδειγμα δεν εξομάλυε τη σχέση ΗΠΑ-Ιράν.⁸⁸

Αντίστοιχο επιχείρημα, στο πλαίσιο συνεργασίας και διαλόγου των πολιτισμών, αποτέλεσε η Συμμαχία των Πολιτισμών των Ηνωμένων Εθνών. Το συγκεκριμένο σχήμα ήταν προσανατολισμένο σε θέματα σχέσεων διαπολιτισμικής φύσης, όπως για παράδειγμα η θρησκεία. Σε αυτό συμμετέχουν αρκετοί νέοι, με προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών και υποτροφιών, με απώτερο σκοπό την πολυπολιτισμική ανάμειξη και την ανταλλαγή ιδεών. Αναμφίβολα, οι δράσεις αυτές εντάσσονται στο πλαίσιο της πολιτιστικής διπλωματίας με την έννοια ότι επικεντρώνονται σε θέματα ταυτότητας, θρησκείας, πολιτισμού και διαπολιτισμικών σχέσεων και διαφορών.⁸⁹ Δεδομένο θεωρείται ότι στο πλαίσιο της επιχειρησιακής λογικής αποτελούν δημόσια διπλωματία, στην οποία συνυπάρχουν όχι μόνο κυβερνητικοί και διπλωματικοί μηχανισμοί, αλλά και ομάδες και άτομα από την κοινωνία των πολιτών. Αποτελεί ένα εργαλείο άσκησης διπλωματίας, το οποίο

Religions, and Civilizations in International Relations (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009): σσ. 47-68 και ό.π. Petit, "In Defence of Dialogue of Civilisations", ό.π., σ. 761.

Βλ. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992).

⁸⁵ Immanuel Kant, 'Perpetual Peace: A Philosophical Sketch', στο *Kant's Political Writings*, ed. Hans Reiss (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 93-130.

⁸⁶ Petit, "Dialogue of Civilizations as an alternative model of World order", ό.π., σ. 49.

⁸⁷ Lynch, Marc. "The Dialogue of Civilisations and International Public Spheres." *Millennium: Journal of International Studies* 29, no. 2 (2000): 307-30.

⁸⁸ Στο ίδιο.

⁸⁹ Μικέλης, «Ο πολιτισμός στην παγκόσμια πολιτική», ό.π., σ. 200.

«εκμεταλλεύτηκαν» κράτη στο πλαίσιο ενίσχυσης του κύρους τους (π.χ. Τουρκία–Γερμανία) ή για να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους (πχ. αποχώρηση Ισπανών από το Ιράκ).⁹⁰

Σε κάθε περίπτωση, ο πολιτισμός χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει ενέργειες και πράξεις των δρώντων στη διεθνή πολιτική. Επομένως, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός κράτη να παρουσιάζονται ως κύριοι εκπρόσωποι κάποιου πολιτισμού και να χρησιμοποιούν τις πρακτικές του διαλόγου των πολιτισμών για τα δικά τους οφέλη και επιδιώξεις.

2.5 Πολιτισμός-κουλτούρα, παγκοσμιοποίηση και παγκόσμια τάξη

Όπως όλα τα ανθρώπινα φαινόμενα, έτσι και η παγκόσμια τάξη αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή, σύμφωνα με τον Mozaffari.⁹¹ Πώς σχετίζεται ο πολιτισμός με την παγκοσμιοποίηση, από τη στιγμή μάλιστα που η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια πολυδιάστατη διαδικασία, η οποία λαμβάνει χώρα ταυτόχρονα στους τομείς της οικονομίας, της πολιτικής, της τεχνολογικής ανάπτυξης, του περιβάλλοντος και της κουλτούρας;⁹² Πόσο μάλλον όταν η παγκοσμιοποίηση εκλαμβάνεται ως ένας οικονομικός παράγοντας, ο οποίος μηδενίζει αποστάσεις χρήματος και πληροφορίας. Ο πολιτισμός, η παγκοσμιοποίηση και η παγκόσμια τάξη συνδέονται σε ένα καθεστώς συμβίωσης.⁹³

Η παγκοσμιοποίηση απέκτησε τα χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού πολιτισμού και κυρίως αυτά που αφορούν τον καπιταλισμό και τον φιλελευθερισμό. Η παγκοσμιοποίηση συνδέθηκε άμεσα με την επέκταση του δυτικού πολιτισμού και δημιούργησε μια παγκόσμια τάξη, βασιζόμενη στα χαρακτηριστικά της βεσφαλιανής τάξης. Ως ένας οικονομικός παράγοντας, ένα δε καπιταλιστικό εργαλείο, αποτελεί μια διαδικασία που γεννήθηκε στη Δυτική Ευρώπη και έχει μια ιστορία πέντε αιώνων. Έφτασε στο απόγειό της με την αποικιοκρατία. Ο συνδυασμός της εξάπλωσης του καπιταλισμού, της βεσφαλιανής τάξης με την ανάδειξη των εθνών-κρατών δημιούργησε ένα μεγάλο κέντρο (core) την Ευρώπη έχοντας ως περιφέρεια (periphery) τον υπόλοιπο κόσμο, καταφέροντας έτσι με βάση το οικονομικό και κοινωνικό

⁹⁰ Μικέλης, «Ο πολιτισμός στην παγκόσμια πολιτική», ό.π., σ. 201.

⁹¹ Mehdi Mozaffari, *Globalization and Civilizations* (London: Routledge, 2002), σ. 37.

⁹² John Tomlisson, “Cultural Globalization”, στο George Ritzer, *The Blackwell Companion to Globalization* (Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell, 2016), σ. 352.

⁹³ Mozaffari, *Globalization and Civilizations*, ό.π., σ. 26.

κριτήριο που έθεταν τα δυτικά κράτη να κατατάσσουν τον υπόλοιπο κόσμο σε ιεραρχίες. Επιπλέον, με αυτό το τρόπο το κέντρο είχε τη δυνατότητα να κυριαρχεί και να «εκμεταλλεύεται» την περιφέρεια.⁹⁴

Όπως προαναφέρθηκε, πολιτισμοί έχουν συνδεθεί με μεγάλες αυτοκρατορίες και ακόμη περισσότερο αυτοί οι πολιτισμοί διαμόρφωσαν τους τελευταίους πέντε αιώνες μια παγκόσμια τάξη. Ο Targowski βλέπει πέντε κύματα παγκοσμιοποίησης (Globalization Waves), τα οποία επίδρασαν στον πολιτισμό.⁹⁵ Σε αυτά ανήκουν η *Pax Portuganna* (1500-1837), η *Pax Britannica* (1837-1914), η *Pax Americana* και η *Pax Sovietica* (1947-1989), η *Pax Consortia* (1989-2000+) και τέλος η *Pax Virtualiziana* (2000-σήμερα). Δίνεται μεγάλη έμφαση στα μέσα που διέθεσαν οι αυτοκρατορίες-πολιτισμοί και κατ' επέκταση η παγκόσμια τάξη που δημιουργούσαν. Για παράδειγμα, οι τεχνολογικές ανακαλύψεις και τα στρατιωτικά ή οικονομικά μέσα βοήθησαν στο να εδραιωθούν, δημιουργώντας ηγεμονίες όπως η *Pax Britannica* ή *Pax Americana*.

Το εμπόριο ακολουθά τη σημαία. Συνέχεια της *Pax Britannica* είναι η *Pax Americana*, έχοντας αρκετά κοινά σημεία. Πρώτα από όλα οι Αμερικάνοι είναι απόγονοι των Βρετανών, καθώς από αυτούς απέκτησαν την ανεξαρτησία τους. Δεύτερον, ενδιαφέρον είναι το κοινό χαρακτηριστικό της αγγλικής γλώσσας. Σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον η καθολική χρήση μια κοινής γλώσσας για λόγους επικοινωνίας και εμπορίου βοήθησε ακόμη περισσότερο στην ηγεμονία τους. Άλλος ένας παράγοντας και πάλι κοινός στα δύο κύματα της παγκοσμιοποίησης είναι αυτός της θρησκείας και ιδιαίτερα του Χριστιανισμού, ως μιας καθολικής και παγκόσμιας θρησκείας. Σαν μια άλλη αποικιοκρατική μεθόδευση καταναγκασμού σύγκλισης των πολιτισμικών κουλτουρών, η παγκοσμιοποίηση θα μπορούσε να συσχετιστεί τόσο με τον ευρωκεντρισμό όσο με τη μετα-αποικιοκρατία. Εξάλλου, η Δύση σαν ταυτότητα περιλαμβάνει πλήθος ισχυρών δρώντων και διεργασιών, οι οποίοι με τη σειρά τους διαμόρφωσαν τη νεωτερική παγκόσμια πολιτική και κοινωνία, όπως η δημοκρατία, ο ιμπεριαλισμός και ο καπιταλισμός.⁹⁶

Ο Targowski προβλέπει ότι στην αυγή του 21ου αιώνα ο δυτικός πολιτισμός μετατρέπεται σε παγκόσμιο κατευθυνόμενο από μια μεγάλη δύναμη, όπως οι ΗΠΑ. Η παγκόσμια νέα θρησκεία των επιχειρήσεων και του Davos (*Pax Consortia*) και σήμερα

⁹⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ 32-34.

⁹⁵ Andrew Targowski, "From Globalization Waves to Global Civilization," *Comparative Civilizations Review* 70, no. 70 (2014), διαθέσιμο στο: <https://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol70/iss70/7>. (τελευταία πρόσβαση 12/04/2023).

⁹⁶ Ο'Hagan, *Conceptualising the West*, ό.π. σ. 9.

η ηγετική ελίτ (Pax Virtualiziana) στον τομέα της ψηφιακής πληροφορίας και εικονικής πραγματικότητας (Social Media και Metaverse) και της τεχνητής νοημοσύνης πιθανότατα θα οδηγήσουν σε μια μεγαλύτερη ολοκλήρωση της ανθρώπινης κοινωνίας, φέρνοντας στην επιφάνεια μια νέα παγκόσμια τάξη και νέες μορφές παγκόσμιας ψηφιακής διακυβέρνησης.⁹⁷

Σε κάθε περίπτωση, η επαφή των πολιτισμών-κουλτουρών σε ένα περιβάλλον παγκοσμιοποίησης κατανοείται και ως «πολιτισμική παγκοσμιοποίηση» ή με άλλα λόγια στη σύγχρονη εποχή με όρους πολιτισμικού ιμπεριαλισμού των ΗΠΑ.⁹⁸ Δεν χωρά αμφιβολία ότι η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση έχει κυριεύσει σχεδόν όλο το φάσμα της κουλτούρας και του πολιτισμού, έχοντας ως βάση τη δυτική καπιταλιστική κουλτούρα. Φτάνει να αναλογιστούμε ότι τον ρόλο, τη διάδοση και το τζίρο που έχουν εταιρείες όπως η Disney, η Coca-cola, η Google, η Microsoft, η Nike, τα Starbucks, το CNN, το Facebook μεταξύ άλλων.

Γίνεται λόγος, λοιπόν, για ένα τεράστιο πρόβλημα που δημιουργεί το άνοιγμα των εθνικών συνόρων στις τοπικές κοινωνίες και η προσοχή επικεντρώνεται στην αδυναμία ακόμη και ισχυρών δυτικών κουλτουρών να αντισταθούν στη νέα πραγματικότητα της Mac κουλτούρας ή κουλτούρας της Coca Cola. Αρκετοί κλάδοι της τέχνης και της ψυχαγωγίας έχουν διαμορφωθεί από τα αμερικανικά πρότυπα και έχουν εξαπλωθεί στον υπόλοιπο κόσμο. Ακόμη και η δομή των εκπομπών ταιριάζει με το στυλ των αμερικάνικων.⁹⁹ Το Χόλυγουντ έχει αφανίσει τη γαλλική κινηματογραφική βιομηχανία.¹⁰⁰ Στη σύγχρονη εποχή, έχοντας αφήσει πλέον πίσω την εποχή των DVD, η πρόσβαση σε ταινίες γίνεται πλέον από πλατφόρμες όπως το Netflix, άμεσα από μια έξυπνη συσκευή (smart-device), η οποία μάλιστα και αυτή ενδέχεται να έχει αμερικανική καταγωγή.

Η μεγάλη αγορά που προοιωνίζονται η παγκοσμιοποίηση και ο καπιταλισμός δεν αφήνει χώρο για μεγάλη ποικιλία. Ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός αποτελεί μια απειλή για την έννοια του τοπικού αλλά και του περιφερειακού. Όπως οι γηγενείς πολιτισμοί και οι ιδιαίτερες κουλτούρες τους υπέφεραν από την αποικιοκρατία και το δυτικό ιμπεριαλισμό, έτσι με έναν παρόμοιο τρόπο υποφέρουν από την παγκοσμιοποίηση.¹⁰¹ Σε αυτό το πλαίσιο, η φύση των διαπολιτισμικών σχέσεων που

⁹⁷ Targowski, "From Globalization Waves to Global Civilization", ό.π., σσ. 84-88.

⁹⁸ Tomlisson, "Cultural Globalization", ό.π., σ. 352.

⁹⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 356.

¹⁰⁰ Jagdish Bhagwati, *In Defense of Globalization* (New York: Oxford University Press, 2004). σ. 118.

¹⁰¹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 113

δημιουργούνται από την παγκοσμιοποίηση φιλτράρεται μέσα από τρεις οπτικές. Αναμφίβολα, η πρώτη αφορά τη διαφοροποίηση ή και απόκλιση, η οποία θα είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη αντίθεση αλλά και την πιθανή σύγκρουση. Η δεύτερη περιλαμβάνει την πολιτισμική σύγκλιση και την τάση προς την ομοιότητα, η οποία βρίσκει στους κόλπους της την αλληλεξάρτηση και την ομοιομορφία κυρίως μέσω των καταναλωτικών προτύπων και μηχανισμών από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις. Η τρίτη αφορά την πολιτισμική μείξη, μια πιο διαλλακτική προσέγγιση, η οποία απορροφά μεν τις επιδράσεις της παγκοσμιοποιημένης κουλτούρας, αλλά ωστόσο εκφράζεται με μερικές τοπικές τροποποιήσεις αντανακλώντας τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της άλλης πλευράς.¹⁰²

Αυτή η προσέγγιση οδηγεί σε τέσσερα πιθανά σενάρια σχετικά με την πολιτισμική ποικιλία σε ένα παγκοσμιοποιημένο κόσμο.¹⁰³ Το πρώτο βασίζεται στη σύγκλιση προς τις αμερικανικές ή δυτικές αξίες, η οποία βασιζόμενη στην εξάπλωση των μέσων επικοινωνίας οδηγεί στην ομογένεια των παγκόσμιων κουλτουρών. Το δεύτερο σενάριο αφορά την παγκόσμια πόλωση, η οποία επικεντρώνεται στην απώλεια εθνικής αυτονομίας στο έλεος της παγκοσμιοποίησης, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε νέες μορφές συγκρούσεων κουλτούρας ως μέσο αντίδρασης. Από την άλλη, μια τρίτη προσέγγιση αφορά την πολιτική συγχώνευση ή την υβριδοποίηση, η οποία ταυτίζεται με την άποψη της επιλεκτικής απορρόφησης στοιχείων της παγκόσμιας κουλτούρας και μείξης τους με συγκεκριμένα στοιχεία της τοπικής πολιτισμικής παράδοσης. Τέλος, εξετάζεται το σενάριο ύπαρξης τόσο προστατευτικών πολιτικών υπέρ της παγκοσμιοποίησης στο πλαίσιο του ανοιχτού ελεύθερου κόσμου και εμπορίου, όσο και κινήματα κατά της παγκοσμιοποίησης υπό τον φόβο απώλειας των παραδοσιακών πολιτισμικών στοιχείων. Το γεγονός αυτό δημιουργεί ένα μεγάλο αντι-δυτικό και αντι-αμερικανικό αίσθημα, λαμβάνοντας υπόψιν ιδιαίτερα τον μουσουλμανικό κόσμο, ο οποίος εκδηλώθηκε με τις τρομοκρατικές ενέργειες της 11^{ης} Σεπτεμβρίου και με τις φρικαλεότητες του ISIS πιο σύγχρονα.

Σαφέστατα, η παγκοσμιοποίηση και η παγκόσμια κουλτούρα συνδέονται με τον ανανεωμένο ρόλο των κρατών υπό καθεστώς παγκοσμιοποίησης. Ήδη γίνεται λόγος για αμερικανοποίηση ως συνώνυμη της παγκοσμιοποίησης. Αρκετοί ηγέτες κρατών κάνουν λόγο για εισβολή των δυτικών και κυρίως αμερικανικών συμφερόντων στα

¹⁰² Μικέλης, «Ο πολιτισμός στην παγκόσμια πολιτική», ό.π. σσ. 203-205.

¹⁰³ Pippa Norris and Ronald Inglehart, *Cosmopolitan Communications: Cultural Diversity in a Globalized World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), σσ. 288-295.

εσωτερικά τους ζητήματα. Η παγκόσμια κουλτούρα που προωθείται από τις ΗΠΑ βρίσκει άλλες μεγάλες δυνάμεις αντίθετες, όπως η Ρωσία ή Κίνα. Μάλιστα συνδέουν όλη αυτή τη σύγκλιση με την ηγεμονία των ΗΠΑ και την αρχιτεκτονική της παγκόσμιας τάξης, ενώ παράλληλα αναπτύσσουν τα δικά τους αντίστοιχα εθνικά εγχειρήματα ως αντίσταση σε αυτή τη διεργασία. Δεν αποτελεί είδηση ότι στη Ρωσία επιβάλλονται πρόστιμα σε αμερικανικές εταιρείες, όπως Google και Facebook για μετάδοση ψευδών ειδήσεων (fake-news), ούτε ότι στην Κίνα δεν έχουν πρόσβαση στα αμερικανικά social media. Αντίθετα, μάλιστα έχουν αναπτύξει τα δικά τους social media, όπως για παράδειγμα το Tik-Tok κινεζικής καταγωγής, για το οποίο το τελευταίο διάστημα γίνεται λόγος περί απαγόρευσής του στις ΗΠΑ, ως ένα μέτρο αντίστασης ενάντια στην αναδύμενη ηγεμονική διάθεση της Κίνας. Η πρωτοκαθεδρία της Δύσης και ιδιαίτερα ο πολιτισμικός ηγεμονισμός των ΗΠΑ δημιουργεί αρκετά ερωτήματα σχετικά με το μέλλον που επιφυλάσσει η πολιτισμική αντιπαράθεση με τις αναδύμενες δυνάμεις του μη-δυτικού κόσμου.

2.6 Συμπεράσματα

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται μια σύντομη εισαγωγή στη θεματική του πολιτισμού στις Διεθνείς Σχέσεις. Αναμφίβολα, ο πολιτισμός ερμηνεύεται ποικιλοτρόπως και συνδέεται όχι μόνο με έννοιες, όπως η διαδικασία, η εξέλιξη και η πρόοδος, αλλά και με έννοιες όπως ένα σύνολο ανθρωπίνων κοινωνιών, συμπεριλαμβάνοντας υλικά και πνευματικά επιτεύγματα.¹⁰⁴ Έναυσμα για περαιτέρω προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης και παγκόσμιας τάξης αποτέλεσε η ρητορική του Huntington για τη *Σύγκρουση των πολιτισμών*, ωστόσο η παρούσα εργασία δεν περιορίζεται μονάχα σε αυτή. Η ύπαρξη του πολιτισμού έχει σημασία μόνο όταν συγκρίνεται με το αντίθετό του. Η διχοτόμηση Εαυτού-Άλλου εξυπηρετεί σημαντικά τον εντοπισμό της ταυτότητας μιας πολιτικής κοινότητας και, επομένως, μέσω της σύγκρισης παράγεται η έννοια της ιεραρχίας και της τάξης στο σύστημα κρατών.

Σε κάθε περίπτωση, η έννοια του πολιτισμού συνδέθηκε με την αποικιοκρατία και τον ευρωπαϊκό ιμπεριαλισμό και εν μέρει τον δικαιολόγησε ή καλύτερα τον νομιμοποίησε. Η επαφή του ευρωπαϊκού πολιτισμού με άλλες κουλτούρες επέβαλε τη δημιουργία ενός κανονιστικού πλαισίου, το οποίο θα ρύθμιζε τις μεταξύ τους σχέσεις,

¹⁰⁴ Ο'Hagan, "Discourses of Civilizational Identity", ό.π., σσ. 17-19.

ενώ ενίσχυσε την πρωτοκαθεδρία της ισχύος του ευρωπαϊκού πολιτισμού απέναντι στους άλλους. Με μια προσέγγιση εκπολιτιστικής αποστολής τα ευρωπαϊκά πρότυπα οργάνωσης των κοινωνιών και των κρατών συνοδευόμενα από στρατιωτική ισχύ επιβάλλονταν στον υπόλοιπο κόσμο. Η ευρωκεντρική διάσταση των Διεθνών Σχέσεων επηρέασε την έννοια του πολιτισμού και τον αναγνώρισε ως αρχιτέκτονα της παγκόσμιας τάξης, ενώ παράλληλα υποβάθμισε τις υπόλοιπες κουλτούρες, διαμορφώνοντας την εικόνα τους.

Η παγκοσμιοποίηση απέκτησε τα χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού πολιτισμού και επομένως λαμβάνεται υπόψιν ως μια δυτική διεργασία που διαμορφώνει την παγκόσμια πολιτική και κοινωνία με χαρακτηριστικά, όπως είναι η δημοκρατία και ο καπιταλισμός. Η έντονη αλληλεξάρτηση των κρατών σε οικονομικό και θεσμικό επίπεδο, σε συνδυασμό με τον καπιταλισμό, δεν αφήνει μεγάλο περιθώριο για πλουραλισμό. Επομένως, σαν μια μορφή πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, η παγκόσμια τάξη οδηγεί σε σύγκλιση και ομοιογένεια, ενώ μπορεί να οδηγήσει σε διαφοροποίηση ή αντίσταση.

3. Η Διεθνής Κοινωνία

3.1 Αγγλική Σχολή των Διεθνών Σχέσεων

Ένα μεγάλο κεφάλαιο στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων ανήκει στη θεωρητική σκέψη της Αγγλικής Σχολής των Διεθνών Σχέσεων, γνωστή στη διεθνή βιβλιογραφία ως English School of International Relations. Όπως αναφέρει ο D. Green, η Αγγλική Σχολή έχει δημιουργήσει μια ξεχωριστή και ιδιαίτερη προσέγγιση στον τομέα των Διεθνών Σχέσεων, που αποκλίνει από τις ήδη υπάρχουσες σήμερα, όπως του πολιτικού ρεαλισμού, νεορεαλισμού, κονστρουκτιβισμού κ.ά., αν και συμπεριλαμβάνει στη θεωρία της αρκετά στοιχεία από αυτές. Ο κύριος άξονας και το βασικό στοιχείο που διαφοροποιεί την Αγγλική Σχολή είναι η ιδέα της *διεθνούς κοινωνίας*, στην οποία τα κράτη αποτελούν τους κύριους δρώντες και παράγουν κανόνες και πρακτικές, σύμφωνα με τις οποίες διαμορφώνουν τις μεταξύ τους σχέσεις. Υπό αυτό το πρίσμα, η Αγγλική Σχολή είναι μια κοινωνική θεωρητική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία κάθε δράση αντανάκλα ιδέες, πολιτισμικό περιεχόμενο, αμοιβαία κατανόηση ατομικών και κρατικών δρώντων.¹⁰⁵

Υπό την αιγίδα της Βρετανικής Επιτροπής (British Committee) για τη Θεωρία της Διεθνούς Πολιτικής, η οποία απαρτιζόταν από τους Martin Wight, Charles Manning και άλλων σημαντικών προσωπικοτήτων, οι συμμετέχοντες πραγματοποιούσαν συναντήσεις σε τακτική βάση και συζητούσαν για θέματα διεθνούς θεωρίας. Η Βρετανική Επιτροπή αποτελούνταν από ακαδημαϊκούς από διάφορους κλάδους των επιστημών, όπως η Ιστορία, η Φιλοσοφία, οι Διεθνείς Σχέσεις και η Θεολογία.¹⁰⁶ Εξάλλου, η ευρωπαϊκή διεθνολογική σκέψη αντιμετώπιζε τη διεθνή πολιτική βασισμένη σε ένα ευρύ επιστημονικό πεδίο, στο οποίο κυριαρχούσε το διπλωματικό στοιχείο. Συνδύαζε τομείς όπως η Ιστορία, το Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, η Διπλωματία μαζί με την Πολιτική Φιλοσοφία, αλλά και την Εθνολογία και την Κοινωνική Ανθρωπολογία.¹⁰⁷ Χωρίς αμφιβολία, ο θεωρητικός κορμός της Αγγλικής σχολής θεμελιώθηκε κατά κύριο λόγο πάνω στην αυτο-αναφορικότητα ή αναστοχασμό

¹⁰⁵ Cornelia Navari and Daniel M. Green, *Guide to the English School in International Studies* (Chichester: Wiley Blackwell, 2014), σ. 1.

¹⁰⁶ Barry Buzan, *An Introduction to the English School of International Relations : The Societal Approach* (Cambridge: Polity Press, 2014), σ. 7.

¹⁰⁷ βλ. Σπύρος Μακρής, *Η Αγγλική Σχολή των Διεθνών Σχέσεων*. (Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα, 2008), σ. 16.

γύρω από τα κλασικά κείμενα των Hedley Bull, Martin Wight, Charles Manning, Herbert Butterfield, Adam Watson, οι οποίοι αποτέλεσαν και πρόεδροι της Βρετανικής Επιτροπής.¹⁰⁸

Αναμφίβολα, η Αγγλική Σχολή υπήρξε για την εποχή της μια εναλλακτική στην τότε συμπεριφοριστική-θετικιστική προσέγγιση των Διεθνών Σχέσεων που αναπτυσσόταν στην Αμερική και αποσκοπούσε στην αμερικανοποίηση του κλάδου ως αποτέλεσμα των ηγεμονικών διαθέσεων των ΗΠΑ.¹⁰⁹ Για μια σειρά από πολιτικούς, οικονομικούς και γεωπολιτικούς λόγους δημιουργήθηκε αυτή η Σχολή ως αντίβαρο στην αμερικανοποιημένη διεθνολογική σκέψη της εποχής.

Γιατί όμως Αγγλική Σχολή; Γιατί Βρετανική Επιτροπή; Ουσιαστικά πρόκειται για ένα ζήτημα ταυτότητας της σχολής, η οποία μέσα από το πέρασμα του χρόνου καλλιεργούσε και διατύπωνε ολοένα περισσότερο τα χαρακτηριστικά της. Η αλήθεια είναι ότι η Αγγλική Σχολή δεν ήταν περιορισμένη γεωγραφικά, δηλαδή οι συμμετέχοντες και οι εκπρόσωποί της δεν ανήκαν απαραίτητα στον γεωγραφικό χώρο της Νήσου (πχ. Ιρλανδοί, Σκωτσέζοι, Άγγλοι). Για παράδειγμα, ο C. Manning καταγόταν από τη Νότιο Αφρική ενώ ο Hedley Bull από την Αυστραλία.¹¹⁰ Το θεωρητικό της υπόβαθρο δεν περιοριζόταν αποκλειστικά στην Ευρώπη, αλλά σε κάτι παγκόσμιο.

Το παράδοξο με την ιστορία της δημιουργίας της Επιτροπής εντοπίζεται στη στενή σχέση ΗΠΑ και Μ. Βρετανίας, καθώς ιδρύθηκε το 1958 από παρότρυνση ενός Αμερικανού ακαδημαϊκού, του Kenneth Thompson, ενώ σημαντικό ρόλο είχε η χρηματοδότηση από την Αμερική. Δεν είναι άλλωστε κρυφό ότι το ίδρυμα Ροκφέλερ συνέβαλε και στη δημιουργία, αλλά και, στη συνέχεια, στη χρηματοδότηση της Επιτροπής.¹¹¹ Σε γενικές γραμμές, η Βρετανική Επιτροπή αποτέλεσε ένα διατλαντικό επιχείρημα με βάση τη Βρετανία και πόρους από τις ΗΠΑ.¹¹² Εν τέλει, όμως, σε ένα πιο θεωρητικό επίπεδο, το βρετανικό στοιχείο αποτυπωνόταν στη Σχολή ως ένα μέσο

---

¹⁰⁸ Μακρής, *Η Αγγλική Σχολή των Διεθνών Σχέσεων*, ό.π., σ. 20.

¹⁰⁹ Buzan, *An introduction to the English school*, ό.π., σσ. 15-17.

¹¹⁰ Timothy Dunne, *Inventing International Society : A History of the English School* (New York: St. Martin's Press In Association With St. Antony's College, Oxford, 1998), .σ. 4.

¹¹¹ Herbert Butterfield and Martin Wright (eds.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, (George Allen & Unwin, London: 1996), σ. 11; Buzan, *An introduction to the English school*, ό.π, σ. 5; Dunne, *Inventing international society*, σ. 90.

¹¹² Samuel M. Makinda, "International Society and Eclecticism in International Relations Theory," *Cooperation and Conflict* 35, no. 2 (2000): σ. 209. Επίσης, ο Adam Watson επισημαίνει πως ο τίτλος *Βρετανική Επιτροπή* επιλέχθηκε για να γίνεται ξεκάθαρη διάκριση από την ήδη υπάρχουσα στην άλλη άκρη του Ατλαντικού «Αμερικανική Επιτροπή».

και γέννημα της Βρετανικής Κοινοπολιτείας (British Commonwealth) και κατ' επέκταση της ευρωπαϊκής διεθνολογικής κουλτούρας.¹¹³ Βέβαια, ο όρος «Αγγλική Σχολή» έγινε κοινά αποδεκτός, αφού πρώτα δημοσιεύτηκε από τον Roy Jones με τίτλο *The English School of International Relations: A case of Closure*.¹¹⁴

Στην πραγματικότητα, κατά την περίοδο 1959-1984 δύο ήταν τα συλλογικά έργα τα οποία ενσωμάτωσαν τις ιδέες της Βρετανικής Επιτροπής και αποτελούν κληρονομιά της. Σε αυτά ανήκουν τα *Diplomatic Investigations*¹¹⁵ από τους Martin Wight και Hebert Butterfield και *The expansion of International Society* από τους Hedley Bull και Adam Watson.¹¹⁶ Εξέχουσα θέση κατέχει φυσικά και το βιβλίο του Hedley Bull, *Η Άναρχη Κοινωνία (The Anarchical Society)*.¹¹⁷ Στο πρώτο, οι δύο μεγάλοι θεωρητικοί της Αγγλικής Σχολής ερμηνεύουν και σκιαγραφούν τις ιδέες που διαμορφώνουν την προσέγγισή τους στις Διεθνείς Σχέσεις, συλλέγοντας και κάνοντας επιμέλεια στα πρακτικά των συνεδριάσεων της Επιτροπής από το 1959, όταν και πραγματοποιήθηκε η πρώτη τους συνάντηση.¹¹⁸ Συγχρόνως, δίνουν και το στίγμα τους για την ιδιαίτερη διαφοροποίηση, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, απέναντι στην αμερικανοποίηση του κλάδου των Διεθνών Σχέσεων. Όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά, υπήρχαν διαφορετικά ενδιαφέροντα από τους Αμερικανούς συναδέλφους τους. Από τη μια πλευρά, οι Βρετανοί ενδιαφέρονται περισσότερο για την ιστορία, τη φιλοσοφία, τις αρχές, ενώ από την άλλη οι Αμερικάνοι ενδιαφέρονται αντίστοιχα για τη σύγχρονη πραγματικότητα, τη μεθοδολογία και την πολιτική. Η έννοια της διεθνούς κοινωνίας ήταν η κύρια θεματολογία για το διάστημα αυτό και αποτυπώθηκε κατά γενική ομολογία από τον Wight και από τον Bull, όταν τον προσκάλεσε να συμμετέχει στην Επιτροπή. Η ιδέα όμως της διεθνούς κοινωνίας, όπως θα δούμε παρακάτω, προϋπήρχε στη σκέψη του Manning, ο οποίος αν και δεν προσκλήθηκε ποτέ στις συνεδριάσεις της Επιτροπής αποτέλεσε σαφή επιρροή σε αυτήν

---

¹¹³ Μακρής, . *Η Αγγλική Σχολή των Διεθνών Σχέσεων*, ό.π., σ. 17.

¹¹⁴ Buzan, *An introduction to the English school*, ό.π., σ. 6; βλ. Jones, Roy E. "The English School of International Relations: A Case for Closure." *Review of International Studies* 7, no. 1 (1981): 1–13. Διαθέσιμο στο: <https://www.jstor.org/stable/20096900> (τελευταία πρόσβαση 04/06/2022).

¹¹⁵ Herbert Butterfield & Martin Wight (eds), *Diplomatic Investigation: Essays in the Theory of International Politics*, George Allen & Unwin, London, 1996.

¹¹⁶ Bull, Hedley, and Adam Watson. *The Expansion of International Society*. Oxford: Clarendon Press, 1984.

¹¹⁷ Bull, *Η Άναρχη Κοινωνία*, ό.π.

¹¹⁸ Navari and Green, *Guide to the English School in International Studies*, ό.π., σ. 8.

και ιδιαίτερα στον Bull για τη διεθνή κοινωνία.¹¹⁹ Μαζί με τον E.H. Carr, αποτέλεσαν τους ιδρυτικούς πατέρες της διεθνολογικής σκέψης της Επιτροπής.¹²⁰

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε κάποια χρονικά και θεωρητικά όρια της Αγγλικής Σχολής στο πέρασμα του χρόνου. Κατά βάση θα χρησιμοποιηθεί η πρόταση του Ole Waever¹²¹ και ξεκινά με την πρώτη φάση της (1959-1966), κατά την οποία όπως προαναφέρθηκε τέθηκαν οι βάσεις για τη θεωρητική εστίαση στη διεθνή κοινωνία με την έκδοση του συλλογικού έργου των Butterfield και Wight *Diplomatic Investigations*. Στο δεύτερο στάδιο 1966-1977, εμφανίζονται δύο ακόμη σημαντικά έργα, τα οποία συγκαταλέγονται στα κλασικά κείμενα της Σχολής. Σε αυτά ανήκουν η *Άναρχη Κοινωνία* του Bull, με έμφαση κατά κύριο λόγο στη φύση της διεθνούς κοινωνίας, καθώς και το *Σύστημα των Κρατών (System of States)* του Wight.¹²² Στην ίδια περίοδο εντάσσεται και το βιβλίο του Vincent *Nonintervention and International Order*,¹²³ το οποίο δεν πέτυχε το ίδιο αντίκρισμα με τα άλλα δύο εκείνη την εποχή.¹²⁴

Έπειτα, κατά την τρίτη φάση (1977-1992) αρχίζει και εμφανίζεται ο όρος «Αγγλική Σχολή» από τον Roy Jones με το περίφημο άρθρο του δημιουργώντας μια περίοδο αναστοχασμού της Σχολής,¹²⁵ ενώ σταδιακά περνάμε στην επόμενη γενιά της Βρετανικής Επιτροπής. Η Επιτροπή συνεχίζει να υφίσταται ουσιαστικά μέχρι και τον πρόωρο θάνατο του Hedley Bull στα μέσα της δεκαετίας του 80'. Από αυτή την φάση, αξίζει να κρατήσουμε πως με το άρθρο του ο Jones κατάφερε μέσω των αντιδράσεων και των απαντήσεων που έλαβε να αναδείξει τα σημαντικά στοιχεία που εισηγήθηκε η Αγγλική Σχολή. Το κλείσιμο της Σχολής, όπως αναφέρει ο ίδιος, όχι μόνο δεν επιτεύχθηκε, αλλά συρρίκνωσε τους λόγους που έμελλε να θεμελιώσουν το μέλλον της. Ο Suganami αναγνωρίζει τους πέντε κύριους παράγοντες που ενώνουν τη Σχολή: τη δέσμευσή τους στην αξία της ελεύθερης έρευνας, την απόρριψη του συμπεριφορισμού, τη χρήση κοινωνιολογικής μεθόδου και θεσμικής ανάλυσης, την πίστη στην αυτονομία του ακαδημαϊκού των Διεθνών Σχέσεων και τέλος την άρνηση του ουτοπισμού.¹²⁶

---

¹¹⁹ Dunne, *Inventing international society*, ό.π., σ. 12.

¹²⁰ βλ. Barry Buzan, "The English School: An Underexploited Resource in IR," *Review of International Studies* 27, no. 03 (2001), σ. 472.

¹²¹ Ole Wæver, 'Four Meanings of International Society: A Trans-Atlantic Dialogue', στο B. A. Roberson, *International Society and the Development of International Relations Theory* (London: Continuum, 2002), σσ. 85-9.

¹²² Martin Wight, *System of States*, (Leicester: Leicester University Press, 1977).

¹²³ βλ. Vincent, R. J. *Nonintervention and international order*. Princeton University Press: Princeton, 1974.

¹²⁴ Buzan, "The English School", ό.π., σ. 473.

¹²⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ. 473.

¹²⁶ Dunne, *Inventing international society*, ό.π., σ. 14.

Σχεδόν ταυτόχρονα εκδίδονται τα δύο πολύ σημαντικά έργα των ηγετικών μορφών της Σχολής. Το 1984 εκδίδεται το βιβλίο από τους Bull και Watson *The expansion of International Society* και το 1992 σειρά παίρνει το βιβλίο του Adam Watson *The Evolution of International Society (Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας)*.¹²⁷ Με το βιβλίο του Watson κλείνει ουσιαστικά μια πολύ ολοκληρωμένη έρευνα της Σχολής, από το *System of States* του Wight στην *Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας* του Watson, η οποία αφορά μια ουσιαστική συγκριτική μελέτη των διεθνών κοινωνιών από την αρχαιότητα έως σήμερα.

Ο 21ος αιώνας βρίσκει την Αγγλική Σχολή να έχει ανασυγκροτηθεί με τη νέα γενιά μελετητών που διαθέτει και σαφώς με ηγετική φυσιογνωμία τον Bury Buzan, ενώ σημαντικό ρόλο έχουν διαδραματίσει η δεύτερη γενιά ερευνητών της Σχολής, στην οποία συγκαταλέγονται μεταξύ άλλων οι Tim Dunne, Richard Little, Ιωάννης Στιβακτής, Edward Keene, Yongjin Zhang κ.ά. Αναμφίβολα, η Αγγλική Σχολή απέχει πάρα πολύ από τη μορφή, τις διαδικασίες, τις συνεδριάσεις που είχε η Βρετανική Επιτροπή από τις εποχές που συνεδρίαζε στο Aberystwyth, στο London School of Economics και την Οξφόρδη. Το θεματικό της περιεχόμενο διευρύνθηκε ακόμη περισσότερο από αυτά της Βρετανικής Επιτροπής και συνδύασε τη θεματολογία του με έννοιες όπως η θεωρία των καθεστώτων, ο κονστρουκτιβισμός και φυσικά η παγκοσμιοποίηση.¹²⁸ Πέρα από τα όρια του Ηνωμένου Βασιλείου διαθέτει πλέον ένα ευρύ δίκτυο σε όλη την Ευρώπη, σε χώρες όπως η Δανία, η Γερμανία, η Ιταλία, η Νορβηγία. Έχει εδραιώσει την παρουσία του σε χώρες της Βρετανικής Κοινοπολιτείας, όπως ο Καναδάς και η Αυστραλία, ακόμη και στην Ινδία. Παράλληλα, βρίσκει ανταπόκριση και σε χώρες από τη Νοτιοανατολική Ασία, την Κίνα, την Ιαπωνία και Κορέα, ακόμη και την Τουρκία και το Ισραήλ.¹²⁹ Σημαντικό ρόλο έπαιξε από το 1999 και μετά η δημιουργία ενός site από τους Buzan, Little και Waever. Διατίθεται πλούσιο υλικό, ενώ σημαντική θέση κατέχει και ο βιβλιογραφικός κατάλογος της Αγγλικής Σχολής.¹³⁰

---

¹²⁷ Adam Watson, *The evolution of International Society*, Routledge, London and New York: 1992 και στην ελληνική του έκδοση

¹²⁸ Buzan, "The English School", ό.π., σ. 473.

¹²⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 473.

¹³⁰ Σήμερα η ιστοσελίδα διατίθεται στο <https://www.englishschoolir.net/> (τελευταία πρόσβαση 13/06/2022).

3.2 Η διεθνής κοινωνία: Martin Wight, ορισμός, φύση και στόχοι

Για την Αγγλική Σχολή, όπως διατυπώνει ο M. Wight, η Διεθνής Θεωρία αποτελεί μια παράδοση για την κοινωνία των κρατών ή για την οικογένεια των εθνών ή τη διεθνή κοινότητα.¹³¹ Είναι κοινά αποδεκτό ότι η διεθνής κοινωνία αποτέλεσε τη σημαία της Αγγλικής Σχολής, κατά τον πιο επίκαιρο εκπρόσωπό της, Barry Buzan.¹³² Η ιδέα της διεθνούς κοινωνίας απασχόλησε την Αγγλική Σχολή αναφορικά με την εξέλιξη της, τη φύση της και τα χαρακτηριστικά της, αλλά και τη συνεισφορά της στη διεθνή θεωρία.

Η συμβολή του Martin Wight στη διαμόρφωση σκέψης της Αγγλικής Σχολής ήταν πολύ σημαντική και ιδιαίτερα το έργο που άφησε πίσω του. Ένα από τα σημαντικότερα βιβλία της Σχολής είναι *Διεθνής Θεωρία: Τα τρία ρεύματα σκέψης*.¹³³ Η διεθνολογική σκέψη του Wight αποτελεί, μεταξύ άλλων, αφετηρία, όπως προαναφέρθηκε, για τα μεταγενέστερα έργα της Αγγλικής Σχολής. Σε αυτό το βιβλίο συναντώνται έννοιες, όπως η διεθνής κοινωνία, η διεθνής αναρχία, το δίκαιο, η ηθική, ο πόλεμος, το σύστημα κ.ά.

Ο Wight αποτελεί μια από τις εξέχουσες προσωπικότητες της Αγγλικής Σχολής, κυρίως για το γεγονός ότι ξεπέρασε/υπερκέρασε τη ρεαλιστική και ιδεαλιστική διχοτόμηση της διεθνολογικής σκέψης και εισήγαγε τη via media-μέση οδό της Γκροτιανής ή ρασιοναλιστικής παράδοσης.¹³⁴ Σε ένα δεύτερο επίπεδο, έχει αφήσει το στίγμα του στην ιστορική κοινωνιολογία των διεθνών συστημάτων.¹³⁵ Ο Wight από τις πρώτες σελίδες για τα τρία ρεύματα της Διεθνούς Θεωρίας συνδέει τους Ρεαλιστές-Ρασιοναλιστές και τους Επαναστατικούς με τις έννοιες της διεθνούς αναρχίας, τη διπλωματία και το εμπόριο, αλλά και την έννοια μιας κοινωνίας κρατών ή οικογένειας εθνών. Είναι πράγματι το κέντρο της φιλοσοφίας του Martin Wight, πάνω στο οποίο βασίζονται και το διεθνές σύστημα και η παγκόσμια κοινωνία. Αυτό το τρίπτυχο¹³⁶ –

---

¹³¹ Butterfield & Wight, *Diplomatic Investigation*, ό.π., σ. 18; Βλ. Κεφ 1: “Why there is no international Theory”.

¹³² Βλ. Barry Buzan, *From International to World Society?: English School Theory and the Social Structure of Globalisation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), σ. 21.

¹³³ Martin Wight, *Διεθνής Θεωρία: Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*. Μετ. Ηρακλεία Στροϊκού. Επιμ. Παναγιώτης Ήφαιστος, 4η Έκδ. Αθήνα: Ποιότητα, 2011.

¹³⁴ Ακόμη και ως εναλλακτική σε όρους Martin Wight ανάμεσα σε ρεαλισμό και επαναστατισμό (realism και revolutionism) βλ. Andrew Linklater, The English School conception of international society: Reflections on Western and non-Western perspectives. *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*, 9, no. 1 (2010): 1-13.

¹³⁵ Dunne, *Inventing international society*, ό.π., σ. 47.

¹³⁶ βλ. Richard Little, “Neorealism and the English School”:, *European Journal of International Relations* 1, no. 1 (1995): σσ. 15–16.

διεθνές σύστημα, διεθνής κοινωνία, παγκόσμια κοινωνία – εντοπίζεται στη βιβλιογραφία της Αγγλικής Σχολής με όρους Hobbes (ή Μακιαβέλι), Grotius και Kant,¹³⁷ ενώ παράλληλα στα τρία ρεύματα σκέψης της Διεθνούς Θεωρίας: Ρεαλισμός, Ρασιοναλισμός και Επαναστατισμός.¹³⁸ Όσον αφορά τις τρεις παραδόσεις, σε ένα συγκεκριμένο μοτίβο αποτυπώνονται με τον εξής τρόπο:

- Η Ρεαλιστική-Μακιαβελική παράδοση - Διεθνές σύστημα.
- Η Ρασιοναλιστική-Γκροτιανή παράδοση - Διεθνής κοινωνία.
- Η Επαναστατική-Καντιανή παράδοση - παγκόσμια κοινωνία.

Η Ρεαλιστική ή Μακιαβελική παράδοση είναι στον στοχασμό του Wight αυτή που θέτει το διεθνές σύστημα στο επίκεντρο και πιο συγκεκριμένα τη διεθνή αναρχία που το διέπει. Επομένως, αυτή η παράδοση επικεντρώνει την προσοχή της στο γεγονός ότι υπάρχει ένα σύνολο ανεξάρτητων κρατών, τα οποία δεν αναγνωρίζουν καμία ανώτερη πολιτική αρχή από αυτά. Ο μοναδικός τρόπος επίλυσης των διαφορών τους είναι να καταφύγουν στην άσκηση της ισχύος τους και επομένως ο πόλεμος αποτελεί, όπως θα έλεγε και ο E.H. Carr, την *ultima ratio* της διεθνούς πολιτικής. Ο ρεαλισμός κατέχει ιδιαίτερη θέση στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, καθώς εκφράζει αυτή τη σύγκρουση που χαρακτηρίζει τα κράτη, έχοντας τις ρίζες του στους πατέρες του πολιτικού ρεαλισμού, όπως τον εξέφρασε ο Θουκυδίδης και μετουσίωσαν σε νεωτερικούς όρους ο Hobbes και ο Machiavelli. Αναμφίβολα, η σύνδεση με τον E.H. Carr είναι αναπόφευκτη. Ο Carr, όπως περιγράφει ο Wight στο έργο του, αναδιατυπώνει τα ρεαλιστικά δόγματα των πολιτικών φιλοσόφων προσπαθώντας να υποστηρίξει την επιστημονικότητα του ρεαλισμού.¹³⁹ Για τον ίδιο, η διεθνής πολιτική βασίζεται πάνω σε επιστημονικές προϋποθέσεις, όπως η μηχανιστική, βιολογική και η ψυχολογική. Από κάθε μία πηγάζει και μια αρχή. Η αρχή της ισορροπίας ισχύος για τη ρεαλιστική παράδοση είναι απολύτως απαραίτητη στη συζήτηση για την παγκόσμια πολιτική. Από τη βιολογική «επιστημονική» θεωρία, οι ρεαλιστές κρατούν την αρχή της επιβίωσης, όπως διατύπωσε ο Δαρβίνος με τη θεωρία της φυσικής επιλογής και της επιβίωσης του ισχυρότερου, εφαρμόζοντάς την πάνω στη διεθνή πολιτική με όρους κρατών και

---

¹³⁷ A. Claire Cutler, "The 'Grotain Tradition' in International Relations," *Review of International Studies* 17, no. 1 (1991): σ. 50.

¹³⁸ Άλλοτε στη ξενόγλωσση βιβλιογραφία της Διεθνούς Θεωρίας εντοπίζονται και ως τα τρία R, από τα αρχικά στην Αγγλική γλώσσα. Realism, Rationalism, Revutionalism.

¹³⁹ Wight, *Διεθνής Θεωρία: Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*, ό.π., σ. 23.

διεθνούς συστήματος. Τέλος, όσον αφορά την αρχή που πηγάζει από την επιστημονική θεωρία της ψυχολογίας, αυτή αφορά την αρχή της κακής ανθρώπινης φύσης, της ατελούς ανθρώπινης συμπεριφοράς.¹⁴⁰

Η Ρασιοναλιστική ή Γκροτιανή παράδοση επικεντρώνει την προσοχή της στην κοινωνικότητα των διεθνών δρώντων, κατά κύριο λόγο των κρατών, μέσα σε ένα καθεστώς διεθνούς αναρχίας. Όπως και οι άνθρωποι, έτσι και τα κράτη, αν και δεν υπάρχει μια κοινή ρυθμιστική αρχή, συναλλάσσονται με βάση τη λογική και την καλή πίστη. Στηρίζονται πάνω στο φυσικό δίκαιο, κοσμικής και ηθικής προέλευσης, δημιουργώντας συνθήκες συνύπαρξης, ανάπτυξης και εξέλιξης σε ένα σύστημα. Επομένως, το Διεθνές Δίκαιο για τους Ρασιοναλιστές αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό της παράδοσής τους. Η θεωρία αυτή έχει τις ρίζες της στην αρχαία Ελλάδα και τους Στωικούς. Έπειτα στη σύγχρονη εποχή, ο ρασιοναλισμός εντοπίζεται, μεταξύ άλλων, σε στοχαστές όπως Vitoria O.P. και Suarez, ενώ περισσότερο στο Hugo Grotius και τους συγγραφείς του διεθνούς δικαίου, μαζί με Hooker, Althusius και J. Locke, συμπεριλαμβανομένων των Ιδρυτών της Αμερικανικής Δημοκρατίας και πολλών άλλων φιλοσόφων. Ο Ρασιοναλισμός αποτελεί τη συνταγματική πλευρά των Διεθνών Σχέσεων, δηλαδή ερμηνεία της διεθνούς πολιτικής από μια πολιτική ή συνταγματική σκοπιά,¹⁴¹ συνδέοντας την ρασιοναλιστική παράδοση ως μια παράδοση των Ουίγων. Οι αρχές του δυτικού πολιτισμού στεγάζονται κάτω από το διεθνές δίκαιο. Ο συνταγματισμός έγκειται στην ενασχόληση με τα ηθικά και νομικά όρια στην άσκηση της εξουσίας, ενώ η μετριοπάθεια τοποθετείται ως μέση οδός μεταξύ των άκρων του ρεαλισμού και του επαναστατισμού.¹⁴²

Η Επαναστατική ή Καντιανή παράδοση αφορά εκείνους που υπερασπίζονται με πάθος την ηθική ενότητα της κοινωνίας των κρατών ή της διεθνούς κοινωνίας. Η ανθρώπινη φύση παρουσιάζεται ως η φυσική, ηθική και πολιτική βάση, η οποία μπορεί να αναδιαμορφωθεί για την οικοδόμηση μιας παγκόσμιας κοινωνίας (*civitas maximas*). Ο Kant βρίσκεται στο επίκεντρο του στοχασμού της επαναστατικής παράδοσης και οραματίζεται τη δημιουργία μιας παγκόσμιας τάξης στη βάση μιας πανανθρώπινης και οικουμενικής τάξης.¹⁴³ Σε αντίθεση με τους ρεαλιστές και τους ρασιοναλιστές, οι επαναστατικοί προτείνουν μια καθαρή υποταγή της ισχύος στην ηθική. Ο Wight

¹⁴⁰ Wight, *Διεθνής Θεωρία: Τα Τρία Πεύματα Σκέψης*, ό.π., σσ.26-28.

¹⁴¹ civil science or constitutional approach, στο Μακρή, *Η Αγγλική Σχολή*, ό.π., σ. 88.

¹⁴² Cutler, *The "Grotian Tradition" in International Relations*, ό.π., σ. 51.

¹⁴³ Μακρή, *Η Αγγλική Σχολή*, ό.π., σ. 89.

παρουσίασε την επαναστατική παράδοση σε τρεις ιστορικές φάσεις, παραλληλίζοντάς τη ως μια σειρά κυμάτων παρά με ρεύμα.¹⁴⁴ Η καταγωγή τους δεν είναι ούτε βέβαιη, αλλά και ούτε απόλυτη. Η πρώτη εκδοχή του επαναστατισμού αφορά τους θρησκευτικούς του 16ου και 17ου, η δεύτερη τη ναπολεόντεια εκδοχή της Γαλλικής Επανάστασης και η Τρίτη των Ολοκληρωτισμών του 20ού αιώνα. Σε αυτούς ο Wight βλέπει την τεράστια ηθική υποχρέωση να πραγματοποιήσουν την πολιτική τους ως μια ιεραποστολική αποστολή. Ο πόλεμος για τους επαναστατικούς θεωρείται ως ένα εργαλείο ή μέσο για την αλλαγή πάνω σε συγκεκριμένα πρότυπα, ενώ ακόμη θα πρέπει να θεωρείται δίκαιος, αλλά και ιερός.¹⁴⁵ Για την πραγματοποίηση αυτής της παγκόσμιας κοινωνίας, σύμφωνα και με τις παραπάνω εκδοχές, υπάρχουν τρεις τρόποι. Ο πρώτος τρόπος οικοδόμησης μιας οικουμενικής *civitas* προϋποθέτει μια δογματική ομοιομορφία και αφορά τη θεωρία της δημοκρατικής ειρήνης, όπως τη διαμόρφωσε ο Kant και θέτει το δημοκρατικό πολίτευμα τον οδηγό προς αυτή την κατεύθυνση. Ο δεύτερος αφορά τον δογματικό ιμπεριαλισμό, με τη θεωρία του εκλεκτού λαού ή τη θεωρία της θείας κλήσης, σύμφωνα με την οποία δογματικά και μέσω πολέμου θα διαδοθεί και θα εδραιωθεί ένα πιστεύω και θα επιβάλει ομοιομορφία. Και ο τελευταίος αφορά τον κοσμοπολιτισμό, όχι όμως με όρους διεθνισμού, αλλά ως παράγωγο του ιδεαλισμού, προσβλέποντας την κατάργηση των κρατών και ανυψώνοντας την κοινωνία των ανθρώπων.¹⁴⁶

Κλείνοντας αυτή τη σύντομη περιδιάβαση στα τρία ρεύματα σκέψης από τον Martin Wight, ο δρόμος για την ερμηνεία της διεθνούς κοινωνίας έχει στρωθεί κατάλληλα. Ο ίδιος ο Wight επισημαίνει πως το κεντρικό ερώτημα της διεθνούς θεωρίας είναι «τι είναι διεθνής κοινωνία;».¹⁴⁷ Ο Wight για να προσδιορίσει τη διεθνή κοινωνία περνά τη θεωρία του υπό το πρίσμα των τριών παραδόσεων. Αναμφίβολα, όμως, η φύση της διεθνούς κοινωνίας εντοπίζεται στη ρασιοναλιστική παράδοση. Η συμβολή του Hedley Bull και του Adam Watson έδωσε στη διεθνή κοινωνία πολύ περισσότερο μια ιστορική διάσταση – άρα και υπαρκτή – και όχι μια θεωρητική.¹⁴⁸ Η προέλευση της διεθνούς κοινωνίας φαίνεται να βρίσκεται στον στοχασμό του Charles

---

¹⁴⁴ Wight, *Διεθνής Θεωρία: Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*. ό.π., σ.15.

¹⁴⁵ Wight, *Διεθνής Θεωρία: Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*, ό.π., σσ. 282-291.

¹⁴⁶ Στο ίδιο. ό.π., σ. 51 κ.έ.

¹⁴⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ.37.

¹⁴⁸ βλ. Buzan, Barry. “From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School.” *International Organization* 47, no. 3 (1993): 327–52.

Manning, κυρίως μέσα από το έργο του *The Nature of International Society*,¹⁴⁹ το οποίο δημοσιεύτηκε το 1962, δηλαδή στα πρώτα χρόνια των συναντήσεων της Βρετανικής Επιτροπής.¹⁵⁰ Η επιρροή του στον Martin Wight ήταν εμφανής, καθώς οικοδόμησε με ρασιοναλιστικούς όρους, όπως θα έθετε ο τελευταίος, τη διεθνή κοινωνία, ως μια άναρχη κοινωνία, η οποία υπόκειται σε μια τάξη κοινωνικά οικοδομημένη.¹⁵¹

Τον καλύτερο δυνατό ορισμό για τη διεθνή κοινωνία τον αντλούμε από το έργο των Bull και Watson *The expansion of International Society*. Επομένως, ως διεθνής κοινωνία ορίζεται ένα σύνολο κρατών, το οποίο δεν σχηματίζει απαραίτητα ένα σύστημα, υπό την έννοια ότι η συμπεριφορά του ενός αποτελεί παράγοντα μεταβολής της φύσης των άλλων, αλλά ένα σύνολο το οποίο βασίζεται πάνω στον διάλογο και στην κοινή αντίληψη των κανόνων και των θεσμών που καθορίζουν τις σχέσεις τους και αναγνωρίζουν κοινά ενδιαφέροντα για τη διατήρηση αυτών των σχέσεων.¹⁵²

Ο ίδιος ο Bull στο βιβλίο του για την άναρχη κοινωνία καταγράφει πως μια κοινωνία κρατών ή διεθνής κοινωνία είναι δυνατόν να υπάρξει, όταν τα μέλη της αντιλαμβάνονται ότι συνδέονται τόσο από κοινούς κανόνες και αξίες, όσο και ότι συμμετέχουν στη λειτουργία κοινών θεσμών.¹⁵³ Η κατάσταση αυτή επιτρέπει στα μέλη να χτίζουν μορφές συνεργασίας, αντιλαμβανόμενοι ότι ανήκουν σε ένα σύνολο με αξίες και κανόνες που σέβονται και τηρούν. Η έννοια της ανεξαρτησίας και της κυριαρχίας, ίσως, αποτελεί την κύρια μορφή νομιμότητας των μελών της, καθώς μέσω αυτής κάθε κράτος τυγχάνει αναγνώρισης από τα άλλα κράτη και είναι σε θέση να συναλλάσσεται μαζί τους, υπό την προϋπόθεση ότι θα σέβεται τους κανόνες που διέπουν τις μεταξύ τους σχέσεις. Από τη μια πλευρά, αυτό αφορά τις δομές συνεργασίας που αναπτύσσονται στο πλαίσιο λειτουργίας των θεσμών, όπως η διπλωματία και οι διαδικασίες του διεθνούς δικαίου. Ενώ από την άλλη, αφορά και το πλαίσιο της σύγκρουσης μεταξύ των κρατών, αφού αυτά θα ακολουθήσουν το γενικό πλαίσιο κανόνων του πολέμου.

Για τον Bull, η έννοια της διεθνούς κοινωνίας μπορεί να συνυπάρχει με την έννοια του διεθνούς συστήματος. Αυτό ερμηνεύεται με δύο τρόπους. Ένα διεθνές σύστημα από τη μία μπορεί να συσταθεί χωρίς να αποτελεί μία διεθνή κοινωνία. Για

---

¹⁴⁹ Βλ. C. A. W. Manning, *The Nature of International Society*, reissue (London: Macmillan, for the London School of Economics and Political Science, 1975)

¹⁵⁰ Βλ. Suganami, Hidemi. "C. A. W. Manning and the Study of International Relations." *Review of International Studies* 27, no. 1 (2001): 91-107.

¹⁵¹ Μακρής, *Η Αγγλική Σχολή*, ό.π., σ. 65.

¹⁵² Bull and Watson. *The Expansion of International Society*, ό.π., σ. 1.

¹⁵³ Bull, *Η Άναρχη Κοινωνία*, ό.π., σ. 51.

παράδειγμα, μπορούν δύο ή περισσότερα κράτη να συνυπάρχουν, να συναλλάσσονται, να αλληλοεπιδρούν στο πλαίσιο της συνεργασίας ή και της σύγκρουσης αλλά λόγω της άρνησής τους να συμφωνήσουν στο γεγονός ότι οι μεταξύ τους σχέσεις διέπονται από κοινούς στόχους και από κοινούς θεσμούς, να μην συγκροτούν μια διεθνή κοινωνία.¹⁵⁴ Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρείται πως στην αρχαία Ελλάδα, στο αρχαίο ελληνικό σύστημα εντάσσονταν οι ελληνικές πόλεις-κράτη, οι οποίες μεταξύ τους είχαν ένα κοινό πλαίσιο συμπεριφοράς, κοινές αξίες και κανόνες συμπεριφοράς, συναλλάσσονταν και αποτελούσαν μια διεθνή κοινωνία και ένα διεθνές σύστημα. Παρόλα αυτά, το ίδιο συνέβαινε και με τους Πέρσες και τους Καρχηδόνιους, όμως σε αυτή την περίπτωση οι Έλληνες αντιμετώπιζαν ως «βάρβαρους», ως «ξένους» για μια σειρά από λόγους που αφορούσαν τόσο το πολιτισμό, όσο και τη συμμετοχή στους θεσμούς που είχαν καθιερωθεί στον ελληνικό κόσμο, ως αποτέλεσμα να βρίσκονται εκτός της διεθνούς κοινωνίας, αλλά παράλληλα εντός του τότε διεθνούς συστήματος.¹⁵⁵ Άλλο ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι Τουρκία, η Κίνα, η Ιαπωνία, η Κορέα και το Σιάμ. Αφενός ανήκαν στο ευρωκεντρικό διεθνές σύστημα, ενώ δεν είχαν εισχωρήσει στην ευρωκεντρική διεθνή κοινωνία. Είχαν μεταξύ άλλων εμπορικές σχέσεις και σχέσεις σύγκρουσης, προτού αντιληφθούν ότι διακατέχονται από κοινό πλαίσιο αξιών και κανόνων και κατ' επέκταση επιδιώξεων, ώστε να αποτελέσουν μια κοινωνία κρατών.

Επομένως, σκιαγραφώντας το γενικό πλαίσιο της διεθνούς κοινωνίας, ζητούμενο είναι να κατανοηθεί η σχέση της διεθνούς κοινωνίας με την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων. Η απάντηση κρύβεται σε ένα βαθμό στους στόχους που έχει η διεθνής κοινωνία. Όπως προτείνει ο Bull, πρώτος στόχος της διεθνούς κοινωνίας είναι η διατήρηση του υπάρχοντος συστήματος και της κοινωνίας των κρατών, δηλαδή, η διατήρηση των υπαρχόντων πρακτικών και θεσμών που εξασφαλίζουν τη φύση και τη δομή των κρατών τόσο στο εσωτερικό τους, όσο και στις διακρατικές τους σχέσεις. Το γεγονός αυτό είναι σπουδαίο, καθώς, αν αναλογιστούμε το χρονικό ιστορικό υπόβαθρο των συστημάτων κρατών, ένας τέτοιος στόχος δεν υπήρχε τους προηγούμενους αιώνες πριν την ευρωπαϊκή εξάπλωση σε όλο τον κόσμο, αλλά και πριν τη Συνθήκη της Βεσφαλίας, κατά την οποία οι διακρατικές σχέσεις άλλαξαν άρδην. Επιπλέον, ως δεύτερος στόχος παρουσιάζεται η διατήρηση της ανεξαρτησίας ή της εξωτερικής

¹⁵⁴ Bull, *Η Αναρχή Κοινωνία*, ό.π., σ. 51 κ.έ.

¹⁵⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ. 52.

κυριαρχίας των μεμονωμένων κρατών. Σε αυτό συνέβαλαν οι Μεγάλες Δυνάμεις ανά τους αιώνες, επιφορτιζόμενοι το βάρος να λειτουργούν ως φύλακες της διεθνούς κοινωνίας και σε δεύτερο βαθμό ως φύλακες της διατήρησης της τάξης και της ισορροπίας δυνάμεων, όπως διαμορφώθηκε με τη σταδιακή μείωση των ανεξαρτήτων κρατών στον ευρωπαϊκό χώρο μετά την Ειρήνη της Βεσφαλίας το 1648.

Επομένως, η διατήρηση της ειρήνης θα μπορούσε να αποτελεί τον τρίτο στόχο της διεθνούς κοινωνίας και ίσως τη μεγαλύτερη πρόκληση. Οι αντιθέσεις που δημιουργούνται όχι μόνο με κράτη μικρής επιρροής και συμμετοχικότητας στη διεθνή κοινωνία, αλλά και λόγω των επιδιώξεων άλλων κρατών μεγαλύτερης επιρροής, ίσως δημιουργήσουν τον δρόμο να καταφύγουν σε πόλεμο. Αυτό σημαίνει πρακτικά ότι η ένοπλη σύγκρουση οφείλει να δικαιολογείται υπό το πρίσμα της γενικότερης ασφάλειας που χαρακτηρίζει τα κράτη. Επομένως, αφού σε απόλυτο βαθμό δεν διατηρείται η γενική ειρήνη, ο αμέσως επόμενος στόχος της διεθνούς κοινωνίας είναι τουλάχιστον ο περιορισμός της βίας, η τήρηση των υποσχέσεων και η σταθεροποίηση της κατοχής με κανόνες ιδιοκτησίας. Για την επίτευξη αυτού του στόχου καθίσταται σαφές ότι τα κράτη οφείλουν να ακολουθούν κανόνες διεθνούς δικαίου και διπλωματικής πρακτικής, αλλά και κανόνες του δίκαιου του πολέμου, αν και εφόσον ακολουθηθεί μια ένοπλη σύγκρουση αιτιολογημένη στη βάση αυτών των κανόνων.

3.3 Η επέκταση της διεθνούς κοινωνίας

Η ιστοριογραφία των διεθνών κοινωνιών από την αρχαιότητα έως σήμερα απασχόλησε ιδιαίτερα τα μέλη της Αγγλικής Σχολής και δημιούργησε σπουδαίες μελέτες. Σίγουρα, σε αυτές συγκαταλέγονται το *System of States* του Martin Wight, το *The evolution of international society (Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας)* του Adam Watson και φυσικά το *The Expansion of International Society* των Hedley Bull και Adam Watson.

Αναμφισβήτητα, η εξέλιξη των διεθνών κοινωνιών έχει άμεση σχέση, όπως προαναφέρθηκε, με την ανάπτυξη και εξέλιξη των διεθνών συστημάτων που αναπτύχθηκαν σε κάθε εποχή. Ο Martin Wight αντλεί τη γενική ιδέα για τα *Συστήματα Κρατών* από τα έργα των Pufendorf *De systematibus civitatum* το 1675 και μεταγενέστερα του Heeren,¹⁵⁶ προβάλλοντας την ιδέα πως υφίσταται ένα σύστημα μέσα από ένα σύνολο ανεξάρτητων κρατών, τα οποία μοιράζονται όμοια συμπεριφορά,

¹⁵⁶ Βλ. υποσημείωση 9-10 στο Bull, *Η Αναρχία Κοινωνία*, ό.π., σ. 50.

κοινή θρησκεία, κοινά συμφέροντα και αξίες στηριζόμενοι σε κοινή κουλτούρα ή πολιτισμό. Η αλληλεπίδραση μεταξύ τους στηρίζεται στις αρχές της κυριαρχίας, της διπλωματίας, αλλά και του εμπορίου. Πράγματι, για τον Wight, τα κράτη αφενός μοιράζονται κοινές υποχρεώσεις και δικαιώματα και αφετέρου το σύστημα κρατών δεν μπορεί να κάνει την εμφάνισή του αν δεν υπάρχει μια κοινή πολιτισμική ενότητα μεταξύ των μελών του. Παράλληλα, προσδίδει μεγάλη σημασία στην έννοια της κοινής πολιτισμικής ενότητας ανάμεσα στα μέλη ενός συστήματος κρατών.¹⁵⁷

Δεν χωρά αμφιβολία ότι η διαδικασία της ευρωπαϊκής επέκτασης και η μελέτη της έχει ένα ευρωκεντρικό χαρακτήρα, ακολουθώντας το μοτίβο ανάλυσης της εξέλιξης της ευρωπαϊκής κοινωνίας κρατών. Η σημερινή παγκόσμια κοινωνία οφείλει σε ένα βαθμό την ύπαρξή της σε αυτή την επέκταση, η οποία ακολούθησε σε γενικές γραμμές κατά τον Buzan δύο τρόπους.¹⁵⁸ Στην πρώτη περίπτωση, η παγκόσμια σημερινή κοινωνία προήλθε από την επέκταση των πολιτισμένων περιφερειών του αρχαίου και του κλασικού κόσμου, σε σημείο που αρχίζουν να έχουν σχέσεις μεταξύ τους, συγκροτώντας έτσι ένα πολυκεντρικό σύστημα από συστήματα, βασισμένο σε πολιτισμική ποικιλομορφία και ενώσεις. Στη δεύτερη περίπτωση, η οποία για τον ίδιο αποτελεί την επικρατέστερη και εγγύτερη στην πραγματικότητα, τίθεται η κυριαρχία όλου του συστήματος από ένα πολιτισμένο κέντρο-πυρήνα (core) και η ενσωμάτωση των υπολοίπων στις δικές του νόρμες και πρακτικές, κανόνες και θεσμούς. Στο μονοκεντρικό αυτό μοντέλο κάνει την εμφάνισή του το κριτήριο πολιτισμού, ως προϋπόθεση για την είσοδο των μη-πολιτισμένων ή/και μη-Δυτικών κοινωνιών ως μέλη στη διεθνή κοινωνία. Όμως, κατά γενική ομολογία, η επέκταση της Ευρώπης δεν ήταν ενιαία ούτε συστηματική. Διήρκεσε αιώνες και προκλήθηκε από διάφορους λόγους ακολουθώντας διαφορετικές μορφές, όπως θα μελετηθεί παρακάτω.

Σε αυτόν τον ρυθμό σκέψης, στον ευρωπαϊκό χώρο κατά τον μεσαίωνα, ιδιαίτερα στο δυτικό μέρος της, επικράτησε μια κοινωνία κρατικών μορφωμάτων, η Χριστιανική Κοινότητα, γνωστή στη βιβλιογραφία ως «Respublica Christiana».¹⁵⁹ Η «Respublica Christiana», κατά τον Wight,¹⁶⁰ διαμόρφωσε τον πρόδρομο μιας ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας, η οποία δεν διέθετε σαφή όρια, οργάνωση και ηγεσία. Οι αυτοκράτορες δεν ασκούσαν πλήρως την εξουσία, αλλά υφιστάμενοι αυτών

¹⁵⁷ Wight, *System of States*, ό.π., σ. 33.

¹⁵⁸ Buzan, *An introduction to the English school of international relations*, ό.π., κεφ. 5.

¹⁵⁹ Για μια εισαγωγή στη «Christiania Respublica» βλ. Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς σχέσεις*, ό.π., σσ. 234-236.

¹⁶⁰ Wight, *Διεθνής Θεωρία: Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*, ό.π., σ. 11.

βρίσκονταν διάφοροι φεουδάρχες με τους καταναγκαστικούς μηχανισμούς άσκησης της εξουσίας που τους χαρακτήριζαν. Πάνω από όλους, υπήρχε ο Πάπας, στον οποίο ήταν όλοι υποτελείς λόγω της ιδιότητάς του ως απεσταλμένου του Θεού επί της Γης. Σε γενικές γραμμές, ήταν ξεκάθαρη η άσκηση της εξουσίας από την Εκκλησία, ενώ παράλληλα οι διάφοροι νόμοι λαμβάνονταν από τον κλήρο και τα ανώτερα εκκλησιαστικά στρώματα, τα οποία διευθετούσαν τις διαφορές των ηγεμόνων στην επικράτεια της Δυτικής Ευρώπης. Ιδιαίτερα ο Πάπας είχε την απόλυτη εξουσία και δικαιοδοσία απέναντι σε όλους τους ανθρώπους, πιστούς ή και μη. Είχε το δικαίωμα να προστατεύει τους χριστιανούς σε όλες τις περιοχές, κυρίως απέναντι στους άπιστους.¹⁶¹

Η μεσαιωνική εξάπλωση, σε ένα πλαίσιο θρησκευτικού δόγματος και προσηλυτισμού, αποσκοπούσε στην επανάκτηση των εδαφών που ανήκαν κάποτε στα χριστιανικά κράτη. Η επανάκτηση των παλαιών χριστιανικών αυτοκρατορικών εδαφών στα όρια του γεωγραφικού χώρου της Ευρώπης ακολούθησε τρεις κατευθύνσεις. Η πρώτη αφορούσε τις περιοχές από τη νότια Ισπανία και τη Σικελία που είχαν κατακτηθεί και εποίκηθεί από Άραβες και Μαυριτανούς. Αφού κατακτήθηκαν εκ νέου άρχισε η σταδιακή επικράτηση λατινικών και καθολικών στοιχείων στον πληθυσμό των περιοχών αυτών. Η δεύτερη κατεύθυνση που ακολούθησε η μεσαιωνική ευρωπαϊκή επέκταση ήταν προς τη νοτιοανατολική περιφέρεια της Μεσογείου, με τις σταυροφορικές στρατιωτικές επιχειρήσεις για την επανάκτηση των Αγίων Τόπων στην Παλαιστίνη. Το εμπόριο γνώριζε μεγάλη ανάπτυξη λόγω της γεωγραφικής θέσης που κατείχαν οι περιοχές ως εμπορικοί κόμβοι μεταξύ Ανατολής και Δύσης, μέχρι την κατάληψη της περιοχής από τους Οθωμανούς, εξωθώντας τους Λατίνους. Η τρίτη κατεύθυνση ήταν ανατολικά, στις γύρω περιοχές της Βαλτικής. Η περιοχή κάλυπτε περιοχές της Σκανδιναβίας και της Γερμανίας και ανατολικά της Πολωνίας, ωθώντας τα γεωγραφικά όρια προς τη δυτική πλευρά των ρωσικών συνόρων, μεταφέροντας λατινικές συνήθειες και προσηλυτίζοντας τους ντόπιους βαρβαρικούς λαούς στην Παπική Εκκλησία.

Ο θρησκευτικός χαρακτήρας των αποστολών αυτών, με τις ευλογίες της Παπικής Εκκλησίας, ήταν όχι μόνο μια ενορχηστρωμένη στρατιωτική επιχείρηση, αλλά και θρησκευτική και συνάμα «νόμιμη» υπό τις διαταγές του Θεού. Ο Μεσαίωνας κληροδότησε στους μεταγενέστερους ευρωπαϊκούς λαούς ένα ισχυρό, αναπτυσσόμενο

---

¹⁶¹ Neumann and Welsh, “The Other in European Self-Definition”, ό.π., σ. 334.

και επεκτεινόμενο πολιτισμό, όπως αναφέρει ο Adam Watson.¹⁶² Η επιδίωξη της μεσαιωνικής Ευρώπης ήταν η αναζήτηση δευτερευόντων εμπορικών δρόμων εκτός των λατινικών ορίων. Έθεσε σε μεγάλο βαθμό τη βάση για την εξέλιξη της ευρωπαϊκής μεσαιωνικής κοινωνίας σε παγκόσμια, στηριζόμενη σε αξίες και ιδανικά που διατηρήθηκαν ή υπερκεράστηκαν κατά τους αιώνες αυτούς. Πράγματι, σύμφωνα με τον Bull, το πρώτο παγκόσμιο πολιτικό σύστημα οφείλεται στην επέκταση του ευρωπαϊκού πολιτικού συστήματος στον υπόλοιπο κόσμο και επομένως τη μετατροπή του ίδιου ευρωπαϊκού συστήματος σε ένα σύστημα κρατών παγκοσμίων διαστάσεων.¹⁶³

Όμως, η Λατινική Χριστιανοσύνη δεν ήταν μια απόλυτα διεθνής κοινωνία, με όρους που έχουμε προαναφέρει, πολύ περισσότερο εξαιτίας ότι δεν υπήρχαν ευδιάκριτα κράτη. Περισσότερο, γεγονός-σταθμός στην επέκταση αποτέλεσε η ανακάλυψη της Αμερικής από τον Κολόμβο το 1492. Έτσι, προέκυψαν στο ευρωπαϊκό σύστημα πέντε μεγάλες αποικιακές δυνάμεις, στις οποίες στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό η ευρωπαϊκή επέκταση στο μεγαλύτερο μέρος του κόσμου. Αυτές ήταν η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Γαλλία, η Αγγλία και η Ολλανδία. Όλες αυτές οι χώρες είχαν πρόσβαση στη θάλασσα και ιδιαίτερα στον Ατλαντικό Ωκεανό, όπου επιχείρησαν και κατάφεραν να καταστήσουν την αποικιακή του εκστρατεία δημιουργώντας μια νέα *ultra mar*, δηλαδή μια νέα Μεσόγειο. Πρόκειται για ένα μεγάλο εμπορικό και θαλάσσιο δίκτυο, το οποίο έμελλε να αποτελέσει πεδίο ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Η πρώτη προσπάθεια επέκτασης δυτικά ξεκίνησε από τις Ιβηρικές χώρες. Ο Πάπας Αλέξανδρος Βοργία όρισε τον νέο κόσμο στην Ισπανία και την Πορτογαλία σε σφαίρες δικαιοδοσίας, δυτικά για την Ισπανία και ανατολικά για την Πορτογαλία. Ακολουθώντας τη μεσαιωνική πρακτική, η παπική αυτή βούληση αποσκοπούσε αφενός στη διατήρηση εμπορικών διαδρόμων των δύο Ιβηρικών δυνάμεων ανεξάρτητα η μια από την άλλη, και αφετέρου στην αποτροπή των μεταξύ τους ανταγωνισμών, αποκλείοντας ταυτόχρονα τις υπόλοιπες δυνάμεις της Χριστιανοσύνης. Όπως και οι προηγούμενες μεσαιωνικές εκστρατείες ανάκτησης εδαφών, έτσι και αυτή η αποικιακή διαχείριση βρισκόταν στα χέρια μόνο δύο δυνάμεων, που εκπροσωπούσαν όμως εν γένει τη Χριστιανοσύνη.¹⁶⁴

¹⁶² Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, ό.π., σ. 271.

¹⁶³ Bull, *Η Αναρχη Κοινωνία*, ό.π., σ. 59.

¹⁶⁴ Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, ό.π., σ.384.

Εν συνεχεία, πράγματι με αυτή την πρακτική τα δύο κράτη δεν ανταγωνίζονταν μεταξύ τους στη θάλασσα και με αυτό το τρόπο επικεντρώθηκαν στον εοικισμό των νέων εδαφών. Ο Νέος Κόσμος αντιμετώπιστηκε από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις διαφορετικά από τους άλλους της Ανατολής. Ο μεθοδικός και αυτοκρατορικός τρόπος της επέκτασης, με ένα άρωμα μεσαιωνικής ανάκτησης περιοχών, οδήγησε σε πρακτικές αποικισμού και εοικισμού παρομοίων με αυτών των περιοχών της Ιβηρικής.¹⁶⁵ Στις περιοχές αυτές, οι άποικοι θεώρησαν ότι ήταν σωστό να προωθήσουν το ισπανικό δίκαιο καθώς και άλλους πολιτισμικούς θεσμούς. Οι γηγενής κάτοικοι χαρακτηρίζονταν άγριοι και αποτελούσαν κομμάτι της Νέας Γης και ήταν στη δική τους δικαιοδοσία για εξερεύνηση και κατάκτηση. Μπορεί να έρχονταν σε κάποιου είδους συμφωνίες μαζί τους, αλλά δεν τους θεωρούσαν ισότιμους, σε αντίθεση με τους Πορτογάλους στην Ινδία, οι οποίοι ανέπτυξαν άλλου είδους σχέσεις με τους τοπικούς άρχοντες.

Στο πλαίσιο κοινών συμφερόντων και εμπορικών δεσμών, όπως οι Άραβες και οι κινέζοι που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή, έτσι και οι Πορτογάλοι αντιμετώπιστηκαν από τους γηγενείς πληθυσμούς προσχωρώντας σε ένα βαθμό στην ενσωμάτωσή τους, κυρίως λόγω των στρατηγικών τους θέσεων.¹⁶⁶ Αναπτύχθηκαν κατά κύριο λόγο πελατειακές σχέσεις, πατώντας πάνω σε ένα μοντέλο εμπορικών συναλλαγών.¹⁶⁷ Οι πορτογάλοι είχαν μεγάλη θαλάσσια υπεροχή και προσέφεραν μια στρατιωτική δύναμη στην περιοχή, παίζοντας ένα ρόλο εχθρού ή συμμάχου. Ήταν εξάλλου, γνωστή η αντιπαλότητα που είχαν με τους μουσουλμάνους και έτσι οι ινδουιστές ηγεμόνες τους έβλεπαν ως δυνητικούς συμμάχους για τα συμφέροντά τους στην Ινδική χερσόνησο και τον Ωκεανό. Ενσωματώθηκαν κατά μια έννοια ως μέλη του συστήματός του, χωρίς να μεταβληθούν οι πρακτικές και οι συνήθειες από τους Πορτογάλους.¹⁶⁸

Έπειτα, η άλλη μεγάλη δύναμη, οι Κάτω Χώρες, άρχισε να μπαίνει δυναμικά στον εμπορικά αναπτυσσόμενο χώρο των νέων εμπορικών δρόμων, ιδιαίτερα όταν κληρονόμησαν οι Αψβούργοι το Στέμμα της Πορτογαλίας. Οι εμπορικοί δρόμοι ήταν κλειστοί για αυτούς, επομένως δεν δίσταζαν να αναπτύσσουν μόνοι τους το εμπόριο στην Ανατολή, υπό τη μορφή ιδιωτικών επιχειρήσεων, σε αντίθεση με την πορτογαλική

¹⁶⁵ Bull και Watson, *The Expansion of International Society*, ό.π., σ. 18.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ. 19.

¹⁶⁷ Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, ό.π., σ. 389.

¹⁶⁸ Bull και Watson, *The Expansion of International Society*. ό.π., σ. 19.

κεντρική διαχείριση από το κράτος. Οι ίδιοι ανέπτυξαν στρατιωτικές σχέσεις με μουσουλμάνους ηγεμόνες, προκειμένου να επωφεληθούν από το εμπορικό μονοπώλιο. Οι Ολλανδοί έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της διεθνούς κοινωνίας, χτυπώντας το ιβηρικό κατεστημένο εξουσίας υπό παπική εντολή, προωθώντας ένα πιο αντι-ηγεμονικό πλαίσιο και μεταγενέστερα εστιάζοντας στο διεθνές δίκαιο, το οποίο προσπάθησαν να μεταφέρουν στη νέα υπό διαμόρφωση διεθνή κοινωνία στον αγώνα τους για ανεξαρτησία.¹⁶⁹

Οι άλλες δύο αποικιακές δυνάμεις ίδρυσαν τις αποικίες τους στη Βόρεια Αμερική και τις Δυτικές Ινδίες. Ανταγωνιζόμενοι ανατολικά τους Πορτογάλους αλλά κυρίως τους Ολλανδούς, τα συμφέροντά τους διασφαλιζόνταν κατά κύριο λόγο από εταιρείες και μετανάστες που αποίκιζαν και δραστηριοποιούνταν εμπορικά στην περιοχή. Η μεγάλη αγορά προϊόντων που βρήκαν έτοιμη εξυπηρετήθηκε σε μεγάλο βαθμό από κύματα σκλάβων που μεταφέρθηκαν σε διάφορες περιοχές για να καλύψουν τα κενά εργασιακών θέσεων που οι Ευρωπαίοι αδυνατούσαν να καλύψουν.¹⁷⁰ Ακόμη, η μορφή διακυβέρνησης μεταφέρθηκε από τη μητέρα-πατρίδα στον Νέο Κόσμο. Οι Άγγλοι είχαν πλέον εγκατασταθεί και δραστηριοποιηθεί μόνιμα, αντικαθιστώντας σε ένα βαθμό τους Γάλλους, ιδιαίτερα μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα, όταν και ο Ναπολέων πούλησε στους Άγγλους γαλλικά εδάφη στη Βόρεια Αμερική.

Στις Ινδίες, όμως, και οι δύο μεγάλες δυνάμεις επικέντρωσαν την προσοχή τους στο να εκτοπίσουν τους Πορτογάλους. Ο ανταγωνισμός μεταξύ τους ήταν μεγάλος και κατάφεραν να εδραιώσουν την παρουσία τους στα λιμάνια και στις αποθήκες, πολύ περισσότερο για να προστατευθούν ο ένας από τον άλλο, παρά από τους τοπικούς ηγεμόνες. Κατά την περίοδο επικράτησης των Μογγόλων, το 17ο αιώνα, οι ευρωπαϊκές δραστηριότητες στην περιοχή ισχυροποιήθηκαν στο πλαίσιο της συνεργασίας και του εμπορίου, κυρίως λόγω των θέσεων που κατείχαν στον Νότο. Στο διακυβερνητικό πλαίσιο, λειτουργούσαν όπως οι τοπικοί Ινδοί ηγεμόνες, ουσιαστικά ως υποτελείς στο νέο μοντέλο της Μογγολικής Αυτοκρατορίας. Όταν έπειτα το 18ο αιώνα οι Μογγόλοι άρχισαν να χάνουν την κυριαρχία τους στην περιοχή, ο ανταγωνισμός βρετανικών και γαλλικών εμπορικών εταιρειών τους έφερε σε πραγματική στρατιωτική σύγκρουση για την επιρροή τους στην περιοχή. Βρετανοί και Γάλλοι πολεμούσαν με όρους ισορροπίας ισχύος, όπως αναφέρει ο Bull.¹⁷¹ Σε αυτό το πλαίσιο, στην Ινδία μεταφέρθηκαν από τις

¹⁶⁹ Στο ίδιο. ό.π., σ. 20 και Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, σσ. 391-392.

¹⁷⁰ Στο ίδιο. ό.π., σ. 21.

¹⁷¹ Bull και Watson, *The Expansion of International Society*, ό.π., σ. 22.

μεγάλες δυνάμεις οι πρακτικές και οι θέσεις που επικρατούσαν ήδη στην Ευρώπη, δημιουργώντας έτσι μια νέα τάξη πραγμάτων στην Ινδία: εμπόριο, διπλωματία και συμμαχίες, πόλεμος και ισορροπία ισχύος. Σε γενικές γραμμές, φαίνεται πως σε αυτό το χρονικό σημείο η Ινδία αρχίζει να ενσωματώνεται σε αυτό το ευρωπαϊκό σύστημα κρατών.¹⁷²

Ακόμη πιο ανατολικά, στον Ειρηνικό Ωκεανό, οι Ισπανοί θεώρησαν τις Φιλιππίνες ως προέκταση του Μεξικού προς τα δυτικά, ακολουθώντας τις ίδιες πρακτικές εκχριστιανισμού και αποικισμού.¹⁷³ Στην περιοχή, οι Ευρωπαίοι κινήθηκαν εμπορικά: οι Πορτογάλοι ίδρυσαν εμπορικό σταθμό στην Κίνα καταβάλλοντας φόρο υποτέλειας και στην Ιαπωνία. Αν και εισήγαγαν αρκετές τεχνολογικές καινοτομίες, είδαν την περιοχή ως ένα τεράστιο κέντρο αγοράς προϊόντων που μετέφεραν στη Δύση. Οι επαφές τους όμως σχεδόν ελάχιστες, ακολουθώντας ένα μοτίβο συνδιαλλαγής όπως στην Ευρώπη με τους Οθωμανούς.¹⁷⁴ Κατά γενική ομολογία, οι Ευρωπαίοι είχαν εντυπωσιαστεί από το επίπεδο πολιτισμού που διέκρινε την Κίνα και την Ιαπωνία.

Σημαντικό παράγοντα στην επέκταση της ευρωπαϊκής κοινωνίας σε παγκόσμιο επίπεδο ήταν η ενσωμάτωση σε αυτήν δύο πολύ μεγάλων χωρών: ΗΠΑ και Ρωσία. Φυσικά, γεγονός αποτελεί ότι και οι δύο αυτές χώρες επηρεάστηκαν από τους Ευρωπαίους και χαρακτηρίζονταν από έντονα ευρωπαϊκά ήθη και έθιμα μοιραζόμενοι κοινή ιστορία. Οι ΗΠΑ από τη μια αποτελούσαν καθαρό τέκνο της ευρωπαϊκής εξάπλωσης, ενώ από την άλλη η Ρωσία ακολούθησε ένα πιο σύνθετο μονοπάτι. Όσο οι ευρωπαϊκές δυνάμεις επεκτείνονταν δυτικά δημιουργώντας στον Νέο Κόσμο μια νέα κοινωνία κρατών, στη Ρωσία έφτανε ο εξευρωπαϊσμός της και η σταδιακή της ενσωμάτωση στην *grande republique*, με τη συμμετοχή των Τσάρων της Ρωσίας.¹⁷⁵ Η ενσωμάτωση των ΗΠΑ και ιδιαίτερα της Ρωσίας στη διεθνή κοινωνία θα απασχολήσει την παρούσα μελέτη, υπό το πρίσμα του κριτηρίου πολιτισμού που αναπτύχθηκε για την ενσωμάτωση των μη-ευρωπαϊκών λαών στη διεθνή κοινωνία.

Κατά τη διάρκεια της εξάπλωσης της ευρωπαϊκής κοινωνίας, τα κράτη του ευρωπαϊκού συστήματος βρίσκονταν σε μια διαδικασία δόμησης της διεθνούς κοινωνίας, προτάσσοντας δύο σημαντικές δομικές αρχές της: τη νομική ισότητα μεταξύ των μελών της και τον σεβασμό της κυριαρχίας των κρατών. Σε επίπεδα

¹⁷² Στο ίδιο, ό.π., σ. 23 και Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, ό.π. σ. 394.

¹⁷³ Bull και Watson, *The Expansion of International Society*, ό.π., σ. 23 και Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, σ. 391.

¹⁷⁴ Bull και Watson, *The Expansion of International Society*, ό.π., σ. 22.

¹⁷⁵ Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, ό.π., σ. 395 κ.έ.

παγκόσμιας κοινωνίας, με τη σταδιακή απαίτηση των ευρωπαϊκών αποικιών στην Αμερική για ανεξαρτησία, ο μόνος δρόμος προς αυτή την κατεύθυνση περνούσε από τις δύο αρχές της ισότητας και της κυριαρχίας.¹⁷⁶ Η εξέλιξη της ευρωπαϊκής κοινωνίας βρίσκεται υπό διαμόρφωση και οι κανόνες που είχαν θεσπίσει τα κράτη-μέλη αποτελούσαν το κριτήριο ενσωμάτωσης των κρατών σε αυτή. Ουσιαστικά, αυτή η εξέλιξη κυριαρχούσε στην Ευρώπη μέχρι τα μέσα του 17ου αιώνα.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα του 18ου αιώνα είναι η ευρωπαϊκή κοινοπολιτεία,¹⁷⁷ ως μια ομοσπονδιακή κοινωνία κατά τον Burke, η οποία ρυθμιζόταν μέσω συνθηκών, αλλά και ως διπλωματική δημοκρατία, με όρους Vattel και Βολταίρου.¹⁷⁸ Ακόμη, περισσότερο, όπως θέτει ο Heeren, η ύπαρξή της οφειλόταν ακόμη στο κοινό πλαίσιο αξιών και κουλτούρας, παραδόσεων και εθίμων. Ο Adam Watson παρομοιάζει την ευρωπαϊκή κοινοπολιτεία του 18ου αιώνα με ένα «κλαμπ» ηγεμόνων και το διεθνές δίκαιο ήταν το βιβλίο των κανόνων μεταξύ των μελών του «κλαμπ».¹⁷⁹

Φυσικά, ο ανταγωνισμός των μελών τα ευρωπαϊκής κοινωνίας δεν σταμάτησε. Ωστόσο, εφαρμόστηκαν οι πρακτικές και οι θεσμοί για τη διατήρηση της τάξης, κατά τον Bull. Η ισορροπία δυνάμεων λειτούργησε ως παράγοντας αντι-ηγεμονισμού και διατήρησης της ειρήνης. Ο θεσμός ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο με την ενσωμάτωση στο ευρωπαϊκό σύστημα των υπερπόντιων περιοχών που είχαν οι ευρωπαϊκές μεγάλες δυνάμεις. Οι υποχρεώσεις των κρατών στους κανόνες του πολέμου και της ειρήνης ρύθμιζε τη συμπεριφορά τους και τους καθοδηγούσε στη διατήρηση της τάξης. Επιπλέον, για την τήρηση αυτών των κανόνων στο πλαίσιο των εξωτερικών τους υποθέσεων, τα ευρωπαϊκά κράτη άρχισαν να πραγματοποιούν συνέδρια, με αξιοσημείωτη σημασία για την εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας: η Συνθήκη της Βεσφαλίας το 1648, στην Ουτρέχτη το 1713 και στη Βιέννη το 1815. Ακόμη πιο σημαντικό γεγονός στα συνέδρια αυτά ήταν πως δεν συμμετείχε κανένα άλλο κράτος εκτός της ευρωπαϊκής περιφέρειας.¹⁸⁰ Τέλος, για την εμβάθυνση των εξωτερικών ομαλών σχέσεων μεταξύ των κρατών και την ενίσχυση του διπλωματικού διαλόγου, εμφανίστηκαν δίκτυα προξενικών αρχών και πρεσβείες στις πρωτεύουσες των κρατών.

¹⁷⁶ Bull και Watson, *The Expansion of International Society*, ό.π., σ. 24.

¹⁷⁷ Περισσότερο γνωστός με τον όρο Diplomatic Republic of Europe.

¹⁷⁸ Οφείλω αυτές τις επισημάνσεις στο Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, ό.π. 18ο κεφάλαιο.

¹⁷⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 360 κ.έ..

¹⁸⁰ Bull και Watson, *The Expansion of International Society*, ό.π. σ. 25

Η σημασία του 19ου και 20ού αιώνα στην εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας είναι μεγάλη. Προκλήθηκαν μεγάλες αλλαγές στην οργάνωσή της και σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο. Οι ναπολεόντειοι πόλεμοι απέδειξαν σε ένα βαθμό ότι η δημιουργία ενός Κονσέρτου των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν απαραίτητη για να κατευθύνει την ομαλή διατήρηση της τάξης και της αλλαγής. Αυτό μεταφράζεται σε μια πιο ενορχηστρωμένη διαχείριση της διεθνούς κοινωνίας αποκλειστικά από τις Μεγάλες Δυνάμεις, ενώ άλλα κράτη αν και νομικά αναγνωρισμένα θα πρέπει να συμβαδίζουν με τους κανόνες των Μεγάλων Δυνάμεων. Το ίδιο ίσχυε ακόμη και για τα μη-ευρωπαϊκά κράτη, τα οποία υποχρεώνονταν να προσαρμόζονται στους κανόνες και τους θεσμούς που είχε θεσπίσει η ευρωπαϊκή κοινωνία κρατών. Οι έννοιες της τάξης, της ασφάλειας, το κριτήριο πολιτισμού αρχίζουν και μπαίνουν στις πρακτικές των κρατών της εποχής, όταν η ανάγκη της διεθνούς κοινωνίας για τη διατήρηση της τάξης, οδηγούνταν μέσα από την ιεράρχηση των μελών της, η οποία περνούσε μέσα από την τήρηση κανόνων και θεσμών, όπως είχαν θεσμοθετηθεί από τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Συμπερασματικά, γίνεται αντιληπτό πως διεθνής κοινωνία, με τους όρους που αναφέρθηκαν παραπάνω, δεν υφίστατο πριν την ευρωπαϊκή επέκταση. Υπήρχαν σαφώς περιφερειακά διεθνή συστήματα και το κάθε περιφερειακό σύστημα διακρινόταν για τους δικούς του κανόνες και θεσμούς, οι οποίοι ανταποκρίνονταν και αντανακλούσαν πολλά πολιτισμικά στοιχεία του συστήματος αυτού. Οι Ευρωπαίοι ήταν αυτοί που κατάφεραν να ενοποιήσουν οικονομικά και τεχνολογικά τον κόσμο, μετατρέποντας την περιφερειακή τους διεθνή κοινωνία σε παγκόσμια, εγκαθιστώντας νόμους και πρακτικές, οι οποίοι αντανακλούν την ευρωπαϊκή φιλοσοφία σκέψης στις διεθνείς σχέσεις.

Η παγκόσμια κοινωνία πλέον οφείλει αρκετά στις μεσαιωνικές πρακτικές, στις οποίες βασίστηκαν οι μετέπειτα προσπάθειες επέκτασης σε άλλες ηπείρους από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Τα ευρωπαϊκά κράτη επεδίωκαν το καθένα ξεχωριστά, όπως προαναφέρθηκε, να αποκτήσουν το μονοπώλιο όχι μόνο του εμπορίου, αλλά και να αποκτήσουν ισχυρές στρατηγικές θέσεις στον κόσμο για την ισχυροποίησή τους. Σε όλα αυτά σημαντικοί παράγοντες αποτέλεσαν η στρατιωτική και τεχνολογική υπεροχή των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Η γλώσσα, η θρησκεία, ο νόμος και η κουλτούρα διαδόθηκαν από κάθε κράτος υπό τη μορφή που θα εξυπηρετούσε τα οφέλη τους. Τα χαρακτηριστικά αυτά έχουν διαμορφωθεί και αναθεωρηθεί ανά τους αιώνες και

γίνονται εμφανή σε κάποιο βαθμό σε αρκετά κράτη, σε όλα τα μήκη και πλάτη του κόσμου από τις πρώτες σταυροφορίες έως και την από-αποικιοποίηση.

3.4 Οι βάρβαροι: Εκτός της διεθνούς κοινωνίας

Στη θεωρία του ανθρώπινου είδους του Martin Wight, το ζήτημα των σχέσεων με τους βαρβάρους, αποτελούσε ένα πρόβλημα και λειτουργούσε ως γέφυρα μεταξύ διεθνών σχέσεων και αποικιακής διοίκησης.¹⁸¹ Ως μια θεωρία αποικιακής διοίκησης, είχε να κάνει με τη διερεύνηση της αντιμετώπισης των βαρβάρων που είχαν απορροφηθεί από τη διεθνή κοινωνία, αλλά δεν είχαν αφομοιωθεί.

Η ρεαλιστική παράδοση του Wight επικεντρώνεται στο στοιχείο της διεθνούς αναρχίας και στην πεσιμιστική αντίληψη για την ανθρώπινη φύση. Αν αναγνωρίζεται μια διεθνής κοινωνία, αυτή είναι μια διπλωματική κοινωνία, στην οποία τουλάχιστον υπάρχουν κάποιοι κανόνες και κάποιες υποχρεώσεις. Η ρεαλιστική παράδοση αποδέχεται το γεγονός ότι οι πολιτισμοί έχουν το δικαίωμα επέκτασης των ορίων τους. Όμως, έξω από τα όρια αυτής της κοινωνίας, δεν υπάρχει κανένα δίκαιο, καμία ηθική και κοινωνική υποχρέωση των μελών, επομένως το μόνο που υφίσταται είναι και εδώ ο πόλεμος εναντίον όλων. Η ρεαλιστική παράδοση βλέπει στους πολιτισμούς το δικαίωμα της επέκτασης της ισχύος τους, την άρνηση των δικαιωμάτων στους βάρβαρους-απολίτιστους και την αντιμετώπισή τους ως μη- ανθρώπους, με αποτέλεσμα να υποστούν πόλεμο, λεηλασία και εκμετάλλευση. Η ρασιοναλιστική παράδοση θα παραδεχθεί, όπως και η ρεαλιστική, την αρχή πως ο πολιτισμός έχει δικαίωμα επέκτασης. Τα δικαιώματα των βαρβάρων δεν είναι ούτε πλήρη, ούτε ίσα αλλά αυτά που τους αξίζουν. Οι πολιτισμοί έχουν μια πατερναλιστική αντίληψη για τους βάρβαρους, μια υποχρέωση να τους εκπολιτίσουν, ώστε να λάβουν τα δικαιώματα που τους αρμόζουν.¹⁸² Αν για τους ρεαλιστές ισχύει ότι οι βάρβαροι δεν έχουν κανένα δικαίωμα, παρά μόνο αυτό της εκμετάλλευσης, για τους ρασιοναλιστές ισχύει ότι οι βάρβαροι έχουν τα δικαιώματα που τους ορίζουν οι πολιτισμένοι. Για τους επαναστατικούς ισχύει πως οι βάρβαροι είναι υποκείμενα αφομοίωσης. Όπως και οι ρασιοναλιστές, αναγνωρίζουν την αρχή της αδελφοσύνης μεταξύ των ανθρώπων. Δηλαδή οι βάρβαροι φιλτράρονται μέσα από τις τρεις παραδόσεις και είτε είναι

¹⁸¹ Βλ. Wight, *Διεθνής Θεωρία*, ό.π., κεφ. 4: «Η θεωρία του ανθρώπινου είδους: Οι βάρβαροι»

¹⁸² Wight, *Διεθνής Θεωρία: Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*, ό.π., σσ. 83-102.

υποκείμενα εκμετάλλευσης, πολέμου ή και εξαφανισμού, είτε προχωρούν σε διαδικασία εκπολιτισμού με βάση τους κανόνες που θα ορίσουν οι κηδεμόνες τους.¹⁸³

Η αλήθεια είναι πως ιστορικά κοιτώντας την εξέλιξη των περιφερειακών κοινωνιών, όλες οι διεθνείς κοινωνίες αντιλαμβάνονταν πως έξω από αυτές υπήρχαν κάποιες άλλες. Αυτές οι κοινωνίες ανθρώπων, κρατών, εθνών, φυλών έλαβαν διάφορους όρους: οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι τις αποκαλούσαν βάρβαρες, επωμιζόμενοι ένα πολιτιστικό στοιχείο ως σημείο αναφοράς.¹⁸⁴ Πράγματι, όπως προαναφέρθηκε, στην αρχαία Ελλάδα, οι πόλεις-κράτη συγκροτούσαν τη δική τους διεθνή κοινωνία βασιζόμενοι στην πολιτισμική ομοιομορφία, τη γλώσσα, τη θρησκεία και τα έθιμα μεταξύ άλλων. Στο διεθνές σύστημα της εποχής ανήκαν τόσο η Περσία όσο και η Καρχηδόνα, ωστόσο με διαφορετικό βαθμό αλληλεπίδρασης με τις ελληνικές πόλεις-κράτη. Η Περσία αντιμετώπιζονταν όμως ως βαρβαρική δύναμη.¹⁸⁵ Οι λόγοι ήταν κυρίως πολιτισμικοί και πολιτικοί, δηλαδή συνδεόταν με το γεγονός ότι οι Πέρσες δεν μοιραζόταν με τους Έλληνες κοινό πολιτικό σύστημα, κοινές αξίες, κοινή γλώσσα και ούτε συμμετείχαν στα κοινά έθιμά τους. Οι ελληνικές πόλεις-κράτη ρύθμιζαν τις μεταξύ τους σχέσεις σχετικά με τη συνεργασία, τον πόλεμο και την ειρήνη και δεν δίσταζαν να ενώσουν τις δυνάμεις τους για να αντιμετωπίσουν έναν κοινό εχθρό ή μια βαρβαρική δύναμη. Οι Έλληνες αντιμετώπιζαν τους βάρβαρους, ως σκλάβους εκ φύσεως, ενώ οι ίδιοι χαρακτηρίζονταν ελεύθεροι και βρίσκονταν παντού. Για τους Έλληνες, οι βάρβαροι και οι σκλάβοι πρέπει να αντιμετωπίζονται με πόλεμο και να αποτελούν υποκείμενα εκμετάλλευσης και πολέμου.¹⁸⁶ Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί πως η δυναμική παρουσία των Περσών στα σύνορα της ελληνικής διεθνούς κοινωνίας, διαμόρφωνε την ελληνική διεθνή κοινωνία, ενισχύοντας ακόμη περισσότερο το αίσθημα της ταυτότητάς της σε αντιπαράθεση με τους βάρβαρους πολιτισμούς.

Υπήρχε όμως και αναγνώριση άλλων βαρβαρικών πολιτισμών όσον αφορά τη δική τους υπεροχή στις επιστήμες και τις τέχνες, όπως συνέβαινε με τους Αιγύπτιους ή τους Χαλδαίους για παράδειγμα.¹⁸⁷ Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνει την κοινή ελληνική άμυνα απέναντι στους Πέρσες, αλλά και λίγο αργότερα την αντίσταση απέναντι στους Ρωμαίους, όταν ορκίστηκαν αιώνιο πόλεμο απέναντι στους ξένους και

---

¹⁸³ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 60-80

¹⁸⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 61.

¹⁸⁵ ό.π. Bull, *Η Αναρχή Κοινωνία*, ό.π., σ. 53.

¹⁸⁶ Wight, *Διεθνής Θεωρία: Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*, σ. 65.

¹⁸⁷ Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, ό.π., σ. 102

τους βάρβαρους.¹⁸⁸ Ακόμη, ιδιαίτερη προσοχή έχει και η αντιμετώπιση των κατακτημένων εδαφών από τον Μέγα Αλέξανδρο, ο οποίος μέσα σε ένα πλαίσιο επαναστατικής παράδοσης κατά τον Wight, προσπάθησε να εξαλείψει τις διαφορές μεταξύ Ελλήνων και Περσών. Λειτουργήσε ως ακόλουθος μιας ιερής αποστολής να ενώσει όλο τον κόσμο, ο οποίος θα ζούσε αρμονικά, στο πλαίσιο της συνεργασίας και συνύπαρξης.¹⁸⁹

Με την αποδοχή της ύπαρξης ή της κατανόησης της διεθνούς κοινωνίας, τίθεται το ερώτημα για το τι συμβαίνει με τα κράτη ή και τους ανθρώπους που βρίσκονται εκτός της διεθνούς κοινωνίας. Όπως αναφέρουν οι Bull και Watson στην εισαγωγή του *The Expansion of International Society*, με την Ευρώπη να πρωτοπορεί και να φέρει σε επαφή, για πρώτη φορά, κράτη και μέλη από όλα τα περιφερειακά διεθνή συστήματα, δεν υπήρξε προηγουμένως η ανάγκη για μια κοινή ηθική και νομική βάση, η οποία θα ρύθμιζε τις μεταξύ τους σχέσεις. Εξάλλου, στην ευρωπαϊκή παράδοση σκέψης, η ανθρωπότητα διχοτομείται με τους παρακάτω τρόπους: Έλληνες και βάρβαροι, Χριστιανοί και άπιστοι, Ευρωπαίοι και μη Ευρωπαίοι.¹⁹⁰ Με λίγα λόγια, δεν είχε υπάρξει ένα συντονισμένο δίκαιο κανόνων για τη διευθέτηση των σχέσεων μεταξύ όλων των μελών των περιφερειακών συστημάτων σε παγκόσμιο επίπεδο. Ούτε είναι ακριβώς επαρκές να ισχυριστεί πως το ευρωπαϊκό σύστημα κανόνων εφευρέθηκε και διαμορφώθηκε στην Ευρώπη και έπειτα «εξήχθη» στον υπόλοιπο κόσμο. Αυτό αιτιολογείται εν μέρει και από το προηγούμενο υποκεφάλαιο, στο οποίο αναφέρθηκε πως η επέκταση διήρκεσε αρκετούς αιώνες και πραγματοποιήθηκε σε διαφορετικές συγκυρίες από διαφορετικές χώρες. Κάθε χώρα εφάρμοσε διαφορετικές πρακτικές. Επομένως, η εξέλιξη της ευρωπαϊκής κοινωνίας και η επέκτασή της ήταν συνεχιζόμενη διαδικασία, η οποία επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις πρακτικές των μελών της.¹⁹¹

Η ευρωπαϊκή διεθνής κοινωνία κρατών χαρακτηρίζονταν από ομοιογένεια σε ήθη και έθιμα, σε επίπεδο διακυβέρνησης και είχε κοινό πλαίσιο κανόνων. Η εξέλιξη της ευρωπαϊκής κοινωνίας και η επέκτασή της ήταν δύο ταυτόχρονες διαδικασίες, οι οποίες επηρέαζαν η μια την άλλη.¹⁹² Κατά τη διάρκεια της επέκτασης, οι άγριοι ή βάρβαροι και απολίτιστοι αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Στην πλειοψηφία τους τα ευρωπαϊκά μέλη της κοινωνίας

¹⁸⁸ Wight, *Διεθνής Θεωρία: Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*, ό.π., σ.64.

¹⁸⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 105.

¹⁹⁰ Bull and Watson, *The Expansion of International Society*, ό.π., σ. 6.

¹⁹¹ Στο ίδιο.

¹⁹² Στο ίδιο.

χαρακτηρίζονταν από κοινή κουλτούρα και αποτελούνταν από Χριστιανούς.¹⁹³ Με βάση τα παραπάνω, η ευρωπαϊκή κοινωνία είχε αποκτήσει την ταυτότητα της Χριστιανοσύνης, η οποία μέσα από τη συνεχή διαδικασία της εξέλιξης της και της επέκτασής της, αλλά και της συναναστροφής με άλλες κοινωνίες και ανθρώπους, αυτό-προσδιορίζονταν ως «πολιτισμένη».¹⁹⁴

Μεταξύ των περιφερειακών συστημάτων, τα οποία βρίσκονταν σε επαφή με τη Χριστιανοσύνη ήταν το Αραβικό-Ισλαμικό, το οποίο εκτεινόταν από την Ισπανία μέχρι την Περσία, το σύστημα κρατών της Ινδικής χερσονήσου και η Μογγολική Αυτοκρατορία που έφτανε στις ευρασιατικές στέπες, καθώς και το κινέζικο σύστημα. Τα περιφερειακά αυτά συστήματα είχαν διαμορφωθεί στη βάση κάποιου πολιτισμού, με ποικιλόμορφες μορφές διακυβέρνησης, δικαίου και οικονομικών συναλλαγών. Στα όρια αυτών των συστημάτων βρίσκονταν λιγότερο πολιτισμένοι λαοί, οι οποίοι, παρόλο που δεν έφταναν στο επίπεδο πολιτισμού των κέντρων τους, είχαν αναπτύξει κάποιους κώδικες επικοινωνίας με τους πολιτισμένους γείτονές τους. Τέτοιες περιοχές ήταν η υποσαχάρια Αφρική, όπου ο αραβικός κόσμος είχε μεγαλύτερο έλεγχο, αλλά ακόμη περισσότερο η Αμερική και η Αυστραλασία προτού ανακαλυφθούν από την Ευρώπη.¹⁹⁵

Ακόμη, στα όρια της Χριστιανοσύνης, εκτός από τους Άραβες, υπήρχαν οι Βίκινγκς, οι Ούννοι και οι Μαγυάροι, οι οποίοι συστηματικά λεηλατούσαν εδάφη της. Όπως προαναφέρθηκε, τα χριστιανικά κράτη ξεκίνησαν την πρώτη φάση της επέκτασης της ευρωπαϊκής κοινωνίας μέσω πολέμου. Προσπάθησαν να επεκτείνουν τα όριά της στις περιοχές που κατοικούσαν οι Άραβες στην Ισπανία, οι Μαυριτανοί στην Ιταλία και οι βαρβαρικές ντόπιες φυλές στην περιοχή της Γερμανίας και της Βαλτικής. Γι' αυτό τον λόγο, η υπεράσπιση της εδαφικής κυριαρχίας ήταν φαινομενικά ένας «δικαιολογημένος» πόλεμος εναντίων των αυτών βαρβαρικών φυλών. Η Εκκλησία μάλιστα ευλογούσε τέτοιες εκστρατείες εις το Όνομα του Θεού.¹⁹⁶ Με μία τέτοια μέθοδο νομιμοποιούνταν ένας πόλεμος εναντίον των άπιστων λαών, με παρόμοιο τρόπο τον οποίο εφάρμοζαν οι μουσουλμάνοι το τζιχάντ, δηλαδή τον ιερό πόλεμο απέναντι στους άπιστους.¹⁹⁷ Οι Ευρωπαίοι προσπαθούσαν μάλιστα να προσηλυτίσουν τους

---

¹⁹³ Στο ίδιο, σ. 1.

¹⁹⁴ Gong, *The Standards of 'Civilization'*, p. 4.

¹⁹⁵ Bull and Watson, *The Expansion of International Society*, ό.π., σ. 2.

¹⁹⁶ Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, ό.π., σ. 264.

¹⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 265.

άπιστους λαούς, μεταφέροντάς τους τα ευρωπαϊκά ήθη και τις παραδόσεις και κυρίως τη Χριστιανική Θρησκεία.

Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής και διεθνούς κοινωνίας είχε η Ρωσία. Αρχικά, η Ρωσία δεν ήταν μέλος της Λατινικής Χριστιανοσύνης, καθώς μέχρι τον Μεσαίωνα μεγάλο μέρος της επικράτειάς της ήταν υπό την κατοχή και διοίκηση των Μογγόλων – Ταρτάρων. Ανάμεσα σε αυτή και τη Χριστιανοσύνη βρισκόταν η Λιθουανία.¹⁹⁸ Οι Τάρταροι κατάφεραν να φτάσουν μέχρι την Πολωνία και συγκεκριμένα την Κρακοβία, όταν και ο Πάπας διέταξε σταυροφορία και οπισθοχώρησαν προς την Ανατολή, όπου και σταθεροποίησαν την παρουσία τους. Ήταν μια μεγάλη αυτοκρατορία χανάτων, η οποία εκτεινόταν από το ποταμό Δνείπηρο μέχρι την Κίνα. Μέσα σε αυτό το μοντέλο εξουσίας των χανάτων, οι Μοσχοβίτες ήταν αυτοί που πρώτοι εκμεταλλεύτηκαν και αφομοίωσαν τις τεχνικές διοίκησης και πολέμου. Επομένως, οι Μοσχοβίτες το 1480 έριξαν τους Τάρταρους και αυτοανακηρύχθηκαν Ρώσοι διάδοχοι των Χανάτων. Οι Ρώσοι ήδη είχαν διαμορφώσει τη δική τους αίσθηση ταυτότητας, με τα δικά τους έθιμα και γλώσσα. Πάνω από όλα όμως αισθάνονταν Σλάβοι χριστιανοί ορθόδοξοι. Αισθάνονταν πολύ δεμένοι με αυτό που άφησε πίσω η Βυζαντινή αυτοκρατορία και όλο το χριστιανικό ορθόδοξο πνεύμα που πρέσβευε. Στο πέραςμα των χρόνων αισθανόταν πιο συμπαγείς και ανώτεροι απέναντι στους ανατολικούς νομαδικούς λαούς, με τους οποίους συνυπήρχαν όλο αυτό το διάστημα. Είναι αλήθεια πως η Ρωσία κληρονόμησε πολλά από τα χαρακτηριστικά του Βυζαντίου, κυρίως του ορθόδοξου χριστιανισμού και του αυτοκρατορικού ιεραποστολικού σκοπού.¹⁹⁹

Επιπλέον, η Ευρώπη βρίσκονταν σε άμεση επαφή με τους Οθωμανούς, καθώς έλεγχαν μεγάλο μέρος γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα. Δυτικά προς τη Βαλτική αντιμετώπιζαν την Πολωνία και τη Σουηδία, ενώ σημαντικό ρόλο στον δρόμο για τον εκδυτικισμό της Ρωσίας έπαιξε η ένωση Πολωνίας και Λιθουανίας. Η μεγάλη πολιτιστική κληρονομιά και οι δυτικές καθολικές επιρροές άσκησαν σημαντικό παράγοντα στην εξέλιξη της Ρωσίας. Η δυναστεία των Ρομανόφ ακολούθησε στρατηγικές εξευρωπαϊσμού και επέκτασης της Μοσχοβίας.²⁰⁰ Πράγματι, η Ρωσία κατά τον 15ο και 16ο αιώνα μεταμορφώθηκε σε ένα συγκροτημένο κράτος, αλλά όχι

¹⁹⁸ Βλ. Adam Watson, “Russia and the European States System” στο Bull and Watson, *The Expansion of International Society*, ό.π., σσ. 61-74.

¹⁹⁹ Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, ό.π., σ. 206.

²⁰⁰ Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, ό.π., σ. 396.

«δυτικό». Στράφηκε στην Πολωνία, τη Σουηδία, την Αγγλία και την Ολλανδία και έλαβε μεγάλη τεχνογνωσία σχετικά με τη διοίκηση και τις τεχνικές του πολέμου. Ιδιαίτερα, ο Μεγάλος Πέτρος (1689-1725) «ερωτευμένος» με τη Δύση, εγκαταστάθηκε στην Αγία Πετρούπολη προκειμένου να αποτελέσει ένα νέο σταθμό της εξευρωπαϊσμένης Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Οι δύο αιώνες έπειτα έθεσαν τη Ρωσία ως μια πραγματικά μεγάλη ευρωπαϊκή δύναμη. Οι στενές σχέσεις των τσάρων με άλλους Ευρωπαίους ηγέτες, αλλά και το εξευρωπαϊσμένο σύστημα διακυβέρνησης, έφεραν συνεχώς τη Ρωσία μέσα στο πολιτικό παιχνίδι της Ευρώπης.

Κατά τη διάρκεια της ευρωπαϊκής επέκτασης στη Βόρεια Αμερική και της σύγκρουσης των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων για τον έλεγχο της, οι Ρώσοι στράφηκαν ανατολικά και εύκολα μπόρεσαν να φτάσουν ως την Κίνα και να αγγίξει τον Ειρηνικό Ωκεανό. Αν και οι Ευρωπαίοι διαμόρφωσαν μια μεγάλη κοινοπολιτεία, οι Ρώσοι είχαν χτίσει μια τεράστια, μονοκεντρική εξουσία, ωσάν κληρονόμοι Βυζαντινών και Τατάρων.

Στα μέσα του 16ου η ευρωπαϊκή διεθνής κοινωνία βρισκόταν σε επαφή από την πλευρά της Ανατολής με μια πολύ οργανωμένη και εξίσου πολιτισμικά ανεπτυγμένη κοινωνία, ενώ από την άλλη πλευρά της Δύσης, στα νέα εδάφη η επαφή τους περιοριζόταν σε χαμηλότερου επιπέδου ανεπτυγμένες κοινωνίες. Ο διαχωριστικός παράγοντας για τον διαχωρισμό των Αρχαίων Ελλήνων από τους βάρβαρους ήταν γλωσσολογικός και πολιτιστικός. Οι χριστιανικές κοινωνίες αισθάνονταν μια έντονη διαφοροποίηση από δυνάμεις που δεν ασπάζονταν τον Χριστιανισμό. Επομένως, βάρβαροι ήταν οι μη Χριστιανοί, άπιστοι- άθεοι και ειδωλολάτρες.²⁰¹

Ταυτόχρονα, ένιωθαν το ίδιο για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία ήταν μια δυναμική «βαρβαρική» δύναμη.²⁰² Οι Οθωμανοί αποτελούν μια ιδιαίτερη περίπτωση για τους Ευρωπαίους, δεδομένου ότι για σχεδόν μισό αιώνα έλεγχαν σχεδόν το 1/3 της Ευρωπαϊκής Ηπείρου, αλλά δεν ανήκε εξολοκλήρου στην ευρωπαϊκή κοινωνία. Παρόλο που μέσω πολέμων, εμπορικών και οικονομικών σχέσεων βρισκόταν σε άμεση επαφή με τις χριστιανικές δυνάμεις, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί απόλυτα ευρωπαϊκή. Όπως θέτει και ο Thomas Naff στο *The Expansion of International Society*, ανήκε γεωγραφικά στην Ευρώπη, αλλά δεν καταγόταν από

²⁰¹ Wight, *Διεθνής Θεωρία: Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*, ό.π., σ. 65.

²⁰² Βλ. Bull, *Η Αναρχη Κοινωνία*, σ. 69.

αυτή.²⁰³ Δεν ήταν μέλος σε αυτή τη μεγάλη κοινωνία του Βολταίρου ή στη διπλωματική δημοκρατία του Burke. Οι σημαντικές τους διαφορές τόσο θρησκευτικές όσο και πολιτισμικές αντικατοπτριζόταν στα διεθνή τους συστήματα. Η χριστιανική Ευρώπη χαρακτηριζόταν κρατοκεντρική και κοσμική ενώ η Οθωμανική Αυτοκρατορία αυτοκρατορική και Ισλαμική.²⁰⁴ Αναμφίβολα, οι Οθωμανοί δεν υστερούσαν στρατιωτικά από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, αλλά κατά κύριο λόγο δεν αποδέχονταν τις αρχές της ανεξαρτησίας και τη διπλωματική πρακτική ή πολύ περισσότερο το δίκαιο των εθνών, όπως διαμορφωνόταν στην Ευρώπη το 16ο και 17ο αιώνα, με αποτέλεσμα να θέτει εαυτών εκτός αυτής, προσκολλημένη στη μουσουλμανική παράδοση.²⁰⁵

Παρόλα αυτά, όμως, αισθάνονταν πως δεσμεύονται με τους ευρωπαίους σε ένα πλαίσιο κοινών κανόνων και λειτουργίας θεσμών. Σε αυτούς κατατάσσονται και οι διομολογήσεις, οι οποίες ήταν κάτι πολύ περισσότερο από απλές εμπορικές συμφωνίες. Αφενός ρύθμιζαν το εμπόριο και αφετέρου την παραμονή των Ευρωπαίων στην Οθωμανική αυτοκρατορία.²⁰⁶ Σε ένα βαθμό οι διομολογήσεις άλλαξαν άρδην την αντίληψη των Οθωμανών για τον θεσμό της διπλωματίας. Οι διομολογήσεις διευθετούσαν την ευρωπαϊκή παρουσία σε περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, κυρίως σε μεγάλα εμπορικά κέντρα. Από τη μια, οι Ευρωπαίοι αντιλαμβάνονταν τις διομολογήσεις ως μια μορφή συμβολαίων μεταξύ κυρίαρχων κρατών, ενώ από την άλλη οι Οθωμανοί ως μονομερείς πράξεις του σουλτάνου, που υφίστατο αλλαγές. Όμως, το πιο σημαντικό γεγονός βρίσκεται στο ότι οι Οθωμανοί δέχτηκαν μόνιμους πρεσβευτές στην Κωνσταντινούπολη, ενώ οι ίδιοι δεν έστειλαν αντιπροσωπεία σε κάποια άλλη ευρωπαϊκή πόλη, κατά τον Watson.²⁰⁷ Όσο η Οθωμανική αυτοκρατορία αποδυναμωνόταν και οι Ευρωπαίοι γινόταν πιο ισχυροί, οι διομολογήσεις και οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ Ευρωπαίων και Οθωμανών άρχισαν να τροποποιούνται υπέρ των Ευρωπαίων και με αυτό τον τρόπο αναθεωρούνταν με τους Ευρωπαίους να έχουν το πάνω χέρι.

Παρόλες τις δυναμικές εμπορικές συναλλαγές, αλλά και τις συμμαχίες που είχαν με τους Ευρωπαίους οι Οθωμανοί δεν συμμετείχαν στα μεγάλα συνέδρια της Ευρωπαϊκής Ηπείρου, τα οποία αποτελούνταν κυρίως από ευρωπαϊκές και χριστιανικές

---

²⁰³ Βλ. Thomas Naff, “The Ottoman Empire and the European state system” στο Bull and Watson, *The Expansion of International Society*, ό.π., σσ. 143-170.

²⁰⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 144.

²⁰⁵ Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, ό.π., σ. 264.

²⁰⁶ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 381-382

²⁰⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ.383.

δυνάμεις. Η συμμετοχή τους στον αντι-ηγεμονικό άξονα έναντι των Αψβούργων βοήθησε θετικά στην ενσωμάτωση της αυτοκρατορίας στο ευρωπαϊκό διεθνές σύστημα. Φυσικά, η θέση των Οθωμανών ήταν στην ουσιαστική αποδυνάμωση του κύριου εχθρού τους, ο οποίος λειτουργούσε ως το βασικό εμπόδιο στα σχέδια της αυτοκρατορίας για επέκταση της οθωμανικής ηγεμονίας στην περιοχή του Δούναβη. Φαινομενικά, αποτελούσαν έναν σημαντικό παράγοντα στην ισορροπία ισχύος της ευρωπαϊκής κοινωνίας, αν όχι ο ίδιος ο ισορροπιστής κατά τη διάρκεια 15ου-17ου αιώνα.²⁰⁸ Τελικώς, η Οθωμανική αυτοκρατορία ενσωματώνεται ουσιαστικά στο ευρωπαϊκό σύστημα κρατών στο τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου το 1856. Έκτοτε, απολαμβάνει τα προνόμια που έχουν τα ευρωπαϊκά κράτη στη διαμόρφωση και εξέλιξη των ευρωπαϊκών υποθέσεων και, συνεπώς, στην εξέλιξη και επέκταση της ευρωπαϊκής κοινωνίας κρατών σε παγκόσμια.

3.5 Συμπεράσματα

Η έννοια της διεθνούς κοινωνίας αποτελεί σημαία της Αγγλικής Σχολής των Διεθνών Σχέσεων. Η θεωρητική σκέψη της Αγγλικής Σχολής βασίζεται στα κλασικά της έργα, ενώ παράλληλα περιστρέφεται γύρω από το τρίπτυχο διεθνές σύστημα, διεθνής κοινωνία και παγκόσμια κοινωνία, ή με όρους Martin Wight ρεαλιστική παράδοση, ρασιοναλιστική παράδοση και επαναστατική παράδοση αντίστοιχα. Πιο σύγχρονα, έχει συμπεριλάβει και άλλες προσεγγίσεις που σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση.

Η διεθνής κοινωνία ορίζεται ως ένα σύνολο κρατών το οποίο βασίζεται στην κοινή αντίληψη κανόνων και θεσμών που καθορίζουν τις σχέσεις μεταξύ τους και αναγνωρίζουν κοινούς στόχους για τη διατήρηση αυτών των σχέσεων. Το παρόν κεφάλαιο εστιάζει στον ορισμό και τους στόχους της διεθνούς κοινωνίας, στην εξέλιξή της και τους θεσμούς της. Σχεδόν τρεις δεκαετίες μετά την έκδοση του *The Expansion of International Society* από τους Bull και Watson, ο Christian Reus-Smit και Tim Dunne εκδίδουν το *The Globalization of International Society*.²⁰⁹ Δεν χωρά αμφιβολία ότι ο Bull και ο Watson εντόπισαν πολύ σημαντικά σημεία της παγκόσμιας τάξης των κυρίαρχων κρατών μέχρι την περίοδο της αποαποικιοποίησης. Ωστόσο, το συλλογικό

²⁰⁸ Βλ., Nuri A. Yurdusev, *The Middle East Encounter with the Expansion of European International Society*, στο Barry Buzan and Ana Gonzalez-Pelaez, *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009), σ. 73.

²⁰⁹ Tim Dunne and Christian Reus-Smit, *The Globalization of International Society* (New York: Oxford University Press, 2017)

έργο γράφτηκε σε μια εποχή που προηγείται των μεγάλων ιστορικών και γεωπολιτικών δεδομένων, όπως είναι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 και τα γεγονότα της προηγούμενης δεκαετίας που αφορούν την έξαρση της τρομοκρατίας και την επανασύσταση της περιφέρειας της Μέσης Ανατολής.²¹⁰ Ο κύριος λόγος της συγγραφής του βιβλίου αυτού είναι να αναδειχθεί η έννοια της διεθνούς κοινωνίας μέσα από τις σύγχρονες προκλήσεις που γεννιούνται στον χώρο των διεθνών σχέσεων, όπως για παράδειγμα η παγκοσμιοποίηση. Για τους Reus-Smit και Dunne η κύρια ερώτηση παραμένει: Πώς εξελίσσεται η σημερινή παγκόσμια διεθνής κοινωνία; Οι ίδιοι επισημαίνουν ότι αντιλαμβάνονται την εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας ως μια διαδικασία της παγκοσμιοποίησης και όχι της εξέλιξης. Αν και σε μεγάλο βαθμό ο όρος της παγκοσμιοποίησης χρησιμοποιείται για να περιγράψει την παγκόσμια οικονομική αλληλεπίδραση και εξάρτηση, την ταχύτατη και αναπτυσσόμενη πυκνότητα των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων, οι ίδιοι χρησιμοποιούν τον όρο με δύο τρόπους. Εστιάζουν πρώτα στην ταχύτατη και παγκόσμια διάδοση του θεσμού του κυρίαρχου κράτους και σε ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των κρατών.²¹¹ Η παγκοσμιοποίηση, επίσης, περιλαμβάνει τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία των κυρίαρχων κρατών, ή αλλιώς η διεθνής κοινωνία, διαμορφώθηκε και επεκτάθηκε στον κόσμο και πώς διαμορφώθηκε μέσα από κοινωνικούς σχηματισμούς και διαδικασίες. Εν αντιθέσει με την «κλασική» επέκταση της διεθνούς κοινωνίας, η ευρωπαϊκή διεθνής κοινωνία απλώς αναδύθηκε και επεκτάθηκε μόνο όταν ο αριθμός των μελών της αυξάνονταν.

Βέβαια, ενώ από τη μια πλευρά η διεθνής κοινωνία ήταν μια ρασιοναλιστική προσέγγιση για την διατήρηση της τάξης μεταξύ των κυρίαρχων κρατών,²¹² οι ευρωπαϊκές χώρες αντιμετώπισαν δυσκολίες στη διαδικασία ενσωμάτωσης των μη-ευρωπαϊκών πολιτικών κοινοτήτων στη διεθνή κοινωνία.²¹³ Ενώ από τη μια πλευρά προκρίνεται η ανάγκη των μη-ευρωπαϊκών πολιτικών κοινοτήτων να αναζητήσουν τα μέσα για να προστατεύσουν τα δικαιώματά τους, από την άλλη δεν αναδεικνύεται η πίεση και ενδεχομένως η μπερλιαστική και αυτοκρατορική συμπεριφορά των ευρωπαϊκών δυνάμεων σε θεωρητικά «κατώτερες» από αυτούς πολιτικές οντότητες. Σε αυτό το σημείο κάνει την εμφάνισή του και το ευρωπαϊκό κριτήριο του πολιτισμού,

²¹⁰ Βλ. Εισαγωγικό κεφάλαιο στο ίδιο, ό.π., σ. 4.

²¹¹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 5.

²¹² Bull, *Η Αναρχική Κοινωνία*, ό.π., σσ. 58-61.

²¹³ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σ. 171.

όπως θα αναλυθεί παρακάτω, το οποίο συνιστούσε το «εισιτήριο» για την ένταξη στη διεθνή κοινωνία.

Καταληκτικά, η διάδοση του ευρωπαϊκού πολιτισμού στον υπόλοιπο κόσμο ήταν μια διαδικασία με την οποία τα ευρωπαϊκά κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά πρότυπα απέκτησαν οικουμενικές διαστάσεις συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της παγκόσμιας κοινωνίας.

4. Κριτήριο του πολιτισμού και παγκοσμιοποίηση: Από τον 19ο στον 20ό αιώνα

4.1 Κριτήριο του πολιτισμού: ορισμός και στόχοι

Η επέκταση της ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας και η «εξαγωγή» των ευρωπαϊκών θεσμών και πρακτικών σε όλα τα διεθνή συστήματα δημιούργησε σταδιακά ένα μεγάλο παγκόσμιο διεθνές σύστημα, μέσα στο οποίο, με πρωταρχικό ρόλο τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, υφίσταται μια παγκόσμια κοινωνία. Η παγκόσμια κοινωνία του 19ου αιώνα, εκτός από στρατιωτική, ήταν σαφώς πολιτική και οικονομική. Για την εξυπηρέτηση των αναγκών της παγκόσμιας κοινωνίας αναγκαία προϋπόθεση ήταν η επικράτηση ενός ενιαίου συνόλου κανόνων και πρακτικών. Στο επίκεντρο αυτής της ανάγκης βρίσκεται το κριτήριο του πολιτισμού, ενίοτε και κριτήρια, από τον αγγλικό όρο *standard(s) of civilization*.

Στο βιβλίο του Gong *The Standard of 'Civilization'*, το κριτήριο του πολιτισμού ορίζεται ως ένα σύνολο από προϋποθέσεις, το οποίο διακρίνει αυτούς που ανήκουν σε μια συγκεκριμένη κοινωνία από αυτούς που δεν ανήκουν.²¹⁴ Από τη μια πλευρά, υπάρχουν αυτοί που πληρούν το κριτήριο του πολιτισμού και προ πάντων αποτελούν τους πρωτοπόρους της ιδέας και τα πολιτισμένα μέλη, ενώ αυτοί που δεν συμβαδίζουν με αυτό το κριτήριο βρίσκονται εκτός αυτής της κοινωνίας και χαρακτηρίζονται «μερικώς πολιτισμένοι» και «απολίτιστοι».

Η επέκταση της ευρωπαϊκής κοινωνίας αποτέλεσε τον σημαντικότερο παράγοντα επιρροής των μη-ευρωπαϊκών κρατών. Τα περισσότερα κράτη έπρεπε σε ένα βαθμό να αφομοιώσουν και να αποδεχτούν τις πρακτικές και τους κανόνες διακυβέρνησης και συνεργασίας που είχαν θεσπιστεί ως κριτήριο από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η είσοδος τους στην παγκόσμια πλέον κοινωνία προϋπόθετε αυτές τις μεταβολές προκειμένου να γίνουν μέλη της. Προκύπτει σταδιακά μια μεγάλη μεταβαλλόμενη κοινωνία, στην οποία οι διάφοροι πολιτισμικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί και οικονομικοί παράγοντες προσαρμόστηκαν και μεταβλήθηκαν δίνοντας σήμερα τη σύγχρονη διεθνή κοινωνία. Αναμφίβολα, ήδη η ευρωπαϊκή διεθνής κοινωνία εξελισσόταν και διαμορφωνόταν παράλληλα με την εξάπλωσή της. Η χριστιανική κοινωνία έπρεπε να συναλλάσσεται με μη-χριστιανικά κράτη σε όλο τον κόσμο. Το γεγονός αυτό συνέβαλε ακόμη πιο καταλυτικά στη διαμόρφωση της ταυτότητάς της,

²¹⁴ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σ. 3.

όχι μόνο ως χριστιανικής αλλά παράλληλα και ως «πολιτισμένης». Κατά τη διάρκεια της εξέλιξης της διεθνούς κοινωνίας τον 19ο αιώνα, η είσοδος διάφορων κρατών σε αυτήν την κοινωνία «πολιτισμένων» κρατών κατοχυρωνόταν από την εκπλήρωση κάποιων ιδιαίτερων προϋποθέσεων, αλλά και από την παραδοχή των μελών της ότι πλέον ανήκει κάποιο νέο σε αυτή.

Το κριτήριο του πολιτισμού και η είσοδος στη διεθνή κοινωνία δημιούργησαν κάποιες ιεραρχίες στην κατάταξη και στον διαχωρισμό των κρατών. Από τη μια υπήρχαν οι ευρωπαϊκές μεγάλες δυνάμεις, οι οποίες συντόνιζαν τη διαμόρφωση και τη μορφή της διεθνούς κοινωνίας. Από την άλλη, υπήρχαν κράτη, συνήθως μη-ευρωπαϊκά, τα οποία έκαναν την είσοδό τους στη διεθνή κοινωνία εκπληρώνοντας τις προϋποθέσεις και αποτελώντας μέλος των πολιτισμένων κρατών. Τέλος, υπήρχαν και κράτη, τα οποία δεν πληρούσαν το κριτήριο και αδυνατούσαν να εισέλθουν στη διεθνή κοινωνία, είτε επειδή δεν είχαν κάνει σαφή πρόοδο προς αυτά είτε επειδή δεν είχαν ακολουθήσει τον δρόμο του εκπολιτισμού. Οι «μερικώς» πολιτισμένοι και οι «απολίτιστοι», αντίστοιχα, στην παραπάνω τοποθέτηση, στο πέρασμα του χρόνου είτε παρέμειναν στάσιμοι είτε εκπλήρωσαν το κριτήριο είτε παρέμειναν εκτός αυτών συνειδητά, κάνοντας φανερή τη στάση τους απέναντι σε αυτό το ευρωπαϊκό ή δυτικό νέο μοτίβο διαμόρφωσης της παγκόσμιας τάξης.

Το κριτήριο πολιτισμού στον 19ο αιώνα συνέβαλε σημαντικά στην ιεραρχία και την παγκόσμια τάξη. Το ήδη εφαρμοσμένο Δίκαιο των ευρωπαϊκών δυνάμεων βρισκόταν και το ίδιο σε μια διαδικασία διαμόρφωσης και συχνά περιγράφεται ως το Δίκαιο των Χριστιανικών Εθνών ή το Φυσικό Δίκαιο της Ευρώπης.²¹⁵ Το κριτήριο του πολιτισμού μέσα από τα μεγάλα συνέδρια της Χάγης του 1897 και του 1907 έδειξε ότι αποτελεί σημαντικό παράγοντα διάκρισης των πολιτισμένων κρατών από τα μη πολιτισμένα.

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό πως το κριτήριο του πολιτισμού αποτέλεσε ένα σημαντικό όπλο στον αγώνα των ευρωπαϊκών δυνάμεων να δικαιολογήσουν, αλλά και να ενισχύσουν την επέκτασή τους στον υπόλοιπο κόσμο. Κατά τον 19ο αιώνα, οι πρακτικές που ακολούθησαν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις στον υπόλοιπο κόσμο περιλάμβαναν «διομολογήσεις», «άδικες συνθήκες» και «προτεκτοράτα» στην Ασία, τη Μέση Ανατολή και την Αφρική. Από την άλλη πλευρά, όμως, από τη σκοπιά των μη-ευρωπαϊκών χωρών αποτελούσε μια προσβολή, μια καταστροφή και μια θεμελιώδη

---

²¹⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ. 5.

απειλή στην περήφανη και ανεξάρτητη κυριαρχία των κρατών αυτών, ενώ ακόμη αποτελούσε μια σοβαρή απειλή στη διεθνή τάξη. Τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά αυτών των κρατών δημιουργούσαν ένα μεγάλο εμπόδιο στην αφομοίωση του κριτηρίου του πολιτισμού, καθώς πολλά κράτη προσπάθησαν να διατηρήσουν ανεπηρέαστο το δικό τους ήδη διαμορφωμένο κριτήριο με βάση τα δικά τους ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία, όπως κράτη στη Νοτιοανατολική Ασία, στην Αφρική αλλά και κράτη του Μουσουλμανικού Αραβικού κόσμου.

Ήδη, ο τελευταίος πολιτισμός αναγνωρίζεται μεγάλος, περήφανος ανεξάρτητος και τεχνολογικά προηγμένος. Ακόμη, οι ίδιοι ξεχώριζαν τα χριστιανικά κράτη κατατάσσοντάς τα στην κατηγορία των άπιστων, ιεραρχικά υποδεέστερων με βάση το μουσουλμανικό κριτήριο. Σύμφωνα με το ευρωπαϊκό κριτήριο πολιτισμού τα μη ευρωπαϊκά κράτη όπως η Ιαπωνία ή η Οθωμανική Αυτοκρατορία χαρακτηρίζονταν οπισθοδρομικά ή απολίτιστα. Από την άλλη πλευρά, ο ισλαμικός κόσμος και η νοτιοανατολική Ασία έβλεπε τους Ευρωπαίους ως βάρβαρους ή άπιστους.²¹⁶

Για τα περισσότερα κράτη, το «εισαγόμενο» κριτήριο πολιτισμού συνιστούσε μια θεμελιώδη κυριαρχική απειλή της ίδιας τους ύπαρξης, κλονίζοντας την κυριαρχία αλλά και τη νομιμοποίηση των δικών τους πολιτικών συστημάτων διακυβέρνησης.²¹⁷ Όμως, σε τελική ανάλυση, οι ευρωπαίοι ή οι δυτικοί ήταν αυτοί που είχαν τα μέσα και κυρίως τη στρατιωτική δύναμη να επιτύχουν την επικράτηση του δικού τους κριτηρίου πολιτισμού.

Το κριτήριο του πολιτισμού έχει σίγουρα ιστορική σημασία, αλλά ακόμη περισσότερο αποτελεί ένα γεγονός στο κοινωνικό, νομικό και θεσμικό κόσμο της σύγχρονης κοινωνίας κρατών. Η έννοια του κριτηρίου παραμένει καθοριστική όσον αφορά τη λειτουργία του ως παράγοντα διαμόρφωσης και κυρίως εξέλιξης της διεθνούς κοινωνίας.²¹⁸

Σε γενικές γραμμές, κατά τον Gong, το κριτήριο πολιτισμού εμφανιζόταν ως μια θεμελιώδης νομική αρχή και εξωτερικευμένο κομμάτι του Διεθνούς Δικαίου. Παραπέμποντας στον Schwarzenberger, το κριτήριο του πολιτισμού αφορούσε την καλή αντιμετώπιση των ξένων υπηκόων σε άλλες χώρες, όπως συνέβαινε στη Δύση.²¹⁹

---

²¹⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ.7.

²¹⁷ Στο ίδιο.

²¹⁸ Στο ίδιο, ό.π., σ. 4.

²¹⁹ Georg Schwarzenberger, *A Manual of International Law*, (Abingdon: Professional Books, 1976), σ. 84

Το κριτήριο του πολιτισμού εξελίχθηκε προκειμένου να περιλαμβάνει, σύμφωνα με τον Gong, τις παρακάτω προϋποθέσεις:²²⁰

- 1) Ένα «πολιτισμένο» κράτος εγγυάται τα βασικά δικαιώματα, όπως η ζωή, η ελευθερία της μετακίνησης, το εμπόριο και η θρησκεία ιδιαίτερα όσον αφορά τους ξένους υπηκόους.
- 2) Ένα «πολιτισμένο» κράτος υφίσταται ως μια οργανωμένη πολιτική γραφειοκρατία με εξειδίκευση στη διαχείριση του κρατικού μηχανισμού και ακόμη με ικανότητα οργάνωσης της αυτοάμυνάς της.
- 3) Ένα «πολιτισμένο» κράτος τηρεί το γενικά αποδεκτό Διεθνές Δίκαιο, συμπεριλαμβανομένου του Δίκαιου του Πολέμου. Διατηρεί, επίσης, ένα εγχώριο σύστημα δικαστηρίων, δημοσιευμένων νόμων που εγγυώνται τη δικαιοσύνη για όλους εντός της δικαιοδοσίας του, αλλοδαπούς και γηγενείς πολίτες.
- 4) Ένα «πολιτισμένο κράτος» εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του διεθνούς συστήματος με τη διατήρηση επαρκών και μόνιμων οδών για διπλωματικές πρακτικές και επικοινωνία.

Το κριτήριο του «πολιτισμού» περιλάμβανε επίσης μια πιο υποκειμενική απαίτηση:

- 5) ένα «πολιτισμένο» κράτος συμμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό με τους αποδεκτούς κανόνες και πρακτικές της «πολιτισμένης» διεθνούς κοινωνίας. Για παράδειγμα, η πολυγαμία και η δουλεία αποτελούν στοιχεία ενός «μη πολιτισμένου» κράτους – και ως εκ τούτου απαράδεκτα.

Κατά γενική ομολογία, το κριτήριο του πολιτισμού αντανakλούσε σε μεγάλο βαθμό τις νόρμες της φιλελεύθερης ευρωπαϊκής κουλτούρας, η οποία έχει τις ρίζες της στο ήθος και στις συνήθειες της Χριστιανοσύνης. Η ζωή, η ελευθερία, η προστασία των αλλοδαπών και η άμυνα των υπερπόντιων περιοχών των ευρωπαϊκών χωρών στον υπόλοιπο κόσμο ήταν τα βασικά δικαιώματα που κάθε πολιτισμένο κράτος όφειλε να διαφυλάσσει. Ακόμη, οι προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν δεν είχαν άλλο σκοπό από το να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των πολιτισμένων κρατών. Για παράδειγμα, η δυνατότητα ελεύθερης μετακίνησης μεταξύ χωρών και ηπείρων, όπως στην Ευρώπη, εξυπηρετούσε άμεσα το προσηλυτισμό και την ελευθερία άσκησης θρησκευτικών δικαιωμάτων.

---

²²⁰ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σσ. 14-15.

Η νομική κατοχύρωση αυτών των δικαιωμάτων ήταν από τα πρώτα που θεσμοθετήθηκαν μέσα από συμφωνίες και συνθήκες με μη ευρωπαϊκά κράτη, τα οποία συνεχώς πρόσθεταν περισσότερες νομικές προστασίες και ελευθερίες.²²¹ Για παράδειγμα, στην πρώτη συμφωνία που ήλθαν οι Ευρωπαίοι με την Κίνα προβλεπόταν να διατεθούν πέντε λιμάνια για εμπόριο και κατοικία. Έπειτα, άλλη μια συνθήκη που υπογράφηκε το επόμενο έτος, προέβλεπε την νόμιμη παρουσία πολεμικών πλοίων στα λιμάνια αυτά με σκοπό να αποτελούν μέσο προστασίας του εμπορίου και των εγκαταστάσεων των κατοίκων.

Μία από τις προϋποθέσεις για ένα «πολιτισμένο» κράτος ήταν η πολιτική οργάνωση, η οποία σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής σήμαινε μια αποτελεσματική διακυβέρνηση πάνω σε μια καθορισμένη περιοχή. Μια σταθερή κυβέρνηση εγγυόταν τη διαφύλαξη δικαιωμάτων και ελευθεριών στη χώρα. Επιπλέον, όφειλε να διαφυλάξει και την εδαφική της ακεραιότητα, η οποία περνούσε μέσα από την οργάνωση της άμυνας. Βέβαια, αυτό το δεδομένο ζητούσε ακόμη περισσότερες εξηγήσεις σχετικά με την έννοια της άμυνας και τη σύνδεσή της με την έννοια του πολιτισμένου, καθώς πολλοί νομικοί της εποχής αναρωτιούνταν κατά πόσο ένα κράτος οφείλει να διαθέτει άμυνα από εξωτερικές απειλές πέρα από εσωτερική πολιτειακή οργάνωση. Εκτός αυτού, συμπερασματικά καταλήγει πως οι πολιτισμένοι είναι φύλακες της άμυνας και σε καμία περίπτωση αυτοί που θα έθεταν σε κίνδυνο την άμυνα μιας άλλης χώρας.

Έπειτα, κάθε κράτος οφείλει να τηρεί και να υπακούει στους διεθνείς κανόνες που έχουν θεσπιστεί από τη διεθνή κοινωνία. Το Διεθνές Δίκαιο οφείλει την ύπαρξή του στην προστασία του από πολιτισμένα κράτη, τα οποία οφείλουν στις μεταξύ τους σχέσεις να λειτουργούν με βάση αυτό. Επομένως, εφόσον τα ευρωπαϊκά κράτη ήταν πρωτοπόρα και ακολουθούσαν την τήρηση των διεθνών κανόνων, τα μη-ευρωπαϊκά κράτη έπρεπε να ακολουθήσουν αυτόν τον δρόμο για να αποδεχθούν την πολιτισμένη διεθνή κοινωνία. Σημαντικό κεφάλαιο στους διεθνούς κανόνες της πολιτισμένης διεθνούς κοινωνίας αποτελούσαν οι κανόνες του πολέμου. Η τήρησή τους ήταν χαρακτηριστικό πολιτισμού. Ο Gong αναφέρει τη συμπεριφορά της Κίνας ως ασυμβίβαστη και οπισθοδρομική, όταν η ίδια πυρπολούσε τη λευκή σημαία, συγκρίνοντάς την με την πολεμική συμπεριφορά της Ιαπωνίας στον Σινο-ιαπωνικό πόλεμο του 1894 και τον Ρωσο-Ιαπωνικό του 1904, όταν και λειτουργούσε σύμφωνα

---

²²¹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 7.

με τους αποδεκτούς κανόνες του πολέμου και κέρδισε την αναγνώριση ως πολιτισμένο κράτος από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις.²²²

Πάνω από όλα, όμως, για να επιτευχθούν όλες αυτές οι προϋποθέσεις απαιτούνταν κυρίως η ομαλή λειτουργία της διπλωματίας για τη διεθνή επικοινωνία. Ο ρόλος της διπλωματίας έδειχνε να είναι το κύριο μέσο της ουσιαστικής επικοινωνίας μεταξύ των κρατών για την τήρηση των διεθνών κανόνων. Στο πλαίσιο του κριτηρίου πολιτισμού, τα πολιτισμένα κράτη διέθεταν στα εδάφη τους προξενεία και πρεσβείες άλλων χωρών για την αμεσότερη επικοινωνία μαζί τους. Εξάλλου, μέσω αυτών μπορούσαν να διαμηνύσουν οι μη-ευρωπαϊκές χώρες πως λειτουργούν πολιτισμένα. Σίγουρα θα έπρεπε και αυτές να διαθέτουν πρεσβείες ευρωπαϊκών χωρών στα εδάφη τους για τις διπλωματικές συνδιαλλαγές. Οι συνθήκες της διπλωματίας, όπως η μετάφραση, οι τίτλοι, η ενδυμασία και άλλες πρακτικές του διπλωματικού κόσμου ήταν ένδειξη πολιτισμένου κράτους. Στα συνέδρια που πραγματοποιήθηκαν τον 19ο και 20ό αιώνα η παρουσία μη-ευρωπαϊκών χωρών σηματοδοτούσε σε ένα βαθμό την πολιτισμένη τους πορεία, αλλά δεν εξασφάλιζε πλήρως την ένταξή τους στον κύκλο των πολιτισμένων κρατών.

Η αποδοχή των γενικών διεθνών κανόνων και η υιοθέτηση αυτών των πρακτικών αποτελούσαν την πιο υποκειμενική υπόθεση του κριτηρίου πολιτισμού. Η πολιτική οργάνωση, η φύση του Δικαίου αποτελούσαν λίγα από τα παραδείγματα που κάθε χώρα βάσιζε πάνω στην ιδιαίτερη κουλτούρα του. Η διεθνής κοινωνία αναγνώριζε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κουλτούρας κάθε κράτους, όμως σε επίπεδο αποδοχής κανόνων και πρακτικών επιζητούσε μια ομοιογένεια. Τα μέλη της πολιτισμένης διεθνούς κοινωνίας θα πρέπει να μοιράζονται κοινές παραδόσεις, πρακτικές και συνήθειες, οι οποίες θα εφαρμόζονται από τον τρόπο ζωής στην καθημερινότητα, στην κοινωνική ζωή ακόμη και σε διπλωματικό επίπεδο, μετατρέποντας την παγκόσμια κοινωνία σε μια ενιαία ποικιλόμορφη.

Αξίζει να γίνει κατανοητό πως το κριτήριο πολιτισμού έκανε την εμφάνισή του σε μια περίοδο κατά την οποία η ευρωπαϊκή διεθνής κοινωνία και κατά κύριο λόγο οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις βρέθηκαν να έχουν επεκταθεί σε όλο τον πλανήτη. Αυτή η κατάσταση όμως δημιουργούσε κάποια προβλήματα, των οποίων η λύση περνούσε μέσα από το κριτήριο του πολιτισμού. Από τη μια πλευρά, το κριτήριο πολιτισμού θα εξασφάλιζε την ευρωπαϊκή παρουσία σε μη ευρωπαϊκές χώρες και θα εγγυόταν για την

---

²²² Στο ίδιο, ό.π., σ. 18.

εγκατάσταση, το εμπόριο, τη ζωή και την ελευθερία σε αυτές τις χώρες. Αυτά τα βασικά δικαιώματα ξεκίνησαν να έχουν καθοριστικό ρόλο στην ενσωμάτωση άλλων κρατών στην οικογένεια των πολιτισμένων κρατών. Από την άλλη πλευρά, το κριτήριο πολιτισμού παρείχε μια δογματική λογική για την αναγνώριση ανεξαρτήτων χωρών στο διεθνές δίκαιο.

Το κριτήριο του πολιτισμού ήταν αναμφίβολα κληρονομιά της φιλοσοφικής κουλτούρας του ευρωπαϊκού συστήματος κρατών.²²³ Το εμπόριο, η ελεύθερη μετακίνηση και ο προσηλυτισμός ήταν από τα πολλά κεκτημένα της ευρωπαϊκής ιστορικής εμπειρίας αιώνων. Ανάλογες πρακτικές επιθυμούσαν να εφαρμόζονται και στα νέα εδάφη που κατέκτησαν. Κύριος λόγος αλλαγής των συνθηκών λειτουργίας της διεθνούς κοινωνίας αποτέλεσε η είσοδος τόσο των ΗΠΑ όσο και της Ιαπωνίας. Εξάλλου, οι ΗΠΑ ήταν τέκνο ευρωπαϊκής κουλτούρας και η είσοδός τους έγινε με προδιαγραφές μεγάλης δύναμης. Από δύσκολα μονοπάτια πέρασε η Ιαπωνία, ένα κράτος με ιδιαίτερη κουλτούρα και πολιτισμικά στοιχεία. Μονάχα μέσω δύο πολέμων κατάφερε να εισέλθει στη διεθνή κοινωνία, καθώς στις πολεμικές συγκρούσεις λειτούργησε με τρόπο υποδειγματικό τηρώντας τους διεθνείς κανόνες του πολέμου, όπως είχαν διαμορφωθεί εκείνη την εποχή. Μάλιστα, αποτέλεσε μια μη-ευρωπαϊκή, αλλά και μη Χριστιανική μεγάλη δύναμη που κατάφερε να προσαρμοστεί με το κριτήριο του πολιτισμού. Και οι δύο χώρες δεν ήταν μέλη της ευρωπαϊκής οικογένειας κρατών. Αλλά αποτελούσαν δύο μεγάλες δυνάμεις, οι οποίες ανήκαν στην ίδια κλειστή ομάδα της πολιτισμένης διεθνούς κοινωνίας.²²⁴

Το κριτήριο του πολιτισμού αποτελούσε ένα νομικό εργαλείο, το οποίο καθόριζε εν γένει ένα πολιτισμένο κράτος στο πλαίσιο μιας πολιτισμένης κοινωνίας. Προωθούσε την αποδοχή και την αναγνώριση από τη διεθνή κοινωνία. Όμως, όπως προαναφέρθηκε, το κριτήριο του πολιτισμού ήταν μια γενική ιδέα βασισμένη πάνω στην έννοια του πολιτισμού. Όπως και σήμερα, έτσι και τότε, το κριτήριο του πολιτισμού δεν ήταν πολύ εύκολο να δοθεί με έναν απόλυτο ορισμό. Επομένως, ακόμη δυσκολότερη ήταν και η εφαρμογή του. Ενώ από τη μια, αποτελούσε ένα νομικό εργαλείο για τις σχέσεις με βάρβαρα και μη πολιτισμένα κράτη, από την άλλη στην πράξη αποτελούσε οδηγό για μεταρρύθμιση και μεταμόρφωση. Ακόμη πιο δύσκολο ήταν να εμπεδωθούν από την ίδια την κοινωνία και τους ανθρώπους του κράτους αυτές

---

²²³ Στο ίδιο, ό.π., σ. 36.

²²⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 42.

οι αλλαγές και οι μεταρρυθμίσεις. Πόσο εύκολο ήταν και είναι να εκμοντερνιστεί ένα κράτος αν οι ίδιοι οι κάτοικοι δεν προχωρούν προς την ίδια κατεύθυνση; Πόσο μάλλον όταν και τα ίδια τα κράτη έχουν ένα τεράστιο ιστορικό και πολιτισμικό παρελθόν. Για παράδειγμα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Κίνα με ιστορία αιώνων και πολιτισμική και επιστημονική κληρονομιά τεράστια, δεν ήταν εύκολο να αποτάξουν από πάνω τους τα χαρακτηριστικά αυτά και να αποδεχθούν το ευρωπαϊκό κριτήριο πολιτισμού.

4.2 Η ένταξη των μη-ευρωπαϊκών χωρών στη διεθνή κοινωνία

Όπως προαναφέρθηκε, ένας από τους λόγους για τους οποίους η επέκταση του ευρωπαϊκού διεθνούς συστήματος στέφθηκε με επιτυχία ήταν η υπεροχή της ευρωπαϊκής στρατιωτικής ισχύος.²²⁵ Δεν ήταν ωστόσο ο μοναδικός παράγοντας. Για την επικράτηση των Ευρωπαίων τουλάχιστον στη Βόρεια Αμερική, όπως αναφέρει ο Gong, «δεν ήταν τα πυροβόλα, αλλά οι αρρώστιες που μετέφεραν οι Ευρωπαίοι, που μείωσαν δραστικά τον ιθαγενή πληθυσμό, διότι δεν είχαν κάποια φυσική ανοσία απέναντί τους». ²²⁶ Οι ασθένειες, όπως η χολέρα και η ανεμοβλογιά κατέστρεψαν όχι μόνο τον πληθυσμό, αλλά ακόμη και τις παραδοσιακές αρχές τους. Για παράδειγμα, η ιατροφαρμακευτική γνώση που μετέφεραν οι Ευρωπαίοι ισοπέδωσε την έως τότε πνευματική αντίληψη που είχαν οι ιθαγενείς για τη ζωή και τον θάνατο, την υγεία και την ασθένεια. Οι ιθαγενείς ιατροί έχασαν με αυτό τον τρόπο τη νομιμοποίησή τους και την εξουσία του *κυβερνάν*. Η υπόθεση πλέον δεν ήταν απαραίτητα επικράτηση στα πεδία των μαχών, αλλά σε επίπεδο κουλτούρας και πολιτισμού. Σε αντίθεση με το Νέο Κόσμο, στην Ασία, τη Μέση Ανατολή και την Αφρική η στρατιωτική ισχύς των Ευρωπαίων θα έπρεπε να επιδεικνύεται με κάθε τρόπο σε συνδυασμό με την τεχνολογική και θεσμική πολιτική υπεροχή τους. Το κριτήριο του πολιτισμού θα προτασσόταν και θα διαφυλάσσονταν πολύ περισσότερο με φυσική στρατιωτική παρουσία στις περιοχές αυτές.

Φυσικά, το κριτήριο του πολιτισμού και εν γένει η ευρωπαϊκή προτροπή για την τήρηση κανόνων και θεσμών κατά τα ευρωπαϊκά πολιτισμικά πρότυπα αποτελούσαν πραγματική απειλή για τις μη-ευρωπαϊκές χώρες. Τα ιδιαίτερα πολιτικά

²²⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ. 97.

²²⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ. 97.

και θεσμικά πολιτισμικά στοιχεία κάθε πληθυσμού έμοιαζαν ανυπεράσπιστα μπροστά στη στρατιωτική υπεροχή των Ευρωπαίων. Η υιοθέτηση του ευρωπαϊκού κριτηρίου πολιτισμού θα προκαλούσε από την άλλη, μεγάλη αλλαγή για τις μη ευρωπαϊκές χώρες. Οι πολιτικές ελίτ των χωρών αυτών είτε θα έπρεπε να προσαρμοστούν με το κριτήριο του πολιτισμού είτε να απωλέσουν την πολιτική τους εξουσία. Σαφώς, δεν ήταν πρόθυμοι να υποχωρήσουν. Εξάλλου, εμφανίζονταν και ως φύλακες και ηγέτες της ιδιαίτερης κουλτούρας τους. Δεν ήταν εύκολο έργο. Μην ξεχνούμε πως οι πολιτισμοί αυτοί δεν είχαν πολλά παραπάνω να ζηλέψουν από τους Ευρωπαίους, παρά το γεγονός ότι υστερούσαν σε κάποιους τομείς. Δεν ήταν ωστόσο η διαφορά τους μεγάλη. Οι Κινέζοι διέθεταν και οι ίδιοι ένα τεράστιο πολιτισμό, πλούσιο σε υλικό, πνευματικό και επιστημονικό επίπεδο. Με αυτή τη λογική, οι περισσότερες μη-ευρωπαϊκές χώρες προσπάθησαν να αποκομίσουν από τους Ευρωπαίους όσα περισσότερα μπορούσαν και να πραγματοποιήσουν μια μίξη των δυο «πραγματικοτήτων»,²²⁷ χωρίς ωστόσο να αλλοιώσουν πλήρως τα δικά τους χαρακτηριστικά.

Όταν όμως οι συγκυρίες και οι συνθήκες που αναπτύσσονταν μέσα στη διεθνή κοινωνία γίνονταν πιο απαιτητικές και οι μη-ευρωπαϊκές χώρες έπρεπε να συμβαδίσουν απόλυτα με την ευρωπαϊκή κουλτούρα θεσμών, τότε πράγματι τα προβλήματα γίνονταν πιο εμφανή. Το Δίκαιο των Ευρωπαίων σταδιακά άρχισε να επικρατεί ως θεμέλιο για τις εξωτερικές σχέσεις των κρατών, γεγονός το οποίο πίεζε τα μη-ευρωπαϊκά κράτη είτε να το υιοθετήσουν είτε έστω να κάνουν κάποια βήματα προόδου προς αυτό, προκειμένου να επιτευχθούν κάποιοι κοινοί στόχοι επικοινωνίας. Από την άλλη η βιομηχανική επανάσταση και η τεχνολογική πρόοδος των Ευρωπαίων πίεζε ακόμη περισσότερο τις υπόλοιπες χώρες, οι οποίες με σκοπό την ενσωμάτωση τους στη διεθνή κοινωνία, έβλεπαν τα ευρωπαϊκά κράτη να προτάσσουν ως κριτήριο πολιτισμού την οικονομική άνθηση, την τεχνολογική πρόοδο και τη βιομηχανοποίηση των μέσων παραγωγής.

Η ενσωμάτωση στη διεθνή κοινωνία πολιτισμένων κρατών ήταν μια μακρά και περίπλοκη διαδικασία. Ίσως ο σημαντικότερος παράγοντας ήταν η υιοθέτηση του Διεθνούς Δικαίου ως το κοινό Δίκαιο που ήταν αποδεκτό από όλα τα πολιτισμένα κράτη της διεθνούς κοινωνίας. Το κριτήριο όμως αυτό ήταν καθαρά παράγωγο του χριστιανικού και ευρωπαϊκού πολιτισμού, το οποίο προτάθηκε ως ο θεμέλιος λίθος διαχείρισης των ζητημάτων της διεθνούς πολιτικής για τους αιώνες αυτούς.

---

²²⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 99.

4.2.1 Ρωσία και κριτήριο του πολιτισμού

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η Ρωσία για ένα πολύ μεγάλο διάστημα βρισκόταν σε πολεμικές συγκρούσεις με τους γείτονές της. Η προσπάθεια όμως που έγινε από τον Τσάρο Μέγα Πέτρο να μετατρέψει τη Ρωσία σε ένα πολιτισμένο κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα κράτος, απέφερε καρπούς και οδήγησε τη Ρωσία να υπολογίζεται ως ισότιμο μέλος στην ευρωπαϊκή οικογένεια κρατών. Τα ταξίδια στην Ευρώπη και ο τρόπος ζωής των Ευρωπαίων γοήτευσαν τον Πέτρο. Έζησε από κοντά και έμαθε για τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, για το δίκαιο, την έννοια των κυριαρχικών δικαιωμάτων ενός κράτους, τις διπλωματικές πρακτικές. Έχοντας πλέον μεγάλη εμπειρία από τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία των ευρωπαϊκών χωρών ο Τσάρος θεώρησε πως μέσω αυτών θα μεταβαλλόταν το κύρος της Ρωσίας. Με αυτό τον μοντερνισμό της Ρωσικής κοινωνίας, η Ρωσία θα έπαινε να είναι ένα απλό μέρος του ευρωπαϊκού συστήματος κρατών, αλλά θα τη μετατόπιζε ως ενεργό μέλος της διεθνούς της κοινωνίας.

Οι κινήσεις του Πέτρου να υιοθετήσει το Ιουλιανό ημερολόγιο, να μεταβάλει τις παραδοσιακές ενδυμασίες των ακολούθων του, ερμηνεύτηκαν ως επίθεση στην οικεία τους παράδοση που λειτουργούσε ήδη συμβολικά για τους ίδιους τους Ρώσους.²²⁸ Επιπλέον, η υιοθέτηση του κριτηρίου του πολιτισμού σε θεσμικό πεδίο ήταν εμφανής μέσα από τη δημιουργία σχολών, όπως Φαρμακευτική, Ναυσιπλοΐας, Λατινικών και Μαθηματικών. Εξάλλου, μέσω της εκπαίδευσης και της εξειδίκευσης θα επιτυγχάνονταν ο στόχος να συμβαδίσει και να ανταγωνιστεί τις Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης. Επομένως, υιοθέτησε θεσμικούς ρόλους και υπουργεία κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα και απέστειλε αντιπροσώπους στην Κωνσταντινούπολη, όπως έπρατταν και οι άλλες Μεγάλες Δυνάμεις. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αποδειχθεί ότι η Ρωσία συμβαδίζει με τα ευρωπαϊκά πρότυπα διπλωματίας και να αναγνωριστεί ως μεγάλη ευρωπαϊκή δύναμη.

Παρόλη τη μεγάλη πρόοδο σε θεσμικό, τεχνολογικό και επιστημονικό επίπεδο δεν ήταν λίγοι αυτοί που εναντιώθηκαν στις πρωτοπορίες του εξευρωπαϊσμού της Ρωσίας. Δεν ήταν καθόλου δύσκολο να βρεθεί πρόσφορο έδαφος για τον διαχωρισμό της κοινωνίας, σε αυτούς που υποστήριζαν την ανεξαρτητοποίηση από την Ευρώπη

---

²²⁸ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 103-105.

και αποκαλούνταν Ρωσόφιλοι και στους Ημι-φράγκους Βολταριανούς.²²⁹ Τους επόμενους αιώνες, ήταν οι Δυτικοί και οι Σλαβόφιλοι. Για τους δυτικούς ήταν σαφές πως η πρόοδος με το ευρωπαϊκό κριτήριο ήταν ο μόνος δρόμος που έπρεπε να ακολουθήσει η χώρα. Από την άλλη, για τους Σλαβόφιλους, δεν ήταν επιθυμητή όλη αυτή η υιοθέτηση ευρωπαϊκών προτύπων, καθώς ως έθνος οι Ρώσοι έχουν τη δική τους ιστορική ζωή και εξέλιξη και δεν έχουν ανάγκη από ξένες κουλτούρες. Μπορεί η Ρωσία να βρίσκεται στα σύνορα της Ευρώπης, ωστόσο προέρχεται και από την Ανατολή και τη δική της εθνική ταυτότητα.

4.2.2 Οθωμανική Αυτοκρατορία και κριτήριο πολιτισμού

Όσον αφορά την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αυτή αποτελούσε μια ιδιαίτερη περίπτωση. Το γεγονός ότι άνηκε στο ευρωπαϊκό διεθνές σύστημα, δεν σήμαινε και αυτόματη ενσωμάτωση στην ευρωπαϊκή διεθνή κοινωνία. Αν και συνυπήρχαν στην ευρωπαϊκή ήπειρο για σχεδόν μισό αιώνα, η πραγματική υιοθέτηση ευρωπαϊκού κριτηρίου του πολιτισμού έγινε το 1856, όταν και αναγνωρίστηκε ως ισότιμο μέλος της διεθνούς κοινωνίας.

Όπως αναφέρει ο Thomas Naff, εν μέρει ήταν τοποθετημένη μέσα στον γεωγραφικό χώρο της Ευρώπης, ωστόσο βρισκόταν εκτός αυτής.²³⁰ Με όρους Bull, συγκροτούσαν μαζί ένα σύστημα αλλά όχι μια κοινωνία.²³¹ Σε αντίθεση με τον Νέο Κόσμο, η στρατιωτική, πολιτισμική και θρησκευτική ισχυρή παρουσία των Οθωμανών έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση και εξέλιξη της ευρωπαϊκής ταυτότητας, αλλά και της ταυτότητας του Άλλου – ξένου.²³²

Πράγματι, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις και η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρίσκονταν σε επαφή για αρκετούς αιώνες στο πλαίσιο πολέμου, εμπορίου και διπλωματίας. Από την άλλη πλευρά όμως δεν αναγνώριζαν και οι δύο πλευρές πως διακατέχονται από κοινούς στόχους και δεν μοιράζονταν κοινούς θεσμούς.²³³ Παρόλο που το 1856 τίθεται ως έτος που σηματοδοτεί την είσοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην ευρωπαϊκή κοινωνία, η είσοδός της ήταν σε ένα βαθμό ανώμαλη, καθώς ο πολιτισμός της άρχισε να αποδυναμώνεται εξαιτίας των δυτικών κρατών. Για

²²⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 106.

²³⁰ Naff, 'The Ottoman Empire and the European States System', ό.π., σ. 143.

²³¹ Bull, *Η Αναρχη Κοινωνία*, ό.π., σ. 14.

²³² Neumann., and Welsh, "The Other in European Self-Definition", ό.π., σ. 330.

²³³ Bull, *Η Αναρχη Κοινωνία*, ό.π., σ. 14.

αυτό τον λόγο, οι διομολογήσεις που ίσχυαν, συνέχισαν να ισχύουν για πολλά χρόνια ακόμη υπερκαλύπτοντας προβλήματα που εμφανίζονταν.²³⁴

Η υιοθέτηση του κριτηρίου πολιτισμού από την Οθωμανική Αυτοκρατορία εξυπηρετούσε δύο σκοπούς: αφενός η πραγματική σύλληψη της έννοιας της εδαφικής ακεραιότητας και ανεξαρτησίας και αφετέρου ο περιορισμός των ρωσικών φιλοδοξιών. Η ενσωμάτωσή της στους κόλπους της διεθνούς κοινωνίας μάλλον ήταν σε ένα βαθμό λειτουργική για την ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη και δεν αποσκοπούσε στη διεύρυνσή της. Ήταν μέρος αυτού που ονόμαζε ο Martin Wight το τρίγωνο Οθωμανών-Αψβούργων και Γάλλων.²³⁵

Σύμφωνα με τον Gong, το ερώτημα που αφορά την πλήρη αναγνώριση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως νομικά ίσης και πολιτισμένης σχετίζεται με αρκετά ιστορικά γεγονότα και μεταβλήθηκε ανά τα χρόνια. Αρχικά, όσο μεγάλωνε η ευρωπαϊκή χριστιανική παρουσία απεσταλμένων των μεγάλων δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη, τόσο περισσότερο η Οθωμανική Αυτοκρατορία αισθανόταν πως περιοριζόταν η δικαιοδοσία της απέναντί τους και κυρίως ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις παρέμβαιναν στα εσωτερικά της ζητήματα.²³⁶

Η αντίληψη του τρόπου ζωής και της στρατιωτικής δύναμης των Οθωμανών αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα στο να μην επιθυμούν την ενσωμάτωσή τους στη διεθνή κοινωνία. Η οθωμανική παράδοση και κουλτούρα ήταν έντονη και διατύπωνε ισχυρά εθνικά χαρακτηριστικά, τα οποία φυσικά ενίσχυαν την υπεροχή τους, σε σημείο οι ίδιοι να αποκαλούν «άγριους» και «άπιστους» τους Χριστιανούς. Με αυτή τη λογική, συνειδητά παρέμεναν εκτός της διεθνούς κοινωνίας.²³⁷ Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κουλτούρας και της παράδοσης των Οθωμανών ενίσχυαν το δικό τους κριτήριο πολιτισμού που κατείχαν.

Η αποτυχία της κατάκτησης της Βιέννης αποτέλεσε τομή στη διεύρυνση των σχέσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Σε γενικότερο πλαίσιο, η αποτυχία αυτή αποτέλεσε ένα σημείο αναφοράς στη σχέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Δύση καθώς έπειτα βρέθηκε να χάνει εδάφη, αλλά και να βρίσκεται σε μειονεκτική θέση, ιδιαίτερα λόγω των Συνθηκών που υπέγραφε με τις άλλες δυνάμεις. Η περίοδος που ακολούθησε ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την

²³⁴ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σ. 32.

²³⁵ Wight, *System of States*, ό.π., σσ. 188-9.

²³⁶ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σ. 107.

²³⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 108.

ενσωμάτωσή της στη διεθνή κοινωνία κυρίως μέσω των διομολογήσεων και των διπλωματικών αποστολών με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Για περίπου εκατό χρόνια μέχρι και τη Συνθήκη των Παρισίων, η Οθωμανική αυτοκρατορία ήταν πραγματικό μέλος του ευρωπαϊκού συστήματος κρατών, με όρους Wight, ενώ η ενσωμάτωση έγινε αργότερα όταν και εκπλήρωσε αυτές τις υποχρεώσεις και το κριτήριο που αναφέρουν ο Gong και ο Bull για τη διεθνή κοινωνία, όπως κοινά κίνητρα, κοινές νόρμες, αρχές και αξίες.

Όμως, η επίδραση που είχε η Ευρώπη και οι μεγάλες δυνάμεις άλλαξαν άρδην την κατάσταση για την ενσωμάτωση άλλων χωρών στη διεθνή κοινωνία. Έτσι και η Οθωμανική Αυτοκρατορία πείστηκε αρκετά να υιοθετήσει το κριτήριο του πολιτισμού προκειμένου να θεωρείται ισότιμο μέλος της κοινωνίας αυτής. Η απώλεια της πεποίθησης ότι είναι ανώτερη στρατιωτικά και πολιτισμικά αποτέλεσε ένα σημαντικό παράγοντα. Επιπλέον, οι σχέσεις με τις Ευρωπαϊκές δυνάμεις αποκαταστάθηκαν και οι Οθωμανοί είδαν με άλλα μάτια τον ευρωπαϊκό κόσμο. Ο Gong αναφέρει μια σειρά από γεγονότα τα οποία αποδεικνύουν τη διαφορά αντιμετώπισης του παραδοσιακού πολιτισμικού φαντασιακού των Οθωμανών. Γεγονότα όπως, φοιτητικές αποστολές στην Ευρώπη, μπαρόκ αρχιτεκτονικές, παρόμοιες νομικές διαδικασίες και πρακτικές, οι ευρωπαϊκές εφευρέσεις του σιδηροδρόμου και του τηλεγράφου, πίεζαν προς μια ευρωπαϊκή τροχιά την Αυτοκρατορία, προκειμένου να βρει αποδοχή από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Ωστόσο, αυτή η αναμόρφωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η τήρηση του «βαρβαρικού-άπιστου» κριτηρίου πολιτισμού δεν ήταν γενικότερα αποδεκτή και κατανοητή για μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Συνιστούσε όπως και σε άλλες περιπτώσεις κρατών με ισχυρό πολιτισμικό υπόβαθρο απειλή για την ύπαρξή του και προδοσία των ανωτέρων τους. Εξάλλου, από τη μια η υιοθέτηση του κριτηρίου πολιτισμού αποσκοπούσε στη αναμόρφωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ από την άλλη πιθανότατα οι απαιτήσεις αυτές αποσκοπούσαν στην ταπείνωσή της.

Σε συνδυασμό με εδαφικές απώλειες από τους «άπιστους» Ευρωπαίους και την ολοένα αυξανόμενη επιρροή τους στα οθωμανικά ζητήματα, η εθνική ταυτότητα των Οθωμανών κλονιζόταν και αποτελούσε παράγοντα αποσταθεροποίησης, ο οποίος ως Ανατολικό Ζήτημα συνέβαλε στις επόμενες δεκαετίες στη διάσπασή της σε αρκετά

ανεξάρτητα κράτη. Για την Οθωμανική αυτοκρατορία, ο εξευρωπαϊσμός της ήταν απόρροια των αδυναμιών της στα εσωτερικά και εξωτερικά ζητήματα.²³⁸

Οι διομολογήσεις, ως μέρος του κριτηρίου πολιτισμού, αποτελούσαν ένα μελανό σημείο για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ιδιαίτερα κατά το Δεύτερο Συνέδριο της Χάγης το 1907 η Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεδομένης της μη αναγνώρισής της ως πλήρως πολιτισμένου κράτους λόγω της δικαστικής της λειτουργίας, κατατάχθηκε από τις άλλες χώρες σε χώρα δεύτερης κατηγορίας. Η στρατιωτική της ισχύς όμως δεν ήταν πλέον ο μοναδικός παράγοντας στο να κατατάσσεται στις ισχυρές πολιτισμένες χώρες, κάτι που προξενούσε τη διπλωματική δυσαρέσκεια από την πλευρά των Οθωμανών.²³⁹ Αυτό το αίσθημα ταπείνωσης, μέσω αυτών των πρακτικών, οδήγησε σε ένα βαθμό στο να συμπραχθεί στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο με τις Κεντρικές Δυνάμεις. Από την πρώτη στιγμή της συμμετοχής τους στον πόλεμο διακήρυξαν πως οι διομολογήσεις έπαψαν να ισχύουν μονομερώς, γεγονός για το οποίο αντέδρασαν έντονα οι συμμαχικές δυνάμεις θεωρώντας πως μια τέτοια πράξη θα έπρεπε να διευθετηθεί από όλες τις πλευρές.

Η ουσιαστική ενσωμάτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πραγματοποιήθηκε με τη Συνθήκη της Λοζάνης όταν και τερματίστηκαν σε ένα βαθμό οι άνισες απαιτήσεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων προς την Τουρκία. Οι διομολογήσεις σταμάτησαν να ισχύουν, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως αποτέλεσε σταθμό στον εκσυγχρονισμό του κράτους της Τουρκίας. Αξιοσημείωτο γεγονός στην εξέλιξη αυτή αποτέλεσε η εδαφική συρρίκνωση και διάσπαση της Αυτοκρατορίας σε ανεξάρτητα κράτη, από τα οποία κυρίως τα ευρωπαϊκά, όπως η Ελλάδα, η Σερβία και η Βουλγαρία ενσωματώθηκαν στη διεθνή κοινωνία.²⁴⁰

4.2.3 Κίνα και κριτήριο πολιτισμού

Ο κινέζικος πολιτισμός αποτελεί έναν από τους αρχαιότερους στο κόσμο. Η σταδιακή επέκταση της ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας προς την Ανατολή συνάντησε τον κινέζικο πολιτισμό. Όπως αναφέρει ο Gong, από την πρώτη στιγμή που βρέθηκαν στην Κίνα οι εξερευνητές του Μάρκο Πόλο, αντιλήφθηκαν πως οι Κινέζοι επιθυμούσαν να συναλλάσσονται με τους Ευρωπαίους με τα ίδια μοτίβα και αρχές, όπως ακριβώς

²³⁸ Green, *Guide to the English School in International Studies*, ό.π., .115

²³⁹ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σ. 115.

²⁴⁰ Watson, *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας*, ό.π., σ. 270.

έπρατταν με όλους του μη-Κινέζικους πληθυσμούς. Αυτές οι αρχές εξέφραζαν το παραδοσιακό κινέζικο κριτήριο πολιτισμού. Κατά ένα κομφουκιανικό δόγμα αντίληψης της πραγματικότητας, το κινέζικο κριτήριο πολιτισμού διαμόρφωνε σε μεγάλο βαθμό τα εσωτερικά και εξωτερικά ζητήματα της Κίνας. Σε αυτή την περίπτωση, οι μη Κινέζοι, σαν άλλοι «βάρβαροι» ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν φόρο υποτέλειας στην Κίνα, με αντάλλαγμα τη μη δράση της Κίνας εναντίον τους. Ακόμη, προσέφεραν δώρα, αλλά και εμπορικές συμφωνίες προς όφελος των Αυτοκρατόρων. Ακόμη, και παρόλο που για αρκετούς αιώνες μη Κινέζοι έλεγχαν και διοικούσαν τον γεωγραφικό χώρο της Κίνας, αυτοί επέλεγαν να διοικούν με τον παραδοσιακό κινέζικό τρόπο διοίκησης, χρησιμοποιώντας την παραδοσιακή γραφειοκρατία και τους θεσμούς, καθώς η κομφουκιανή μοναρχία είχε μια βάση περισσότερο πολιτισμική παρά εθνική. Η πολιτισμική ανωτερότητα, μέχρι την έλευση της Δύσης, έδινε στρατηγικό πλεονέκτημα και στις περισσότερες περιπτώσεις κυριαρχούσε απέναντι στους «βαρβάρους» με τις παραπάνω συνθήκες. Στο τέλος, οι «βάρβαροι» μη-κινέζικοι πληθυσμοί υποχρεώνονταν να συμβαδίσουν και να υιοθετήσουν το κινέζικο κριτήριο πολιτισμού.²⁴¹ Η μακραίωνη ιστορία της Κίνας με τις μακραίωνες δυναστείες απέφερε στον 19ο αιώνα ένα αίσθημα ταυτότητας, όχι όμως με την έννοια της συγκρότησης ενός έθνους-κράτους.²⁴²

Η κινέζικη τάξη πραγμάτων εγκαθίδρυσε ένα κυρίαρχο για την Κίνα σύστημα κρατών στα χρόνια της ισχυρής Κίνας, ενώ ακόμη και μια κινέζικη διεθνή κοινωνία όταν αυτή ήταν αδύναμη. Ακόμη περισσότερο, αρκετοί μη-Κινέζοι εντυπωσιάζονταν από το πόσο οι άλλες χώρες αποδέχονταν το κυρίαρχο σύστημα υποτέλειας της Κίνας. Κατά την κομφουκιανική ιεραρχική φιλοσοφία της κινέζικης πολιτισμικής ανωτερότητας, το σύστημα υποτέλειας και τα παράγωγά του λειτουργούσαν σαν ένα είδος κριτηρίου πολιτισμού και ήταν γενικά αποδεκτά από τον κόσμο της νοτιοανατολικής Ασίας, σαν ένα είδος παγκόσμιας τάξης.

Ένα τέτοιο παράδειγμα πολιτισμικής ανωτερότητας και εφαρμογής του κινέζικου κριτηρίου πολιτισμού ήταν η υπόκλιση (kowtow).²⁴³ Η υπόκλιση δεν αντιπροσώπευε μόνο τον χαιρετισμό στον Αυτοκράτορα, αλλά ακόμη περισσότερο την αποδοχή της παγκόσμιας τάξης που εφάρμοζαν οι Αυτοκράτορες και οι δυναστείες τους μέσα στους αιώνες. Ακόμα και οι Ευρωπαίοι αντιλαμβάνονταν ως ιδιαίτερο

²⁴¹ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σ. 131.

²⁴² Στο ίδιο, ό.π., σ. 130.

²⁴³ Στο ίδιο.

κριτήριο πολιτισμού αυτή την κίνηση. Ο Gong αναφέρει πως η υπόκλιση είχε σημαντικό ρόλο στις πρώτες Σινο-ευρωπαϊκές επαφές από το 1645 και έπειτα, όταν οι Ευρωπαίοι επιζητούσαν παρουσία στην Κίνα. Ιδιαίτερα, με τη βρετανική διπλωματική αποστολή στην Κίνα το 1793 με επικεφαλής τον Λόρδο Macartney φάνηκε το χάσμα μεταξύ των πολιτισμών, όταν ο επικεφαλής αρνήθηκε να υποκλιθεί στον Αυτοκράτορα Qianlong. Οι απαιτήσεις του Βασιλιά Γεωργίου του Γ', σύμφωνα με τις αρχές της διπλωματικής πρακτικής της ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας, ήταν παράλογες για τους Κινέζους, στον βαθμό της προσβολής του δικού τους παραδοσιακού κριτηρίου. Όμως, όπως αναφέρει ο Y. Zhang, όταν η διπλωματία απέτυχε, σειρά είχαν οι στρατιώτες. Έτσι, από το 1840 τον λόγο είχε ο στρατός, ξεκινώντας μια περίοδο βίαιης άφιξης της ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας στην Κίνα.²⁴⁴

Σημαντικός παράγοντας στην ενσωμάτωση της Κίνας στη διεθνή κοινωνία ήταν μια σειρά από συνθήκες που υπέγραψαν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις με την Κίνα. Η Συνθήκη του Nerchinsk του 1689 που υπογράφηκε με τη Ρωσία ήταν πολύ σημαντική, διότι ήταν η πρώτη συνθήκη που υπέγραψε ποτέ η Κίνα. Ακόμη περισσότερο ήταν η πρώτη που υπέγραψε με μια ευρωπαϊκή χώρα. Και τέλος, υπογράφηκε και έγινε αποδεκτή από την Κίνα ως μια ίση συνθήκη. Η συνθήκη αυτή καθόρισε τους όρους της στρατιωτικής παρουσίας στα σύνορα μεταξύ των δύο χωρών.

Η ενσωμάτωση της Κίνας στην ευρωπαϊκή διεθνή κοινωνία πραγματοποιήθηκε στους πολέμους του Οπίου το 1840-1842.²⁴⁵ Η δυναστεία των Qing προχώρησε στην κατάσχεση και καταστροφή του εισαγόμενου βρετανικού οπίου. Οι Βρετανοί ήταν οι κύριοι εισαγωγείς οπίου στην Κίνα από τα τέλη του 18ου αιώνα. Σε συνδυασμό με την κατάρρευση της Εταιρείας Ανατολικών Ινδιών στο εμπόριο της Κίνας, η Βρετανία βρέθηκε να ελέγχει ένα μεγάλο μέρος των εισαγωγών στην Κίνα, καλύπτοντας σε μεγάλο μέρος τις όποιες απώλειες είχε τα προηγούμενα χρόνια. Στην ανάλυση του Gong, οι πόλεμοι του Οπίου και η Συνθήκη Nanking σηματοδότησαν μια σειρά από γεγονότα υψηλής σημασίας για την Κίνα όσον αφορά τη σχέση της με τη Δύση. Κυρίως γιατί αφορούσε την πρώτη στρατιωτική εμπλοκή με ευρωπαϊκή δύναμη και επομένως ως αποτέλεσμα επέφερε μια σειρά από άνισες συνθήκες, όπως χαρακτηρίστηκαν, οι

---

²⁴⁴ Βλ. Zhang, Yongjin. "System, Empire and State in Chinese International Relations." *Review of International Studies* 27 (2001): σ. 59.

²⁴⁵ Shogo Suzuki, *Civilization and Empire: China and Japan's Encounter with European International Society* (New York: Routledge, 2009), σ. 57.

οποίες έμελλαν να αποτελούν σταθμό για το κριτήριο πολιτισμού της διεθνούς κοινωνίας.²⁴⁶

Οι Ευρωπαίοι επιζητούσαν ίση αντιμετώπιση από τους κινέζους. Διπλωμάτες και έμποροι συχνά κατέκριναν το ιεραρχικό κινέζικο σύστημα. Η εφαρμογή του παραδοσιακού κινέζικου κριτηρίου πολιτισμού δημιουργούσε το αίσθημα πως οι Κινέζοι αντιμετώπιζαν τους Ευρωπαίους σαν βάρβαρους και απολίτιστους. Η ίση αντιμετώπιση ήταν κάτι το οποίο δεν είχε γίνει αποδεκτό από την Κίνα. Με τη λήξη του πρώτου πόλεμου του Οπίου, οι Βρετανοί βρήκαν με αφορμή τον πόλεμο να διεκδικήσουν διπλωματική παρουσία, εφαρμογή του δικού τους Δικαίου σε ορισμένες περιπτώσεις και λειτουργία δικαστηρίων, δικαίωμα και ελευθερία στο εμπόριο. Συγκεντρωτικά, είχαν διεκδικήσει όμοιες με αυτές που είχαν όλα τα πολιτισμένα κράτη της εποχής.²⁴⁷

Με τη Συνθήκη Nanking, οι Βρετανοί απέκτησαν πλεονεκτήματα εφαρμογής πρακτικών της ευρωπαϊκής πραγματικότητας. Κυρίως, κατάφεραν να έχουν ανοιχτά λιμάνια προς εμπορική χρήση, αλλά και ως μόνιμη κατοικία προξένων, εμπόρων και των οικογενειών τους. Τους παραχωρήθηκε ακόμη και το Χονγκ Κονγκ. Αποζημιώθηκαν για τις απώλειές τους στο εμπόριο του Όπιου. Μετά τη Συνθήκη αυτή, προχώρησαν σε άλλες τρεις τα επόμενα χρόνια.²⁴⁸ Η αγορά της Κίνας ήταν ανοιχτή για το ευρωπαϊκό εμπόριο, το οποίο θεωρητικά σήμαινε τη βίαιη ενσωμάτωση της Κίνας στο επεκτεινόμενο ευρωπαϊκό σύστημα. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις ολοένα πίεζαν για ελευθερία στην ελεύθερη εγκατάσταση, στο εμπόριο και στη μόνιμη διπλωματική παρουσία στην πρωτεύουσα, ενώ η Κίνα φοβούμενη για ακόμη μια στρατιωτική σύγκρουση υποχώρησε και σε άλλες Συνθήκες το 1858. Η μόνιμη παρουσία των Ευρωπαίων στην πρωτεύουσα επικυρώθηκε, άνοιξαν ακόμη δέκα νέα λιμάνια προς εμπορική χρήση και επικυρώθηκε ελεύθερη μετακίνηση εντός της Κίνας χωρίς τη χρήση διαβατηρίου. Τα λιμάνια των Συνθηκών αυτών (Treaty Port System) αποτελούσαν σύμβολο της δυτικής παρουσίας στην Κίνα, με εμπορικές κινήσεις και μόνιμη εγκατάσταση, διπλωματική και στρατιωτική παρουσία, δικό τους φορολογικό και δικονομικό σύστημα.²⁴⁹

---

²⁴⁶ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σ. 136.

²⁴⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 137.

²⁴⁸ Στο ίδιο, ό.π., σ. 138.

²⁴⁹ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σ. 140.

Κατά μία έννοια, οι άδικες αυτές συνθήκες τάραξαν το πολιτικό και ιδεολογικό φαντασιακό της Κίνας. Οι παραδόσεις, οι αρχές και το δικό τους κριτήριο πολιτισμού κλονίστηκαν ισχυρά. Η σταδιακή της υποταγή στις ευρωπαϊκές απαιτήσεις οδηγούσε στη μάλλον όχι και τόσο ομαλή της ενσωμάτωση στη διεθνή κοινωνία. Στην πραγματικότητα, ακόμη και σήμερα, το ενδιαφέρον των ερευνητών επικεντρώνεται στο γεγονός αν η Κίνα πράγματι έχει ενσωματωθεί στη διεθνή κοινωνία. Σύμφωνα με τον Zhang, η ενσωμάτωση της Κίνας στη διεθνή κοινωνία θα πρέπει να διερευνηθεί μέσα από τα έργα των Immanuel Hsu και Gerrit Gong. Ο Hsu αναφέρει πως η Κίνα ενσωματώθηκε στη διεθνή κοινωνία περίπου το 1880, ως αποτέλεσμα των θεσμικών της μεταρρυθμίσεων στο παραδοσιακό κινέζικο σύστημα αναφορικά με τις εξωτερικές υποθέσεις. Ο εκσυγχρονισμός των διπλωματικών πρακτικών της Κίνας τις δεκαετίες του 1860 και 1870 έφεραν την Κίνα πιο κοντά στο ευρωπαϊκό κριτήριο πολιτισμού. Παράλληλα, η αποδοχή διπλωματικής παρουσίας άλλων χωρών στο Πεκίνο, η σταδιακή αποδοχή του διεθνούς δικαίου και η πρώτη εγκατάσταση κινεζικής διπλωματικής αποστολής στο Λονδίνο το 1877 νομιμοποίησαν τη θέση της στη διεθνή κοινωνία.

Παρόλα αυτά, ο Zhang στέκεται στη διαπίστωση ότι εκείνη την εποχή κανένα μη ευρωπαϊκό κράτος δεν γινόταν αποδεκτό στην Οικογένεια των Εθνών (Family of Nations), αν δεν το αποφάσιζαν τα επίσημα μέλη της. Σε μία παρόμοια κατάσταση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Κίνα και η Περσία έπρεπε να δοκιμαστούν και να αποδεχτούν κάποιους κανόνες προτού γίνουν μέλη της διεθνούς κοινωνίας. Η επικράτηση των άνισων συνθηκών προς την Κίνα ήταν μάλλον η απόδειξη της δυτικής επικράτησης και εδραίωσε την πεποίθηση ότι η Κίνα θα έπρεπε να προσαρμοστεί και να εκσυγχρονιστεί για να κινείται στη διεθνή πολιτική δίπλα στις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις.²⁵⁰ Μέχρι το 1880 η Κίνα βρισκόταν υπό ένα καθεστώς που από τη μια αποτελούσε μια ημι-αποκία με μερική ανεξαρτησία αλλά όχι με ολόκληρη κυριαρχία. Κατά μία έννοια, δεν πληρούσε τις προδιαγραφές που θα έπρεπε για να αποτελεί ολοκληρωτικά κράτος κατά την έννοια του Διεθνούς Δικαίου.

Για τον Gong, το κριτήριο του πολιτισμού έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ενσωμάτωση της Κίνας στη διεθνή κοινωνία. Όπως προαναφέρθηκε, οι νόρμες και οι διπλωματικές πρακτικές που ακολούθησε η Κίνα, καθώς και η αναμόρφωση των

---

²⁵⁰ Yongjin Zhang, "China's Entry into International Society: Beyond the Standard of 'Civilization,'" *Review of International Studies* 17, no. 1 (1991): σ. 5.

θεσμικών της λειτουργιών βοήθησαν την Κίνα να γίνει αποδεκτή από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις εκπληρώνοντας το κριτήριο που της τέθηκε. Όμως, για τον ίδιο η πλήρη αποδοχή της στη διεθνή κοινωνία άργησε πολύ. Υποστηρίζει πως αυτή επήλθε το 1941, όταν οι Βρετανοί και οι Αμερικάνοι απέσυραν την υπερεδαφικότητα από την Κίνα και αυτόματα η Κίνα μετατράπηκε σε πολιτισμένο μέλος της διεθνούς κοινωνίας.²⁵¹

Και πάλι όμως, για τον Zhang, οι διατυπώσεις του Gong έχουν κάποιες ασάφειες και κενά. Η αλήθεια είναι πως μη-ευρωπαϊκές χώρες γινόταν αποδεκτές από τις ευρωπαϊκές μόνο όταν εκπλήρωναν το κριτήριο πολιτισμού και τότε μόνο απέσυραν τις οποιεσδήποτε απαιτήσεις τους από αυτές, όπως είχε συμβεί και με την περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όταν και αποφάσισαν να επισημοποιήσουν την ενσωμάτωσή της στη Συνθήκη του Παρισιού το 1856. Παρόλα αυτά, οι διομολογήσεις όπως προαναφέρθηκε, διατηρήθηκαν άλλα 80 χρόνια σχεδόν. Ομοίως και η Κίνα, αναγνωρίστηκε ως μέλος στην Κοινωνία των Εθνών το 1920, αλλά στερούνταν κυριαρχίας. Ως δεύτερο στοιχείο παραθέτει την άρνηση των δυτικών δυνάμεων να αποσύρουν την υπερεδαφικότητα από την Κίνα, γεγονός που σχετίζεται με την προστασία των συμφερόντων των χωρών αυτών στην Κίνα. Τρίτον, ο Gong παραβλέπει τη σημαντικότητα της απόσυρσης του Αγγλοαμερικανικού άξονα από το εξωεδαφικό σύστημα της Κίνας, γεγονός σχετικό μεν με το κριτήριο πολιτισμού, αλλά πολύ περισσότερο δε με το σκηνικό της διεθνούς πολιτικής της εποχής.

Ο Zhang προχωρά τη σκέψη πέρα από τα όρια του κριτηρίου του πολιτισμού και εστιάζει σε τρία σημεία που επέτρεψαν την Κίνα να εισέλθει στη διεθνή κοινωνία: εσωτερικές μεταρρυθμίσεις, Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και συμμετοχή της Κίνας στην ανοικοδόμηση του μεταπολεμικού διεθνούς συστήματος.

Οι πρώτες δύο δεκαετίες του 20ού αιώνα ήταν καθοριστικές για την ενσωμάτωση της Κίνας στη διεθνή κοινωνία. Πρώτα, η έμφαση δίνεται στις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις της Κίνας. Κατά κύριο λόγο ήταν η αναδιοργάνωση του στρατού στα ευρωπαϊκά-δυτικά πρότυπα. Ακόμη, ήταν η αναμόρφωση του κρατικού μηχανισμού και της αυτοδιοίκησης σε συνδυασμό με την ίδρυση Υπουργείων Εκπαίδευσης, Δικαιοσύνης, Εμπορίου και Εξωτερικών τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα.²⁵² Οι αλλαγές αυτές στο παραδοσιακό αξιακό σύστημα και στις παραδοσιακές θεσμικές νόρμες της Κίνας άλλαξαν άρδην την εικόνα της. Συνολικά, συνέβαλαν στο να

²⁵¹ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σσ. 195-200 και σ. 237.

²⁵² Zhang, *'China's Entry into International Society'*, ό.π., σσ. 8-10.

μεγιστοποιηθεί το μέγεθος της Κίνας σε διεθνές διπλωματικό επίπεδο τουλάχιστον, επιβεβαιώνοντας το κύρος της με τη συμμετοχή της στα συνέδρια της Χάγης (1899 και 1911) υπογράφοντας συνθήκες και έχοντας ουσιαστική συμμετοχή. Δεύτερον, το ξέσπασμα του Α Παγκοσμίου Πολέμου, βρήκε την Κίνα στο πλευρό των Συμμάχων και κατ' επέκταση στο πλευρό των νικητών με τη λήξη του, οικονομικά κατεστραμμένη και εθνικά ταλαιπωρημένη από διαδηλώσεις εναντίων της κυβέρνησης, όσον αφορά τους χειρισμούς στο Συνέδριο του Παρισιού.

Τρίτον, ιδιαίτερα μεγάλη σημασία αποδίδεται στο μεταβαλλόμενο διεθνές σύστημα του 20ού αιώνα, μέσω της εκδημοκρατικοποίησης των διεθνών σχέσεων την περίοδο μετά τον πόλεμο. Μετά τον πόλεμο, η Κίνα παίρνοντας μέρος στην ανοικοδόμηση του μεταπολεμικού διεθνούς συστήματος από την πλευρά των νικητών, όχι απλώς συμμετείχε στο Συνέδριο του Παρισιού, αλλά πάλεψε να υπερασπιστεί και να κερδίσει ό,τι μπορούσε για το εθνικό της συμφέρον στη γεωγραφική της περιφέρεια, με διπλωματικές πρακτικές. Δίνοντας σκληρές διπλωματικές μάχες, υπερασπίστηκε συμφέροντα απέναντι σε μεγάλες δυνάμεις, όπως Ρωσία και Γερμανία, συμμετέχοντας σε Συνέδρια και υπογράφοντας συνθήκες και συμφωνίες, στο πλαίσιο της εδαφικής κυριαρχίας και αυτοδιάθεσης, σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο. Οι όροι αυτοί ήταν άρρηκτα συνδεδεμένοι με το διπλωματικό καθεστώς του ευρωκεντρικό διεθνούς συστήματος. Η συμμετοχή στην Κοινωνία των Εθνών σφράγισε και την ενσωμάτωσή της στη διεθνή κοινωνία.

4.2.4 Ιαπωνία και κριτήριο πολιτισμού

Σε μια παρόμοια κατάσταση με την Κίνα βρισκόταν και η Ιαπωνία, η οποία κατείχε ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό χαρακτήρα και ένα δικό της αξιακό κώδικα. Η ιαπωνική πολιτισμική ταυτότητα και το ιαπωνικό κριτήριο πολιτισμού, όπως η φυλετική ομοιογένεια, το αίσθημα της κοινής ταυτότητας και η παραδοσιακή ιεραρχική παράδοση συνέβαλαν στο κοινό αίσθημα της ιαπωνικής ενότητας και ταυτότητας. Ο γεωγραφικός της αποκλεισμός, γράφει ο Gong, δημιούργουσε διαφορετικά συναισθήματα ταυτότητας ιδιαίτερα απέναντι στο σουζεριανό σύστημα της Κίνας. Σε σχέση με την Κίνα, η τελευταία την αντιμετώπιζε σε ένα βαθμό σαν τους ανατολικούς

βάρβαρους με πολύ ιδιαίτερο πολιτισμό που δεν μπορούσε να αγνοήσει. Οι μεταξύ τους σχέσεις καθορίζονταν μέσα από το πλαίσιο της κομφουκιανικής παράδοσης.²⁵³

Ο Gong, αναφέρει, ότι οι Ευρωπαίοι είδαν στην Ιαπωνία μια χώρα με ένα πολύ διαφορετικό κριτήριο πολιτισμού από το δικό τους, και τους θεωρούσαν εν γένει βάρβαρους, κυρίως λόγω των διπλωματικών τους χειρισμών. Χαρακτηριστικά αυτοί οι χειρισμοί ήταν μπερδεμένοι, απολίτιστοι και χαοτικοί, τελείως διαφορετικοί από αυτούς που είχαν αναπτυχθεί στην Ευρώπη.

Σε μια παρόμοια κατάσταση με αυτή της Κίνας, η ενσωμάτωση της Ιαπωνίας στη διεθνή κοινωνία ξεκίνησε ως μια ανάγκη επέκτασης του ανοιχτού εμπορίου. Οι ασιατικές αντιλήψεις περί εμπορίου, συναλλαγών και σχέσεων δεν συμβάδιζαν με αυτές των ευρωπαϊκών κρατών. Η ασιατική τάξη πραγμάτων απείχε πολύ από αυτή που εφάρμοζαν οι Ευρωπαίοι. Ο Suzuki αναφέρει πως ήταν καθοριστικής σημασίας να αναπτυχθούν σχέσεις με την Ιαπωνία, ιδιαίτερα όταν η απομόνωσή της ως εμπορικού σταθμού πραγματοποιήθηκε με κλειστά σύνορα. Η ευρωπαϊκή διεθνής κοινωνία πάσχιζε και πίεζε ακόμη περισσότερο να ανοίξει αυτή η πόρτα..²⁵⁴

Έτος σταθμός για τις σχέσεις της διεθνούς κοινωνίας με την Ιαπωνία καταγράφεται το 1853, όταν ο στόλος του Matthew Perry από τις ΗΠΑ εμφανίστηκε έξω από το Τόκιο και ζήτησε άσυλο και βοήθεια για τα αμερικάνικα πλοία. Ο Suzuki, στο έργο των Bull και Watson, αναφέρει πως αυτό αποτέλεσε την απαρχή της δυτικοποίησης (westernization) των διπλωματικών πρακτικών της Ιαπωνίας.²⁵⁵ Με την έλευση του Perry στην Ιαπωνία ξεκίνησε η αμφισβήτηση των ιαπωνικών διπλωματικών πρακτικών και εγκαινιάστηκε μια εποχή εισαγωγής των θεσμών της διεθνούς κοινωνίας με όρους Δύσης, όπως μεταξύ άλλων το Διεθνές Δίκαιο και το διπλωματικό σύστημα. Με αυτό τον τρόπο, τερματίστηκε μια περίοδος 200 χρόνων ιαπωνικής απομόνωσης.²⁵⁶

Ο Perry και συνολικά οι ΗΠΑ ξεκίνησαν τις πρώτες επαφές με την Ιαπωνία, με το να υπογράφουν συνθήκες μεταξύ τους με διπλωματικούς όρους, διασφαλίζοντας μια περίοδο τέλειας, μόνιμης και παγκόσμιας ειρήνης μεταξύ Ιαπωνίας και ΗΠΑ. Με τη συνθήκη της Kanagawa τα εμπορικά λιμάνια Shimoda και Hakodate άνοιξαν για τα αμερικάνικα πλοία και διασφαλίστηκε αμερικανική διπλωματική παρουσία στη

²⁵³ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σ. 166.

²⁵⁴ Suzuki, *Civilization and empire*, ό.π., σ. 62.

²⁵⁵ Hidemi Suganami, "Japan's Entry into international society", σ. 193, στο Bull and Watson, *The expansion of international society*, ό.π., σσ. 185-200.

²⁵⁶ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σ. 167.

Shimoda. Πάνω σε αυτή τη συνθήκη βασίστηκαν και οι μεταγενέστερες, ένα παρόμοιο μοντέλο διαχείρισης και αντιμετώπισης όπως και με αυτό της Κίνας. Το παράδειγμα των ΗΠΑ ακολούθησαν και ευρωπαϊκές χώρες, υπογράφοντας νέες συνθήκες με την Ιαπωνία. Πρώτα η Ολλανδία, η Ρωσία, η Μ. Βρετανία και η Γαλλία, ενώ μέσα στον επόμενο χρόνο σε υπογραφή συνθηκών προχώρησαν η Πορτογαλία, η Πρωσία, η Σουηδία, η Νορβηγία, η Ισπανία, η Αυστροουγγαρία, η Χαβάη και το Περού μεταξύ άλλων. Οι συνθήκες αυτές ανέβασαν το διπλωματικό κύρος της Ιαπωνίας, ενώ από την άποψη του κριτηρίου του πολιτισμού και της διεθνούς κοινωνίας τα κράτη μέλη της θεώρησαν πως με την Ιαπωνία τους συνέδεαν κοινά συμφέροντα και στόχοι. Οι συνθήκες αυτές διασφάλιζαν διπλωματικά το είδος των νομικών σχέσεων που αφορούσαν την Ιαπωνία, αλλάζοντας άρδην το είδος διαχείρισης των εξωτερικών της υποθέσεων.²⁵⁷

Στην πραγματικότητα, όμως, οι συνθήκες αυτές είχαν πολλά κοινά με αυτά της Κίνας και η αποδοχή τους δεν ήταν μια εύκολη διαδικασία. Άνιστες-άδικες συνθήκες υπήρχαν και στην περίπτωση της Ιαπωνίας, ενώ παράλληλα υπήρχε και απειλή ένοπλης σύγκρουσης. Ενώ οι Ιάπωνες σκέφτονταν να υπογράψουν τις συνθήκες, είχαν τις προειδοποιήσεις ότι γαλλικά και βρετανικά πλοία θα έφταναν στις ιαπωνικές ακτές να πιέσουν την Ιαπωνία να υποκύψει και να υπογράψει.²⁵⁸ Ακόμη και όταν υπέγραψε, η στρατιωτική παρουσία των ευρωπαϊκών δυνάμεων γύρω από την Ιαπωνία δεν της επέτρεπε να σηκώσει ανάστημα και να ζητήσει κάποια αναθεώρηση στις συνθήκες.²⁵⁹

Στο πλαίσιο του κριτηρίου του πολιτισμού η Ιαπωνία προσπάθησε να υιοθετήσει κάποιες πρακτικές και να ενσωματωθεί στη διεθνή κοινωνία. Αρχικά, προσπάθησε να προστατέψει και να εγγυηθεί για τη ζωή, την ελευθερία και την προστασία ιδιοκτησίας των αλλοεθνών που ζούσαν στη χώρα, μέσω των συνθηκών και των δικαστικών λειτουργιών. Ακολούθησαν αλλαγές στο πολιτικό επίπεδο της Ιαπωνίας, σύμφωνα με τον Gong, που οδήγησε τα διάφορα τοπικά βασίλεια σε ένα ενωμένο εθνικό κράτος, με θεσμικές μεταρρυθμίσεις. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο είχε η υιοθέτηση διπλωματικών πρακτικών, όπως η εγκατάσταση μόνιμων διπλωματικών σωμάτων άλλων κρατών στο ιαπωνικό έδαφος, αλλά και η μόνιμη παρουσία διπλωματικής αντιπροσωπείας στο εξωτερικό. Επιπλέον, δημιουργήθηκαν με τα

²⁵⁷ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 168-169.

²⁵⁸ Suzuki, *Civilization and empire*, ό.π., σ. 64.

²⁵⁹ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σσ. 171-173.

κατάλληλα θεσμικά μέσα υπουργεία που ασχολούνταν με τις εξωτερικές υποθέσεις. Ακόμη, προχώρησαν σε τακτική παρουσία σε διεθνείς συνεδριάσεις και γεγονότα.²⁶⁰

Στην προσπάθεια να ακολουθήσει το κριτήριο του πολιτισμού της ευρωπαϊκής κοινωνίας, η Ιαπωνία βρέθηκε αντιμέτωπη με αρκετές προκλήσεις. Μια από αυτές ήταν να φέρει στο ίδιο επίπεδο το δημόσιο δίκαιο στο ίδιο με το ευρωπαϊκό. Δεύτερον, έπρεπε να παρουσιάσει την επιθυμία και την ικανότητα να υιοθετήσει τις πρακτικές του Διεθνούς Δικαίου και τρίτον να ακολουθήσει τις πρακτικές και τους νόμους του πολέμου και με αυτόν τον τρόπο να αποκτήσει τον τίτλο του πολιτισμένου κράτους.

Ο Gong αναφέρει χαρακτηριστικά πως αρχική προτεραιότητα της Ιαπωνίας ήταν να απαλλαγεί από την ταπείνωση και τους περιορισμούς των άνισων συνθηκών, ενώ η απόλυτη φιλοδοξία της ήταν να καταταχθεί ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις της πολιτισμένης διεθνούς κοινωνίας.²⁶¹ Το παραδοσιακό σύστημα της Ιαπωνίας δοκίμασε τις διεθνείς σχέσεις στην περιφέρεια της Νοτιοανατολικής Ασίας, με το να αμφισβητήσει σταθερά τον ιστορικό ρόλο της Κίνας. Ολοφάνερο έγινε με τον πόλεμο του 1894 με την Κίνα. Η Ιαπωνία έπαιζε το διπλωματικό παιχνίδι αποσκοπώντας στις δικές της φιλοδοξίες. Αυτές ήταν κατά το Gong να οδηγήσει ολόκληρη την περιφέρεια της Νοτιοανατολικής Ασίας να γίνει τόσο ισχυρή ώστε να αντισταθεί στις δυτικές δυνάμεις, μέσω μεταρρυθμίσεων και εκσυγχρονισμών.²⁶² Η ιδεολογική της ανάταση ως μεγάλης δύναμης, σε συνδυασμό με τις ευρωπαϊκές-δυτικές πρακτικές, οδήγησε την Ιαπωνία να δρα ως μεγάλη δύναμη αποστέλλοντας διπλωματικές αποστολές και στρατιωτική παρουσία στους γείτονές της που θεωρούσε μη πολιτισμένους, προκειμένου να ασκήσει πίεση και να αναδείξει το νέο της status.²⁶³ Για το γεγονός αυτό τα υπόλοιπα κράτη της Ανατολικής Ασίας, όχι μόνο δεν αναγνώριζαν τον ρόλο της Ιαπωνίας να τους εκπολιτίσει, αλλά άρχισαν να την αντιμετωπίζουν με δυσπιστία και εχθρότητα.²⁶⁴ Οι Ιαπωνικές φιλοδοξίες καλλιεργούσαν τον ιαπωνικό ιμπεριαλισμό, ο οποίος απασχόλησε τη διεθνή κοινωνία τον 20ό αιώνα.

Η νίκη τους απέναντι στην πολιτισμένη Ρωσία και η νίκη απέναντι στην Κίνα το 1895, η συμμαχία με τη Βρετανία, η σύγκλιση με τις ΗΠΑ και η προσάρτηση της Κορέας, με την πλήρη υιοθέτηση των πρακτικών του Διεθνούς Δικαίου και του πολέμου, όπως οι συμμετοχές στα Συνέδρια της Χάγης το 1899 και 1905, ανέδειξε την

²⁶⁰ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 176-179.

²⁶¹ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 180-181.

²⁶² Στο ίδιο, ό.π., σ. 184.

²⁶³ Suzuki, *Civilization and empire*, ό.π., σ. 142.

²⁶⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 180.

Ιαπωνία ως μέλος της Διεθνούς κοινωνίας.²⁶⁵ Οι «κατακτήσεις» αυτές για την Ιαπωνία ως πολιτισμένο κράτος, την ανέδειξαν αργότερα ως απόλυτα μεγάλη δύναμη στο πλαίσιο της διεθνούς κοινωνίας. Ακόμη και μετά τον Ά ΠΠ, καθιερώθηκε ως μόνιμο μέλος στο συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών, δρομολογώντας το ιμπεριαλιστικό μονοπάτι που ακολούθησε τις επόμενες δεκαετίες, χωρίς να διστάσει να πάει κόντρα στη Δύση για να υποστηρίξει τις επιδιώξεις της.²⁶⁶

4.3 Μέση Ανατολή, Αφρική, Λατινική Αμερική και κριτήριο πολιτισμού

Η κλασική βιβλιογραφία της Αγγλικής Σχολής δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την ενσωμάτωση των περιφερειακών συστημάτων της Λατινικής Αμερικής, της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής στη διεθνή κοινωνία. Αυτό σε ένα βαθμό δικαιολογείται από την άποψη ότι πολύ μεγάλες εκτάσεις αυτών των περιφερειών ήταν για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα αποικίες των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Ως εκ τούτου θεωρούνταν και αυτόματα μέρος της Δύσης.²⁶⁷ Σε αντίθεση με τη Λατινική Αμερική και την Αφρική, η Μέση Ανατολή αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση, καθώς βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Αναφορικά με τη Λατινική Αμερική, η ευρωπαϊκή ελίτ για την περιφέρεια βασιζόταν στην αντίληψη ότι αποτελούσε ένα σύνολο κοινωνιών που κατακτήθηκαν από τους ίδιους και ως κοινωνίες λειτουργούσαν κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα, υιοθετώντας τις συνήθειες πρακτικές και θεσμούς.²⁶⁸ Όπως προαναφέρθηκε ήδη, η αποίκηση της Νότιας Αμερικής από τους Ισπανούς και τους Πορτογάλους έγινε μέσω επιλογής του Πάπα. Θεώρησαν, επομένως, ότι αυτές οι περιοχές έπρεπε να αποικιστούν και να εποικιστούν.²⁶⁹ Όμως, η αντι-αποικιακή ρητορική τον 18ο αιώνα γινόταν εντονότερη ώσπου και οδήγησε στην ανεξαρτησία του 19ου αιώνα. Η απόσχιση από τα μητροπολιτικά κέντρα ήταν ζωτικής σημασίας για την επιβίωση των κοινωνιών. Ο Schulz ισχυρίζεται ότι το κριτήριο του πολιτισμού ήταν μέρος της ρητορικής περί πολιτισμού που ήταν έντονη τον 19ο αιώνα και όχι απαραίτητα ένα νομικό μέσο διάκρισης των κρατών σε πολιτισμένα και μη.

²⁶⁵ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σ. 199.

²⁶⁶ Suganami, "Japan's entry into International Society", ό.π., σσ. 191-193.

²⁶⁷ O'Hagan, *Conceptualizing the West*, ό.π., σ. 114.

²⁶⁸ Carsten-Andreas Schulz, "Civilisation, Barbarism and the Making of Latin America's Place in 19th-Century International Society," *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (2014): 837-59.

²⁶⁹ Watson, *Η εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας*, ό.π., σ. 385.

Η ένταξη των χωρών της Λατινικής Αμερικής στη διεθνή κοινωνία ξεκίνησε από τις επαναστάσεις στο τέλος του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Αξίζει να αναφέρουμε την ανεξαρτησία των ΗΠΑ από τη Βρετανία, καθώς και την ανεξαρτησία της Αϊτής. Στην τελευταία περίπτωση αξιοσημείωτο είναι ότι η ανεξαρτησία ξεκίνησε από τα επαναστατικά κινήματα κυρίως σκλάβων.²⁷⁰ Οι επαναστάσεις εμφανίστηκαν και στις άλλες αποικίες των Ισπανών και των Πορτογάλων, ιδιαίτερα μετά την εισβολή του Ναπολέοντα στην Ιβηρική Χερσόνησο και την τοποθέτηση του αδερφού του στον θρόνο τους. Το γεγονός αυτό δεν έγινε αποδεκτό από τους άποικους στην Ισπανία όπου και άρχισαν να εμφανίζονται χούντες στη Λατινική Αμερική φιλικά προσκείμενες στον έκπτωτο βασιλιά της Ισπανίας.

Ωστόσο, η νέα πραγματικότητα που δημιουργήθηκε με τις πολλαπλές επαναστάσεις δεν μπορούσε να εγγυηθεί για την πολιτική σταθερότητα της περιοχής. Αρκετές εμφύλιες συγκρούσεις και πόλεμοι ακολούθησαν τις ανεξαρτησίες. Ως εκ τούτου, τα νέα κράτη χαρακτηρίζονταν πολιτικά αδύναμα, καθώς δεν μπορούσαν να εγγυηθούν τις αξίες και αρχές, όπως είναι η προστασία της ζωής και της ελευθερίας των υπηκόων που έμεναν στα εδάφη τους. Σε αυτό το πλαίσιο, η Βρετανία και η Γαλλία παρέμβαιναν στρατιωτικά αρκετές φορές στις υποθέσεις των νέων κρατών προκειμένου να τους οδηγήσουν στην οδό των διεθνών κανόνων και πρακτικών, αλλά και να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους.²⁷¹ Τα κράτη της Λατινικής Αμερικής θεωρούνταν από την Ευρώπη υποβαθμισμένα και απολίτιστα, ενισχύοντας τα προϋπάρχοντα πολιτισμικά και φυλετικά στερεότυπα. Σε αυτό συνέβαλε και η μίξη των πολιτισμικών στοιχείων ακόμα και στο εσωτερικό των ίδιων των κρατών.

Ένα μεγάλο κομμάτι της ιστορίας της Μέσης Ανατολής ανήκει αναμφίβολα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όπως προαναφέρθηκε, το κριτήριο πολιτισμού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εφαρμόστηκε με τις διομολογήσεις, αλλά και μέσω του εκμοντερνισμού της οθωμανικής κοινωνίας. Αυτή η προσπάθεια εκ-δυτικισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις πολιτικές ελίτ της χώρας.

Η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1918 αποτελεί την εικόνα που έχουμε σήμερα για τη Μέση Ανατολή. Ο σχεδιασμός της περιφέρειας άνηκε κατά κύριο λόγο στα συμφέροντα της ευρωπαϊκής τάξης και σε αρκετές περιπτώσεις τοποθετήθηκαν κυβερνήσεις και αρχές φιλικά προσκείμενες στις ευρωπαϊκές δυνάμεις,

²⁷⁰ Schulz, "Civilisation, Barbarism and the Making of Latin America", ό.π., σ. 849.

²⁷¹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 853.

προκειμένου να ελέγχουν τον λαό και την περιοχή.²⁷² Εξάλλου, η ευρωπαϊκή παρεμβατικότητα δεν ήταν άγνωστη στην περιοχή, καθώς ήδη από τον 20ό αιώνα σημειώνονται επιτυχείς παρεμβάσεις. Το γεγονός αυτό συνέβαλε στο να αναπτυχθεί μεγάλη συζήτηση, ακόμη και σε επίπεδο θεωρίας συνομοσίας, για τον ρόλο των εξωτερικών δυνάμεων στην τότε, αλλά και στη σημερινή διαμόρφωση της περιφερειακής αρχιτεκτονικής.²⁷³ Η επιρροή των ευρωπαϊκών αξιών και αρχών στην περιοχή ήταν μεγάλη, ωστόσο η ιστορία των τελευταίων δύο αιώνων στη Μέση Ανατολή περιλαμβάνει όχι μόνο την υιοθέτηση, αλλά μάλλον καλύτερα την αναπροσαρμογή των θεσμών της ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας – για παράδειγμα αυτοδιάθεση, κυριαρχία, οικονομική ανάπτυξη – σύμφωνα με τις μουσουλμανικές παραδοσιακές αξίες.²⁷⁴ Η υιοθέτηση των δυτικών αξιών και ιδεολογιών δεν εμπόδισε τόσο την κοινωνία όσο και την πολιτική ελίτ να αναπτύξουν αντι-ιμπεριαλιστική και αντι-δυτική ρητορική, η οποία γίνεται εμφανής ακόμη και σήμερα σε ορισμένες περιπτώσεις. Ήδη προϋπήρχε αυτή η ρητορική από μια πλευρά Οθωμανών, ωστόσο δεν αποτέλεσε εμπόδιο για τον εκ-δυτικισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την ενσωμάτωσή της στη διεθνή κοινωνία. Μαζί με τις δυτικές αξίες πέρασαν στη δομή της οι αρχές περί διπλωματίας και πολιτικής οργάνωσης.²⁷⁵ Επιπλέον, η έννοια της κυριαρχίας είχε εισαχθεί και είχε κατανοηθεί πλήρως από την κυβερνητική ελίτ. Επομένως, δεν ήταν δύσκολη η διατήρηση της έννοιας της κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας όσον αφορά την περίοδο σχηματισμού των νέων κρατών μετά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε αυτό συνέβαλε κατά γενική ομολογία η έννοια του έθνους-κράτους, όπως διαμορφώθηκε στην ευρωπαϊκή σκέψη, ως μια πολιτική οντότητα συνυφασμένη με έννοιες όπως σύνορα, εθνικότητα, εδαφικότητα και οργάνωση, και συνδέθηκε με τα ιδιαίτερα θρησκευτικά χαρακτηριστικά του ισλαμικού κόσμου.

Τέλος, το τελευταίο κομμάτι του κόσμου που ενσωματώθηκε στη διεθνή κοινωνία ανήκει στην Αφρική και ιδιαίτερα νότια της Σαχάρας. Για αρκετούς αιώνες το βόρειο τμήμα της αφρικανικής ηπείρου άνηκε σε μια σειρά από αυτοκρατορίες και

---

²⁷² Fred Halliday, “The Middle East and Conceptions of ‘International Society’”, σ. 19 στο Barry Buzan and Ana Gonzalez-Pelaez, *International Society and the Middle East : English School Theory at the Regional Level* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009).

²⁷³ Halliday, “The Middle East and Conceptions of ‘International Society’”, ό.π. σσ. 3-10

²⁷⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 11.

²⁷⁵ Yurdusev, “The Middle East Encounter with the Expansion of European International Society”, ό.π., σσ. 82-90.

χαλιφάτα, ενώ πιο σύγχρονα η κυριαρχία της περιοχής βρισκόταν στα χέρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το θρησκευτικό στοιχείο του Ισλάμ είχε προχωρήσει αρκετά τόσο στο βόρειο τμήμα της Αφρικής, όσο και στο ανατολικό, ιδιαίτερα λόγω των αραβικών κατακτήσεων και επιδρομών. Ουσιαστικά, οι εμπορικοί δρόμοι προς τον Ινδικό Ωκεανό βρίσκονταν στα χέρια μουσουλμάνων.

Στην άλλη πλευρά της Αφρικής, οι επαφές των Ευρωπαίων με τους λαούς της Δυτικής Αφρικής ξεκίνησαν με τις πρώτες εξερευνήσεις των Πορτογάλων και η ενσωμάτωση στο ευρωπαϊκό σύστημα κρατών χαρακτηρίζεται από σχέσεις εμπορίου, διπλωματίας και προσηλυτισμού.²⁷⁶ Η εξυπηρέτηση των πορτογαλικών συμφερόντων προϋπέθετε να διαμορφωθεί το κατάλληλο περιβάλλον προς αυτή την κατεύθυνση. Οι Πορτογάλοι έμαθαν στους λαούς της Αφρικής με τους οποίους ήρθαν σε επαφή να μιλούν τη γλώσσα και να αποδεχθούν τον Χριστιανισμό. Ακολούθησαν διπλωματικές σχέσεις μεταξύ Αφρικανών και Πορτογάλων, στη βάση των οποίων βρισκόταν το δουλεμπόριο. Μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα το εμπόριο δούλων και σκλάβων εξαπλώθηκε στη Δυτική και Κεντρική Αφρική σημειώνοντας σημαντικά κέρδη. Μέχρι το τέλος του 16ου αιώνα, το κύριο ενδιαφέρον των Πορτογάλων στην Αφρική ήταν το δουλεμπόριο, ενώ τους επόμενους αιώνες σε αυτό συμμετείχαν οι Γάλλοι, οι Ολλανδοί και οι Βρετανοί μεταξύ άλλων. Θεωρείται αμφιλεγόμενο ζήτημα κατά πόσο το διατλαντικό δουλεμπόριο συνέβαλε στη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών που οδήγησαν στη βιομηχανική επανάσταση στην Ευρώπη, αλλά σίγουρα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι η μεταφορά περίπου 20 εκατομμυρίων σκλάβων στις αποικίες της Αμερικής οδήγησε στη δημιουργία ενός τεράστιου πλούτου για αρκετούς Ευρωπαίους που δραστηριοποιούνταν στον Νέο Κόσμο και το μετέφεραν στις ευρωπαϊκές μητροπόλεις.²⁷⁷

Η εκπολιτιστική αποστολή των ευρωπαϊκών δυνάμεων στην Αφρική κατά την περίοδο 1775-1875 αναδύθηκε ως αποτέλεσμα της κατάργησης του δουλεμπορίου και της σταδιακής ανεξαρτησίας των αποικιών των ευρωπαϊκών δυνάμεων στην Αμερική. Ωστόσο, για να επιτευχθεί και στην Αφρική μια μερική ανεξαρτησία, θα έπρεπε να ακολουθήσουν οι γηγενείς αφρικανικές κοινότητες κάποιες «πολιτισμένες» νόρμες και κανόνες. Τα ευρωπαϊκά κράτη ανέλαβαν τον ρόλο να εκπολιτίσουν τη Δυτική Αφρική

---

²⁷⁶ John Anthony Pella, *Africa and the Expansion of International Society: Surrendering the savannah*, (New York, Routledge, 2015).

²⁷⁷ Hedley Bull, "European States and African Political Communities", ό.π., σσ. 106-108 στο Bull and Watson, *The expansion of international society*, ό.π., σσ. 99-116.

μέσω κοινωνικών και πολιτικών πρακτικών, όπως για παράδειγμα με την αντικατάσταση του δουλεμπορίου από ένα νόμιμο πλαίσιο εμπορικών σχέσεων και την αποδοχή του χριστιανισμού.²⁷⁸ Για περίπου πενήντα χρόνια δημιουργήθηκε ένα κλίμα κατά του δουλεμπορίου μέσω κυρίως της ανάπτυξης θρησκευτικών αποστολών και κινήματων από την Ευρώπη στην Αφρική. Από τα μισά του 19ου αιώνα καλλιεργείται σταδιακά ένα έδαφος κατανόησης και αντίληψης κοινών στόχων και πρακτικών μεταξύ τους. Ωστόσο, η αποδοχή ορισμένων κανόνων και του χριστιανισμού έβρισκε αντίθετες ορισμένες ομάδες της αφρικανικής κοινότητας, οι οποίες θεωρούσαν ότι η πρακτική του νόμιμου εμπορίου, η κατάργηση της δουλείας και η αποδοχή του χριστιανισμού αποτελούσαν απειλή στα δικά τους συμφέροντα. Στο πλαίσιο αυτό, η απογοήτευση των μεγάλων δυνάμεων με την εκπολιτιστική αποστολή ήταν έντονη και πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις από το μίσος της Αφρικής σε αποικίες, κυρίως λόγω των ανταγωνισμών της Γερμανίας, της Βρετανίας και της Γαλλίας. Εξάλλου, η εκπολιτιστική αποστολή αποτελούσε ένα ακόμη όπλο του ιμπεριαλισμού των μεγάλων δυνάμεων στην Αφρική, η οποία συνδυάστηκε με το στοιχείο της γλώσσας και της θρησκείας. Η ισχυρή στρατιωτική παρουσία αποτέλεσε για ακόμη μια περίπτωση το κλειδί για την εξυπηρέτηση των ευρωπαϊκών συμφερόντων, ενώ από την άλλη πλευρά μια μερίδα Αφρικανών έβλεπαν τους ευρωπαίους ως προστάτες τους.²⁷⁹

Η Αιθιοπία είναι ένα από τα πρώτα ανεξάρτητα κράτη της Αφρικής και αξιοσημείωτο είναι ότι δεν αποτέλεσε ποτέ αποικία κανενός κράτους. Αποτέλεσε ένα χριστιανικό κράτος, το οποίο όμως βρισκόταν αποκομμένο από τη Χριστιανική Ευρώπη, κυρίως λόγω της εμφάνισης και εξάπλωσης του Ισλάμ. Κατά την περίοδο της αποικιοκρατίας, η μεγάλη νίκη της απέναντι στην Ιταλία το 1896 οδήγησε στην ενσωμάτωσή της στην ευρωπαϊκή διεθνή κοινωνία, αλλά και αργότερα το 1923 στην Κοινωνία των Εθνών.²⁸⁰ Παρόμοια περίπτωση αποτελεί και το ανεξάρτητο κράτος της Λιβερίας, το οποίο ιδρύθηκε από την Αμερικανική Εταιρεία Αποικισμού. Το γεγονός ότι λάμβανε βοήθεια από τις ΗΠΑ συνέβαλλε στην αναγνώριση της Λιβερίας ως πολιτισμένου και χριστιανικού κράτους, αλλά και στην ένταξή της στη διεθνή κοινωνία. Παρόλο που οι ΗΠΑ δεν αναγνώρισαν την ανεξαρτησία της, παρείχε διπλωματική βοήθεια σε περιπτώσεις που υπήρχε εθνικό συμφέρον. Όπως και η Αιθιοπία, έτσι και η Λιβερία «γλίτωσαν» από την αποικιοκρατία της Αφρικής στο

²⁷⁸ Pella, *Africa and the Expansion of International Society*, ό.π., σ. 93-96.

²⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 131.

²⁸⁰ Bull, "European States and African Political Communities", ό.π., σ. 101.

τέλος του 19ου αιώνα και αποτέλεσε παράδειγμα μιας μη λευκής και πρωτίστως αφρικανικής ανεξάρτητης πολιτικής οντότητας.²⁸¹

4.4 Συμπεράσματα

Η παγκόσμια πλέον κοινωνία του 19ου αιώνα αποτελεί ένα σημαντικό χρονολογικό σημείο όσον αφορά την ίδια τη φύση της, αλλά ακόμη και τα μέλη της. Η αποικιοκρατία των Ευρωπαίων διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό την επέκταση της διεθνούς κοινωνίας και ιδιαίτερα τη φύση της, καθώς αυτή επηρεάστηκε από τις σχέσεις που ανέπτυξαν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις με άλλες δυνάμεις, τις οποίες η Δύση απέτυχε να αποικίσει.²⁸² Υπήρξαν κράτη τα οποία η Ευρώπη δεν αποίκισε και εφαρμόστηκαν ιδιαίτερες σχέσεις μαζί τους στο πλαίσιο της διεθνούς κοινωνίας. Τέτοιες περιπτώσεις ήταν τόσο η Ρωσία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά και η Κίνα και η Ιαπωνία. Το κριτήριο του πολιτισμού έκανε την εμφάνισή του ως ένα εργαλείο που καθόριζε τη διεθνή κοινωνία και τα μέλη της, περισσότερο ως ένα νομικό εργαλείο που όριζε δεδομένες νομικές υποχρεώσεις για κράτη, προκειμένου να αποκτήσουν τον τίτλο του πολιτισμένου.

Αυτή η εκπολιτιστική αποστολή των Ευρωπαίων προς τις κοινωνίες που δεν αποίκισαν προωθεί την αντίληψη ότι εκπολιτίζοντας τέτοιες κοινωνίες, μέσω πολιτικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, ακολουθώντας το παράδειγμα των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων, αυτές θα γίνουν όχι μόνο «άξιες» και πολιτισμένες, αλλά και ικανές να διαφυλάσσουν δικαιώματα και αρχές της ζωής, της ελευθερίας, του εμπορίου.²⁸³

Η τοποθέτηση του Gong για την ευρωπαϊκή εξάπλωση και την αλληλεπίδρασή της με τον υπόλοιπο κόσμο ως μια απλή μορφή πολιτιστικής ή πολιτισμικής αντιπαράθεσης είναι λίγο παραπλανητική, σύμφωνα με τον Bowden. Η ευρωπαϊκή επέκταση στον υπόλοιπο κόσμο δεν επιτεύχθηκε απλώς μόνο μέσω της εξερεύνησης. Είχε σαφώς μια μπερλιαστική μορφή και σίγουρα ήταν μια επιθετική ενέργεια που περιελάμβανε βία και καταπίεση των γηγενών πληθυσμών. Ακόμη, ο Bowden συμπληρώνει τη θέση του Gong ότι η ευρωπαϊκή επέκταση και οι πολιτισμικές

---

²⁸¹ Στο ίδιο.

²⁸² Βλ. Barry Buzan and Richard Little, 'The Historical Expansion of International Society', στο Navari and Green, *Guide to the English School in International Studies*, ό.π., σσ. 59–76.

²⁸³ Andrew Linklater, *The Idea of Civilization and the Making of the Global Order* (Bristol: Bristol University Press, 2021), σσ. 137-140.

συγκρούσεις περιορίστηκαν από τον 19ο αιώνα και έπειτα, καθώς παραβλέπει τις μετέπειτα επιδρομές στον υπόλοιπο κόσμο. Ακόμη, ίσως παραβλέπεται ότι τέτοιες παρόμοιες πολιτισμικές συγκρούσεις γίνονταν ακόμη και μεταξύ μη-ευρωπαϊκών δυνάμεων.²⁸⁴

Πράγματι, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η ευρωπαϊκή επέκταση στον υπόλοιπο κόσμο ήταν μια συνεχής διαδικασία, η οποία συμπεριλάμβανε πολλούς τομείς πολιτικής, αλλά κυρίως την εφαρμογή στρατιωτικής ισχύος. Σημαντική συμβολή σε αυτό το γεγονός είχε η έννοια της ευρωπαϊκής και πολύ περισσότερο της χριστιανικής ταυτότητας των ευρωπαϊκών κρατών. Η σύνδεση θρησκείας και πολιτισμού εξυπηρετούσε σε μεγάλο βαθμό τα συμφέροντα των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Εξάλλου, η επανάκτηση χριστιανικών εδαφών πραγματοποιήθηκε με τις εντολές του Πάπα. Επιπλέον, ο εκχριστιανισμός και η πολιτισμική αφομοίωση ήταν ένα από τα εργαλεία νομιμοποίησης, αλλά και αιτιολόγησης των επιθετικών ενεργειών εναντίον σε άπιστους και απολίτιστους λαούς εκτός της εδαφικής δικαιοδοσίας της Χριστιανοσύνης.²⁸⁵ Η ευρωπαϊκή ανακάλυψη της Αμερικής και η αποικιοκρατία διακατέχονταν από τη γενική ιδέα πως η ευρωπαϊκή πίστη, ο ευρωπαϊκός πολιτισμός και η γνώση είναι ανώτερες από όλες τις άλλες θρησκείες και άλλους μη ευρωπαϊκούς πολιτισμούς.²⁸⁶ Με αυτό τον τρόπο, νομιμοποιείται η ισχύς και η επιρροή της ευρωπαϊκής-χριστιανικής διεθνούς κοινωνίας στον υπόλοιπο κόσμο, προτάσσοντας τα ήθη, τους κανόνες και τις αξίες της ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας.²⁸⁷ Όπως προαναφέρθηκε, μια διάσταση του πολιτισμού χρησιμοποιήθηκε εν πολλοίς ως μια αποικιακή ιδεολογία και στη συγκεκριμένη περίπτωση ευρωπαϊκή ιδεολογία.²⁸⁸

Στη ρητορική του 19ου αιώνα, ο πολιτισμός εμφανίστηκε ως ένα μέσο και εργαλείο του εκσυγχρονισμού και της νεωτερικότητας. Η ομοιογένεια της διεθνούς κοινωνίας επιζητούσε αλλαγές, οι οποίες κατευθύνονται από τα ευρωπαϊκά κράτη. Ο Buzan θεωρεί ότι το κριτήριο του πολιτισμού είχε άμεση σχέση με τη

---

²⁸⁴ Brett Bowden, "The Colonial Origins of International Law. European Expansion and the Classical Standard of Civilization." *Journal of the History of International Law / Revue d'histoire du droit international* 7, no. 1 (2005), σ. 2.

²⁸⁵ Andrew Phillips, "Saving Civilization from Empire: Belligerency, Pacifism and the Two Faces of Civilization during the Second Opium War." *European Journal of International Relations* 18, no. 1 (2011): σ. 9

²⁸⁶ Bowden, "The Colonial Origins of International Law", ό.π., σ. 15.

²⁸⁷ Βλ. Clark Ian, *Legitimacy in International Society*, (Oxford: Oxford University Press, 2007).

²⁸⁸ Βλ. Mazlish, *Civilization and Its Contents*, ό.π., κεφ. 5 και κεφ. 6.

νεωτερικότητα.²⁸⁹ Συμφωνώντας καταρχήν στην ιδέα του Gong, ως προς τον σαφή ορισμό του κριτηρίου του πολιτισμού, στην ουσία δεν υπήρξε ένα σαφές κριτήριο. Εξηγεί πως οι μεγάλες αλλαγές του 19ου αιώνα, όσον αφορά την κοινωνική, πολιτική, βιομηχανική και οικονομική δομή της Ευρώπης, επηρέασαν το κριτήριο του πολιτισμού ως προς τη φύση του, ενώ ως πυρήνας της νεωτερικότητας, η πρόοδος συνδέθηκε με τις προαναφερθείσες αλλαγές και επηρεάστηκε από τις ιδεολογίες της εποχής. Έτσι, καταλήγει στο γεγονός ότι το κριτήριο του πολιτισμού υπήρξε ένας στόχος που έπρεπε συνεχώς να κυνηγούν τα κράτη.

Σε κάθε περίπτωση, το κριτήριο του πολιτισμού έδωσε τουλάχιστον μια θεωρητική φιλοσοφική απάντηση στο ερώτημα σχετικά με το πως ενσωματώνονται οι μη-δυτικές κοινωνίες στο σύνολο των πολιτισμένων κρατών. Ο πολιτισμός των κρατών που δημιούργησε η Βεστφαλία ανέδειξε μια σειρά από υποχρεώσεις και κανόνες τους οποίους θα έπρεπε να ακολουθούν τα κράτη, προκειμένου να αναγνωρίζονται μεταξύ τους και να θεσπίζουν κανόνες που θα διέπουν τις σχέσεις μεταξύ τους. Ωστόσο, η επίδραση του κριτηρίου του πολιτισμού δεν ήταν αυστηρώς κρατοκεντρική ή διακρατική, αλλά επηρέαζε τη συμπεριφορά πολλών παραγόντων που αναμιγνύονται με την άσκηση πολιτικής και εξουσίας.²⁹⁰ Αρχικά, επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τους κανόνες μεταξύ του πολίτη και κράτους, εισάγοντας κανόνες με τους οποίους κάθε κράτος πρέπει να προστατεύει ορισμένα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα. Σε δεύτερο βαθμό, επηρέασε και τη σχέση κράτους και αγοράς, καθώς με το ανοιχτό εμπόριο δίνεται χώρος σε μη κρατικούς δρώντες, όπως εταιρείες ή και ιδιώτες, περιορίζοντας το ρόλο του κράτους στις εμπορικές σχέσεις. Σε διακρατικό επίπεδο, οι αναγκαίες μεταρρυθμίσεις και οικονομικό και πολιτικό επίπεδο καλλιεργούν ένα γόνιμο έδαφος πάνω στο οποίο τα κράτη ακολουθούν κοινούς κανόνες που απαιτεί το Διεθνές Δίκαιο.²⁹¹

Το κριτήριο του πολιτισμού επικρίνεται σε αρκετές περιπτώσεις καθώς οι πρακτικές του περιλάμβαναν άδικες και άνισες συμφωνίες και συνθήκες μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων με «μη-πολιτισμένα» κράτη. Όπως προαναφέρθηκε, στις περιπτώσεις της Κίνας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εφαρμόστηκαν ιδιαίτερες διπλωματικές πρακτικές προκειμένου οι ευρωπαϊκές δυνάμεις να εξασφαλίσουν και να

---

²⁸⁹ Buzan, Barry. "The 'Standard of Civilisation' as an English School Concept." *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (2014), σ. 580.

²⁹⁰ David Fidler, "The Return of the Standard of Civilization," *Chicago Journal of International Law* 2, no. 1 (2001), σ. 131.

²⁹¹ Fidler, "The Return of the Standard of Civilization", ό.π., σ. 142.

προστατέψουν τα δικά τους συμφέροντα στις περιοχές αυτές. Το κριτήριο του πολιτισμού ενίσχυε το αίσθημα ανωτερότητας των Δυτικών απέναντι σε απολίτιστες κοινωνίες.²⁹² Επομένως, μήπως το κριτήριο πολιτισμού αφορούσε την ταπείνωση; Από την άλλη πλευρά, το κριτήριο του πολιτισμού, θεωρούνταν πως θα γεφύρωνε τις σχέσεις των ευρωπαϊκών και μη ευρωπαϊκών κοινωνιών. Στη σύγχρονη εποχή, παραμένει ωστόσο το ερώτημα αν και κατά πόσο είτε η Κίνα είτε η Τουρκία έχουν ενσωματωθεί στη διεθνή κοινωνία και έχουν αφομοιώσει τους κανόνες και τις αξίες του Δυτικού πολιτισμού.²⁹³ Το ίδιο ερώτημα αφορά και τις περιπτώσεις της Ρωσίας και του Ιράν. Αν όμως ληφθεί υπόψιν το αίσθημα ταπείνωσης αυτών των χωρών, μήπως «αιτιολογείται» η στάση τους απέναντι στα δυτικά πρότυπα και στη δυτική παγκόσμια τάξη; Αν συμπορευτούν με τη Δύση και υιοθετήσουν αυτά τα πρότυπα, μήπως έτσι νομιμοποιούν, από τη δική τους οπτική, τη Δύση ως ένα δυνάστη και εξουσιαστή;

Ουσιαστικά γίνεται λόγος σχετικά με το κατά πόσο το κριτήριο του πολιτισμού λειτούργησε εποικοδομητικά στην ομοιογένεια της διεθνούς κοινωνίας. Τα ευρωπαϊκά κράτη έχοντας αυτή την ιερή αποστολή εκπολιτισμού του υπόλοιπου κόσμου στα δυτικά πρότυπα, χρησιμοποίησαν σαφώς απειλές και καταναγκασμούς προκειμένου να επιτύχουν το στόχο τους. Ήταν όμως πολιτισμένη πρακτική αυτή; Το αίσθημα ανωτερότητας έναντι των άλλων ενίσχυε τις ιμπεριαλιστικές τους διαθέσεις σε συνδυασμό με τον εξαναγκασμό, την εκδούλευση και εκμετάλλευση άλλων λαών εις στο όνομα του πολιτισμού. Όπως έπρατταν τα ευρωπαϊκά κράτη, έτσι έδρασε και η Ιαπωνία. Επιπλέον, έγινε αναφορά σχετικά με τις υποχρεώσεις ενός πολιτισμένου κράτους στο πλαίσιο οργάνωσης και άμυνας και επομένως θεωρούταν απόδειξη επίπεδου «πολιτισμού» να διαθέτει ένα κράτος στρατό προκειμένου να διαφυλάσσει τα συμφέροντα του. Ωστόσο, με ποιο κριτήριο αιτιολογούνταν η χρήση στρατιωτικών μέσων από πολιτισμένα κράτη σε άλλα «μερικώς» ή καθόλου πολιτισμένα;

Κλείνοντας, ο Στροϊκός αναφέρει τρεις τρόπους για να κατανοηθεί καλύτερα το κριτήριο του πολιτισμού: α) σύνολο κανόνων και πρακτικών που διαμορφώνουν την έννοια της ταυτότητας των κρατών και της διεθνούς κοινωνίας, β) ιστορία των ιδεών και της πολιτικής σκέψης με προσανατολισμό στην επιβολή της πολιτικής πρωτοκαθεδρίας της Δύσης, γ) αναλυτικό ή/και κανονιστικό πλαίσιο, με στόχο την

---

²⁹² Linklater, *The Idea of Civilization and the Making of the Global Order*, ό.π., σ. 142.

²⁹³ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Wight, *System of States*, ό.π., σσ. 115–22; Naff, “The Ottoman Empire and the European state system”, ό.π., σσ. 143–170; Gong, *The Standard of “Civilization”*, ό.π., σσ. 106–19 και Yurdusev, “The Middle East Encounter with the Expansion of European International Society”, ό.π., σσ. 70–91.

κατάδειξη των υλικών και κανονιστικών ασυμμετριών της ισχύος και των ιεραρχιών που ενυπάρχουν στους περί πολιτισμών κανόνες, λόγους και πρακτικές της παγκόσμιας πολιτικής. Με αυτούς τους τρόπους, από τη μια πλευρά αποδεικνύεται ότι η έννοια του κριτηρίου του πολιτισμού και της διεθνούς κοινωνίας είναι άρρηκτα συνυφασμένα και εξαρτώμενα, διαμορφώνοντας απολύτως ένα σύνολο πολιτικών κοινοτήτων που είτε μοιράζονται ένα αίσθημα κοινής ταυτότητας, κουλτούρας, κανόνων και θεσμών, είτε όχι. Από την άλλη πλευρά, οι μελέτες της Αγγλικής Σχολής συνεισφέρουν στις μελέτες εκτός αυτής ως ένα βοηθητικό αναλυτικό και κανονιστικό πλαίσιο για τη διεθνολογία, στο πλαίσιο των ιεραρχιών, της ισχύος, του πολιτισμού και της παγκόσμιας πολιτικής.²⁹⁴

---

²⁹⁴ Dimitrios Strokos, "Introduction: Rethinking the Standard(S) of Civilisation(S) in International Relations," *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (2014): 546–56 ; Kyriakos Mikelis, "In the Shadow of Civilization(s)? Civilizational Thinking and The (Re)construction of the world order," *Civitas Gentium* 7, no. 1 (2019): 66-82.

5. Κριτήριο του πολιτισμού και παγκοσμιοποίηση: Από τον 20ό στον 21ο αιώνα

5.1 Το κριτήριο του πολιτισμού σήμερα

Ιστορικά το κριτήριο του πολιτισμού χρησιμοποιήθηκε στη βάση του Διεθνούς Δικαίου προκειμένου να κατατάξει τα έθνη-κράτη σε πολιτισμένα και απολίτιστα προκειμένου να καθορίσει την ένταξή τους ή μη στη διεθνή κοινωνία κρατών. Η αδυναμία-ανικανότητα πολλών μη-ευρωπαϊκών κοινωνιών να συμβαδίσουν με το καθορισμένο από την Ευρώπη κριτήριο και ως εκ τούτου να λάβουν διεθνή αναγνώριση ως κυρίαρχες πολιτικές οντότητες, τις ξεχώριζε από τα πολιτισμένα κράτη και τις έθετε σε ένα καθεστώς άνισης και άδικης συνθηκολόγησης μαζί τους.

Στον απόηχο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το κλασικό κριτήριο του πολιτισμού φάνηκε να χάνει ουσιαστικό λόγο ύπαρξης, έπειτα από τις φρικαλεότητες και τη βαρβαρότητα του πολέμου οι «πολιτισμένες» χώρες της Ευρώπης. Η κατακρεούργηση των κανόνων του πολέμου ανέδειξε τον αναχρονισμό της διατήρησης μιας νομικής διάκρισης μεταξύ πολιτισμένων και απολίτιστων κρατών. Επιπλέον, η χρήση πυρηνικών όπλων και η επακόλουθη εξέλιξη της έννοιας της αμοιβαίας ολοκληρωτικής καταστροφής υπονόμωσε ακόμη περισσότερο την έννοια του πολιτισμένου. Σε κάθε περίπτωση, το τέλος του πολέμου οδήγησε σε μεγάλες κινητοποιήσεις για απο-αποικιοποίηση και ανάγκασε τα πολιτισμένα κράτη να αναγνωρίσουν σε μεγάλο μέρος του Τρίτου Κόσμου το δικαίωμα στην κυρίαρχη και ανεξάρτητη διακυβέρνηση. Σημαντικός παράγοντας σε αυτή τη συγκυρία είναι η πολιτισμική επανάσταση έναντι της Δύσης (Revolt against the West), η οποία οδηγούσε τα περισσότερα κράτη του Τρίτου Κόσμου να αντισταθούν στην ηγεμονική και πατερναλιστική παρουσία της Δύσης και να συμμετέχουν στη διεθνή κοινωνία με ίσους όρους εδαφικής ακεραιότητας, ανεξαρτησίας και κυριαρχίας.²⁹⁵

Όπως είναι λογικό, το κριτήριο του πολιτισμού φαίνεται να καταρρέει μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι κάτι «σχεδόν παρόμοιο» δεν συνέχισε να εξυπηρετεί τουλάχιστον τον ίδιο σκοπό σε επίπεδο διεθνούς πολιτικής αλλά και διεθνούς δικαίου. Σε μια εποχή έντονου ανταγωνισμού, οι δύο υπερδυνάμεις και οι σύμμαχοί τους θεωρούσαν ότι η διατήρηση της ειρήνης έπρεπε να επιτευχθεί με κάθε κόστος, ακόμη και αν περιλάμβανε πολεμικές συγκρούσεις, ιδιαίτερα στον Τρίτο

²⁹⁵ Linklater, *The Idea of Civilization and the Making of Global Order*, ό.π. σσ. 190-193.

Κόσμο. Σε ένα βαθμό, το «κλασικό» κριτήριο του πολιτισμού δεν μπορούσε να εναρμονίσει τις έννοιες διακυβέρνηση, οικονομία και δίκαιο, καθώς όπως φάνηκε από την πορεία του δυτικού πολιτισμού τον 20ό αιώνα ο παραπάνω εναρμονισμός κατέρρευσε με δύο παγκόσμιους πολέμους, μια μεγάλη οικονομική ύφεση και τέλος ένα ανταγωνισμό ιδεολογικής και οικονομικής φύσης.²⁹⁶

Την τελευταία δεκαετία του Ψυχρού Πολέμου, ο Gong προτείνει δύο πιθανούς διάδοχους του «κλασικού» κριτηρίου του πολιτισμού στη σύγχρονη διεθνή κοινωνία. Το πρώτο είναι το κριτήριο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (standard of human rights) και το δεύτερο κριτήριο της νεωτερικότητας (standard of modernity).²⁹⁷ Όσον αφορά το πρώτο κριτήριο, ο Gong θεωρεί ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν σημαντική συνέχεια του κριτηρίου πολιτισμού των προηγούμενων αιώνων.²⁹⁸ Με το κλασικό κριτήριο του πολιτισμού, κάθε πολιτισμένο κράτος έπρεπε να προστατεύει τα δικαιώματα των αλλοδαπών υπηκόων που αφορούσαν την ελευθερία, την ιδιοκτησία, τη ζωή, το εμπόριο και τη θρησκεία.²⁹⁹ Αντίθετα, η πιο σύγχρονη πρακτική στοχεύει στην προστασία όλων των ανθρώπων. Αξιοσημείωτο μάλιστα είναι το γεγονός ότι για να ενισχύσει το επιχείρημά του αναφέρει την πίεση που ασκήθηκε στην Ελλάδα ως προς τα ανθρώπινα δικαιώματα για την ένταξη της στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ).³⁰⁰ Τον ίδιο λόγο αναφέρει μάλιστα για τη μη ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Επιθυμεί να τονίσει τον υπερεθνικό χαρακτήρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τις Συμβάσεις και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, μέσα από το οποίο η Ευρώπη εμφανίζει κριτήριο πολιτισμού με υπερεθνικούς όρους, σε μία εποχή έντονης διεκδίκησης εθνικής κυριαρχίας.³⁰¹ Με αυτή τη λογική, ο Gong αξιολογεί τα κράτη της Ένωσης των Χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας (Association of Southeast Asian Nations, εφεξής ASEAN) ως *οιονεί Ευρωπαϊκές Κοινότητες*, όπως ακριβώς κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, όταν τα κράτη αυτά θεωρούνταν *οιονεί κυρίαρχα ή μερικώς κυρίαρχα*.³⁰²

Ο δεύτερος προτεινόμενος διάδοχος του «κλασικού» κριτηρίου από τον Gong, το κριτήριο της νεωτερικότητας, έχει δύο πιθανές μορφές: Η πρώτη αφορά την

---

²⁹⁶ Fidler, "The Return of the Standard of Civilization", ό.π. σσ. 140-145.

²⁹⁷ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π. σσ. 90-3.

²⁹⁸ Gerrit Gong, "Standards of civilization today", σσ. 77-96 στο ό.π. Mozaffari, *Globalization and Civilizations*, ό.π.

²⁹⁹ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σσ. 14-5.

³⁰⁰ Στο ίδιο, ό.π., σ. 92.

³⁰¹ Bowden, *The empire of Civilization'*, ό.π., σ. 167.

³⁰² Gong, *The Standard of Civilization'*, ό.π., σσ. 92.

κοσμοπολίτικη αντίληψη ότι οι νόμοι της επιστήμης είναι παγκόσμιοι και ανήκουν σε όλους. Σε αυτό προσθέτει τη δράση του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ), ο οποίος χρησιμοποιεί την επιστήμη για την πρόληψη και την καταπολέμηση πανδημιών, όπως είναι η ευλογιά, το AIDS, η νόσος Covid-19 πιο πρόσφατα μεταξύ άλλων. Η δεύτερη μορφή του κριτηρίου της νεωτερικότητας αφορά την αντίληψη της κοσμοπολίτικης κουλτούρας που αντανακλά τις κοινές αξίες, ηθικές νόρμες και εμπειρίες, ενσαρκώνοντας την έννοια του «παγκόσμιου χωριού» και της «παγκόσμιας πόλης».

Η εδαφική έκταση της νεωτερικότητας περιλαμβάνει τον κόσμο, στον οποίο ζουν οι δυτικοί της καπιταλιστικής φιλελεύθερης δημοκρατίας, ενώ ο υπόλοιπος κόσμος, κυρίως οι χώρες του πρώην σοβιετικού χώρου και του Τρίτου Κόσμου λογίζονται ως οπισθοδρομικές ή προ-μοντέρνες.³⁰³ Σύμφωνα με τον Benedict Kingsbury, ο κόσμος κυρίως στη μεταψυχροπολεμική περίοδο χωρίζεται σε φιλελεύθερες και μη-φιλελεύθερες ζώνες. Ο φιλελεύθερος χώρος αποτελείται από ένα σύνολο φιλελεύθερων κρατών και για να ενσωματωθούν άλλα κράτη πρέπει να συμβαδίσουν με το συγκεκριμένο κριτήριο που απαιτείται. Η Δύση εκ νέου εμφανίζεται ως ο προστάτης του νέου κριτηρίου πολιτισμού, προκειμένου να προστατεύσει την πρόοδο από την οπισθοδρόμηση.³⁰⁴ Από αυτή την οπτική, ο μοντερνισμός ή η νεωτερικότητα επιτυγχάνεται μέσω της ανάπτυξης.³⁰⁵

Ο Fidler θεωρεί ότι ο πολιτισμός των κρατών της Βεστφαλίας εξελίχθηκε σε ένα φιλελεύθερο και παγκοσμιοποιημένο πολιτισμό, στον οποίο επανέρχεται το κριτήριο του πολιτισμού πλέον αναθεωρημένο.³⁰⁶ Σε αυτή την περίπτωση, το διεθνές σύστημα μετατοπίζεται από τη φύση και την τάξη που δημιούργησε ο δυτικός πολιτισμός με όρους Βεστφαλίας υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης. Η φιλελεύθερη ιδεολογία, πλέον, χωρίς αντίπαλο αυτό-παρουσιάζεται ως η οργανωτική ιδεολογία γύρω από την οποία περιστρέφεται η οικονομική ευημερία και συνδέεται με την ανάπτυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ειρήνης.³⁰⁷ Σύμφωνα με τον

---

³⁰³ Brett Bowden and Leonard Seabrooke, *Global Standards of Market Civilization* (New York: Routledge, 2006), σ. 7.

³⁰⁴ Kingsbury Benedict, 'Sovereignty and Inequality', σ. 90, στο Andrew Hurrell & Ngaire Woods (eds), *Inequality, Globalization, and World Politics* (Oxford, Oxford University Press: 1999): σσ. 66-94.

³⁰⁵ Brett Bowden, "In the Name of Progress and Peace: The 'Standard of Civilization' and the Universalizing Project," *Alternatives: Global, Local, Political* 29, no. 1 (2004): 43-68.

³⁰⁶ Fidler, "The Return of the Standard of Civilization", ό.π. σσ. 146-147.

³⁰⁷ Barry Buzan and Richard Little, "Beyond Westphalia? Capitalism after the 'Fall,'" *Review of International Studies* 25, no. 5 (1999): 89-104.

Mozaffari, όπως και στο παρελθόν, έτσι και στη μεταψυχροπολεμική περίοδο, η διαδικασία διαμόρφωσης του σύγχρονου κριτηρίου πολιτισμού καθορίζεται από τον δυτικό πολιτισμό, ο οποίος είναι δημοκρατικός, φιλελεύθερος και οικονομικά παγκοσμιοποιημένος.³⁰⁸

Επομένως, ακόμη και στον 21ο αιώνα τα κράτη ιεραρχούνται στην παγκόσμια τάξη ανάλογα με τις ικανότητές τους σε μια κοινωνιο-πολιτική οργάνωση ή ένα σύστημα διακυβέρνησης. Σε εξαιρετικά ιδιαίτερες περιπτώσεις, τα κράτη σήμερα χαρακτηρίζονται «πολιτισμένα» ή «απολίτιστα», ωστόσο εμφανίζονται διακρίσεις μεταξύ τους όσον αφορά «καλά οργανωμένα» ή «μη-καλά οργανωμένα», «σύγχρονα-μοντέρνα» ή «προ-μοντέρνα». Η παγκόσμια τάξη που δημιουργήθηκε μετά το τέλος του Ψυχρού πολέμου και του πολέμου κατά της τρομοκρατίας ανέδειξε μια φιλελεύθερη τάξη στην οποία οι αξίες της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και οι ελεύθερες αγορές αποτελούν παγκόσμιες προσδοκίες.³⁰⁹

Ο Fidler υποστηρίζει ότι το νέο φιλελεύθερο παγκοσμιοποιημένο κριτήριο πολιτισμού είναι αποτέλεσμα τόσο της παγκοσμιοποίησης όσο και του κριτηρίου του πολιτισμού στο τέλος του 20ού αιώνα.³¹⁰ Το νέο κριτήριο πολιτισμού περιλαμβάνει τις ακόλουθες αρχές:

- σεβασμό των βασικών αστικών και πολιτικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων,
- σεβασμό στη σημασία της κοινωνίας των πολιτών στην εθνική και διεθνή πολιτική,
- δέσμευση για δημοκρατική διακυβέρνηση,
- δέσμευση για το κράτος δικαίου σε εθνικό και διεθνές επίπεδο,
- δέσμευση για την οικονομία της ελεύθερης αγοράς σε εθνικό επίπεδο και στο ελεύθερο εμπόριο και τις επενδύσεις σε διεθνές επίπεδο,
- δέσμευση για ανάπτυξη και εφαρμογή τεχνολογικών και επιστημονικών επιτευγμάτων στις πολιτικές, νομικές και κοινωνικές προκλήσεις.

Όπως αναφέρει ο ίδιος, το αποτύπωμα του φιλελευθερισμού είναι εμφανές, καθώς το νέο κριτήριο εστιάζει στην ελευθερία του ατόμου, τη δημοκρατία και το κράτος

---

³⁰⁸ Mehdi Mozaffari, “The Transformationalist Perspective and the Rise of a Global Standard of Civilization,” *International Relations of the Asia-Pacific* 1, no. 2 (2001): 247–64.

³⁰⁹ Bowden and Seabrooke, *Global Standards of Market Civilization*, ό.π., σ. 7.

³¹⁰ David P. Fidler, “A Kinder, Gentler System or Capitulations? International Law, Structural Adjustment Policies, and the Standard of Liberal, Globalized Civilization.” *Texas International Law Journal* 35 (2000): σσ. 387-413.

δικαίου, την οικονομία της αγοράς, την οικονομική αλληλεξάρτηση μεταξύ των εθνών και την ενισχυμένη λογική βελτίωσης της ανθρώπινης κατάστασης μέσω της τεχνολογικής προόδου. Επομένως, από αυτή την οπτική μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα και η δημοκρατία, σε συνδυασμό με τις πολιτικές που προωθούν τη νεοφιλελεύθερη οικονομική παγκοσμιοποίηση, αποτελούν ένα σύγχρονο κριτήριο πολιτισμού στον παγκοσμιοποιημένο και αλληλεξαρτώμενο κόσμο του 21ου αιώνα.³¹¹

Η επίδραση του νέου κριτηρίου του πολιτισμού αφορά, όπως και το «κλασικό», τις σχέσεις μεταξύ των κρατών, τη σχέση του ατόμου και του κράτους, του κράτους και της αγοράς, αλλά και τη σχέση του κράτους και της διεθνούς κοινωνίας. Αν το παλαιό κριτήριο του πολιτισμού πάσχιζε να προστατέψει τα δικαιώματα των δυτικών στις χώρες που δραστηριοποιούνταν, το νέο κριτήριο του πολιτισμού αποσκοπεί στην οικουμενική διαφύλαξη και προστασία όλων των ανθρώπων. Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, ένα μη-δυτικό κράτος έπρεπε να έχει σταθερή πολιτική εξουσία, η οποία θα προστάτευε τη ζωή, την ελευθερία και την περιουσία των δυτικών υπηκόων, υπό το καθεστώς του διεθνούς δικαίου. Σε καμία περίπτωση δεν ήταν απαιτούμενο να χειρίζονται με τον ίδιο τρόπο τους δικούς τους υπηκόους.³¹² Επιπροσθέτως, γίνεται λόγος για ένα πλήρες ανοιχτό και παγκοσμιοποιημένο εμπόριο αγαθών, υπηρεσιών και επενδυτικών κεφαλαίων, το οποίο τουλάχιστον φαινομενικά εξυπηρετεί τις ανάγκες της παγκόσμιας οικονομίας και όχι απαραίτητα όπως στο παρελθόν τις δυτικές δυνάμεις. Η εναρμόνιση των μη δυτικών κρατών με τις δυτικές παραδόσεις, νόρμες και αξίες, συμπεριλαμβανομένου και του Διεθνούς Δικαίου, αντικαθίσταται με την έννοια της καλής διακυβέρνησης, της δημοκρατίας και την υιοθέτηση του δυτικού προτύπου καταναλωτισμού, ατομικισμού και εκκομίκευσης.³¹³ Όπως στο παρελθόν η ευρωπαϊκή και χριστιανική κουλτούρα προσπάθησε να ομογενοποιήσει τις αξίες και τους διεθνείς κανόνες, έτσι και τώρα η δημοκρατική, φιλελεύθερη και καπιταλιστική Δύση θέτει ένα παγκόσμιο κριτήριο πολιτισμού.³¹⁴ Υπό την πίεση της παγκοσμιοποιημένης τάξης, το παγκόσμιο κριτήριο πολιτισμού μετατρέπεται σε «θεσμικό εργαλείο» του δυτικού πολιτισμού στο πλαίσιο της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ομογενοποίησης.

---

³¹¹ Fidler, “A Kinder, Gentler System or Capitulations?”, ό.π. σσ. 6-8.

³¹² Georg Schwarzenberger, “The Standard of Civilisation in International Law,” *Current Legal Problems* 8, no. 1 (1955): 212–34.

³¹³ Fidler, “The Return of the Standard of Civilization”, ό.π. σ. 150.

³¹⁴ Mozaffari, “The Transformationalist Perspective and the Rise of a Global Standard of Civilization,” ό.π., σ. 253-254.

5.2 Ανθρώπινα δικαιώματα, δημοκρατία και ανάπτυξη

Κατανοώντας τη σύνδεση του πολιτισμού με την έννοια της προόδου, της εξέλιξης και της νεωτερικότητας είναι εύκολο να διαπιστωθεί ότι οι δύο προτάσεις του Gong για τους διαδόχους του «κλασικού» κριτηρίου του πολιτισμού συχνά συγχέονται. Στο ίδιο κύμα σκέψης του Gong, ο Jack Donnelly θεωρεί τα διεθνώς αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα ως τα σύγχρονο κριτήριο πολιτισμού, το οποίο είναι απαραίτητο για να οδηγήσει την ανθρωπότητα μακριά από κάθε είδους βάρβαρη συμπεριφορά.³¹⁵ Το γεγονός ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα κατοχυρώνονται στον Χάρτη του ΟΗΕ αποτυπώνει την οικουμενική πλέον διάσταση του νέου αυτού κριτηρίου. Πιο συγκεκριμένα, τα ανθρώπινα δικαιώματα κατοχυρώνονται στα άρθρα 1, 55, 56 και στο προοίμιο: «Εμείς οι Λαοί των Ηνωμένων Εθνών αποφασισμένοι..... Να διακηρύξουμε και πάλι την πίστη μας στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, στην αξιοπρέπεια και στην αξία του ανθρώπου, στα ίσα δικαιώματα ανδρών και γυναικών και μεγάλων και μικρών εθνών».³¹⁶

Επιπλέον, το κριτήριο αυτό κατοχυρώνεται με τις πρακτικές που έχουν υιοθετήσει τα κράτη και τα όργανα του ΟΗΕ, με την Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και με το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR), με το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ICESCR). Για περίπου μισό αιώνα τα πολιτισμένα κράτη αναλάμβαναν πρωτοβουλίες και δράσεις για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Κατά γενική ομολογία, αν συγκριθούν το «κλασικό» κριτήριο του πολιτισμού με την Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, εντοπίζονται αρκετές ομοιότητες.

Η ανάγκη για την οικουμενική διάσταση της προστασίας των δικαιωμάτων όλων των ανθρώπων επιταχύνθηκε υπό την πίεση της αυτοδιάθεσης των λαών, την απόρριψη της θεωρίας του κοινωνικού δαρβινισμού και του επιστημονικού ρατσισμού.³¹⁷ Πράγματι, ήταν αδύνατο να θεωρηθεί στην πράξη ότι τα «πολιτισμένα» κράτη υπερισχύουν σε βαθμό ανωτερότητας από τα υπόλοιπα, όταν τα πρώτα ήταν αυτά που μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα οδήγησαν την ανθρωπότητα σε δύο

³¹⁵ Jack Donnelly, “Human Rights: A New Standard of Civilization?”, *International Affairs* 74, no. 1 (1998): 1–23.

³¹⁶ United Nations, “United Nations Charter,” (United Nations, 1945), <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.

³¹⁷ Donnelly, “Human Rights: A New Standard of Civilization?”, ό.π., σ. 6.

Παγκόσμιους Πολέμους, στο Ολοκαύτωμα, στα Γκούλαγκ, στην ατομική βόμβα μεταξύ άλλων. Η αυτοδιάθεση των λαών οδήγησε στην περιχαράκωση του κριτηρίου του πολιτισμού, υπό την έννοια ότι τα νεοσύστατα κράτη επιδίωκαν τη θέση τους στην πολιτισμένη κοινωνία κρατών, αποκτώντας ίδια και ίση νομική μεταχείριση με τα πολιτισμένα κράτη. Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, αλλά ιδιαίτερα μετά το τέλος του Α Παγκοσμίου Πολέμου, τόσο οι ηττημένοι όσο και τα νεοσύστατα κράτη υποχρεώθηκαν μέσω των συνθηκών ειρήνης να προστατέψουν τα δικαιώματα των εθνικών και θρησκευτικών μειονοτήτων που ζούσαν στην επικράτειά τους. Για παράδειγμα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία χαρακτηρίζονταν από θρησκευτικό και εθνοτικό πλουραλισμό, ο οποίος αποτυπώθηκε μάλιστα στο πλαίσιο των διομολογήσεων τουλάχιστον για τους χριστιανούς, οι οποίοι λάμβαναν προστασία και ιδιαίτερα δικαιώματα από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Όλος ο κόσμος θεωρητικά νοείται πλέον πολιτισμένος. Στο πλαίσιο σύνδεσης κυριαρχίας και νομιμοποίησης, η εκάστοτε κυβέρνηση ενός κράτους είναι υπεύθυνη για την πολιτισμένη πορεία του κράτους, η οποία εξαρτάται από τα διεθνώς αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα.³¹⁸ Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο δημοκρατικό πολίτευμα ως προασπιστή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αν και σε αρκετές περιπτώσεις η δημοκρατία δεν ταυτίζεται με την ανάπτυξη, δίνει ωστόσο τη δυνατότητα να αναπτυχθούν οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που την ευνοούν.³¹⁹ Το ιδανικό του πολιτισμού και ιδιαίτερα αυτό του κριτηρίου του πολιτισμού έχει συνδεθεί άμεσα με την ιδέα της εξέλιξης, η οποία σε συνδυασμό με τα τεχνολογικά και επιστημονικά επιτεύγματα σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο οδηγεί σε βελτίωση της ανθρώπινης κατάστασης.³²⁰ Αξίζει να αναφερθούν οι δείκτες δημοκρατίας που κατέχουν οι βόρειες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες συνδυάζουν υψηλά επίπεδα πλουραλισμού, πολιτικής ικανοποίησης και οικονομικής ευημερίας.³²¹ Όπως αναφέρει ο Donnelly, πουθενά αλλού στον κόσμο δεν έχει επιτευχθεί να απολαμβάνει τόσο μεγάλη μερίδα του πληθυσμού ενός κράτους τα

---

³¹⁸ Donnelly, “Human Rights: A New Standard of Civilization?”, ό.π., σ. 14.

³¹⁹ Jack Donnelly, “Human Rights, Democracy, and Development,” *Human Rights Quarterly* 21, no. 3 (1999): 608–32.

³²⁰ Brett Bowden, “To Rethink Standards of Civilisation, Start with the End,” *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (2014): σ. 616.

³²¹ Anderson, Christopher J., and Christine A. Guillory. “Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems.” *The American Political Science Review* 91, no. 1 (1997): 66–81.

διεθνώς αναγνωρισμένα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα.³²² Ταυτόχρονα, με την ίδια λογική, μερικά κράτη της Αφρικής, που υστερούν σε ζητήματα δημοκρατίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεν χαρακτηρίζονται «απολίτιστα», όπως συνηθιζόταν άλλωστε τους προηγούμενους αιώνες, αλλά πλέον «υποανάπτυκτα».³²³ Ο ρόλος της Δύσης είναι να συμβάλει στην ανάπτυξη της Αφρικής, ή όπως θα διατυπωνόταν παλαιότερα, να την «εκπολιτίσει» σύμφωνα με το κριτήριο του παγκόσμιου πολιτισμού της αγοράς.³²⁴ Ο Bowden συμφωνεί με την ιδέα ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα, η δημοκρατία και η νεωτερικότητα με όρους προόδου-ανάπτυξης είναι τόσο αλληλοεξαρτώμενες που δεν μπορούν να διαχωριστούν. Στηρίζει την άποψή του στο γεγονός ότι η πολιτική αστάθεια αποτελεί εμπόδιο στην ανάπτυξη και προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα οποία με τη σειρά τους εμποδίζουν την οικονομική πρόοδο.³²⁵ Επομένως, μόνο μέσω ενός δημοκρατικού πολιτεύματος μπορεί ένα κράτος να συμβαδίσει με την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη νεωτερικότητα με όρους οικονομικής πρόόδου.

Κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, εκτός από τα όργανα του ΟΗΕ, δράση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ανέλαβαν και Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί (ΜΚΟ-INGO), οι οποίοι παρακολουθούν τις ενέργειες των κυβερνήσεων και πιέζουν ώστε να συμβαδίζουν σύμφωνα με τις αρχές και τις αξίες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Εξέχουσα θέση κατέχουν, μεταξύ άλλων, η Διεθνής Αμνηστία (Amnesty International),³²⁶ το Ταμείο Υπεράσπισης Παιδιών (CDF),³²⁷ το Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Human Rights Watch).³²⁸ Η Διεθνής Αμνηστία αποτελεί μια από τις πιο ενεργές ΜΚΟ παγκοσμίως και ο ρόλος της είναι αφενός να ελέγχει τις κυβερνήσεις και αφετέρου να δημοσιοποιεί παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μάλιστα, κέρδισε και το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης το 1977 για τη συνεισφορά της στην εξασφάλιση της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο.³²⁹

Επιπλέον, σημαντική συνεισφορά στην προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχουν περιφερειακά καθεστώτα, τόσο της Αμερικής υπό την αιγίδα του

³²² Donnelly, “Human Rights, Democracy, and Development,” ό.π. σ. 612.

³²³ Bowden, *The empire of civilization*, ό.π. σσ. 171-173.

³²⁴ Στο ίδιο.

³²⁵ Bowden, “To Rethink Standards of Civilisation, Start with the End,” ό.π., σ. 627.

³²⁶ <https://www.amnesty.org/en/>

³²⁷ <https://www.childrensdefense.org/>

³²⁸ <https://www.hrw.org/>

³²⁹ Tim Dunne and Marianne Hanson, “Human Rights in International Relations”, 62-76 στο Goodhart, Michael E., *Human Rights: Politics and Practice*, 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2016.

Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών με τη Διαμερικανική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και το Διαμερικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, όσο και της Ευρώπης με τους θεσμούς του Συμβουλίου της Ευρώπης, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Μάλιστα αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα να προσφύγουν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

5.3 Η παγκοσμιοποίηση της αγοράς και κριτήριο πολιτισμού

Ο Bowden και ο Seabrook υποστηρίζουν ότι καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του κριτηρίου πολιτισμού είχε η παγκοσμιοποίηση της αγοράς και η εισαγωγή κριτηρίων εμπορίου και οικονομίας στη διεθνή κοινωνία. Η σύνδεση μεταξύ εμπορίου και ειρήνης είναι για τον Bowden ιδιαίτερα σημαντική, ενώ αναφέρει τον ισχυρισμό του Kant ότι το πνεύμα του εμπορίου είναι ασυμβίβαστο με τον πόλεμο και αργά ή γρήγορα αυτό το πνεύμα θα εντρυφήσει στις επιδιώξεις κάθε κράτους. Το εμπόριο και ιδιαίτερα το κέρδος αποτελεί σημαντικό στόχο για κάθε κράτος, επομένως τα κράτη ίσως αποφεύγουν τον πόλεμο για να επιτύχουν ειρήνη, η οποία είναι συνυφασμένη με την οικονομική ευημερία. Εξάλλου, οι φιλελεύθερες δημοκρατίες έχουν πολλά περισσότερα να χάσουν εάν εμπλακούν σε βίαιες και ακριβές συγκρούσεις κι έτσι προτιμούν την ειρήνη και το εμπόριο.³³⁰

Το παγκόσμιο κριτήριο του πολιτισμού και της παγκοσμιοποίησης, όπως προτείνει ο Fidler, επανέρχεται για να γεφυρώσει και να σταθεροποιήσει την κατάσταση της οικονομικής αλληλεπίδρασης μεταξύ της Δύσης και των υπολοίπων (West and the Rest).³³¹ Παρόλο που οι ιστορικές συγκυρίες μεταξύ των δύο κριτηρίων, του «κλασικού» και του συγχρόνου, είναι διαφορετικές, το περιεχόμενο δεν είναι. Όπως το «κλασικό» ενδιαφερόταν για τη δημιουργία ενός κατάλληλου περιβάλλοντος για την προστασία των δικαιωμάτων των δυτικών σε μη δυτικές κοινωνίες, έτσι στοχεύει και το σύγχρονο.³³² Κάθε κράτος οφείλει να διασφαλίζει την πρόθεσή του να συναλλάσσεται οικονομικώς με άλλα κράτη χωρίς διακρίσεις. Με όρους παγκοσμίου κριτηρίου πολιτισμού της αγοράς, η συμμετοχή στον θεσμό του Παγκοσμίου

³³⁰ Bowden, "To Rethink Standards of Civilisation, Start with the End," ό.π., σ. 616.

³³¹ Fidler, "A Kinder, Gentler System or Capitulations?," ό.π., σ. 387.

³³² Στο ίδιο, σ. 400.

Οργανισμού Εμπορίου μεταφράζεται σε συμμετοχή στην κοινωνία των πολιτισμένων κρατών.³³³

Η δέσμευση που δημιουργεί το νέο κριτήριο πολιτισμού με τις φιλελεύθερες αξίες, όπως το παρουσίασε παραπάνω ο Fidler, ενισχύεται με τις δράσεις υπερεθνικών οργανώσεων και οικονομικών καθεστώτων, όπως είναι η Παγκόσμια Τράπεζα (World Bank), το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (International Monetary Fund) και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (WTO).

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου βύθισε την παγκόσμια οικονομία σε μεγάλη ύφεση, επομένως η διεθνής κοινότητα αναζήτησε τρόπους που θα προάγουν και θα εγγυηθούν ένα φιλελεύθερο και ανοιχτό εμπόριο υποστηριζόμενο από σταθερά νομίσματα. Με βάση αυτό το εγχείρημα, το 1948 ιδρύθηκε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (εφεξής ΔΝΤ) και υπογράφηκε η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (εφεξής ΓΣΔΕ- αγγλ: GATT). Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (εφεξής ΠΟΕ) δημιουργήθηκε για να επιβλέπει την ομαλή λειτουργία του εμπορίου και τις διεθνείς εμπορικές πολιτικές.³³⁴ Η επίλυση διαφορών στον ΠΟΕ περιλαμβάνει συγκεκριμένες διαδικασίες και τα κράτη συμμετέχουν σε αυτόν ενεργά, απορρίπτοντας ή συμφωνώντας σε προτάσεις. Το Όργανο Επίλυσης Διαφορών (Dispute Settlement Body- DSB) έχει την απόλυτη εξουσία να συγκροτεί ομάδες εμπειρογνομόνων για την εξέταση υποθέσεων και να αποδέχεται ή να απορρίπτει τα πορίσματα της επιτροπής ή τις προσφυγές. Μάλιστα το Όργανο Επίλυσης Διαφορών του ΠΟΕ έχει τη δυνατότητα να επιβάλλει κυρώσεις σε κράτη που δεν συμβαδίζουν με τους κανονισμούς.³³⁵ Σε αντίθεση με το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα, ο ΠΟΕ αντιπροσωπεύεται από μέλη των κυβερνήσεων των κρατών, τα οποία μπορούν να συνεδριάσουν και να προχωρήσουν τα ίδια σε κυρώσεις.

Όπως διαπιστώνει ο Bowden, αυτά τα καθεστάτα και οι θεσμοί προάγουν και εξασφαλίζουν τις οικονομικές και φιλελεύθερες δεσμεύσεις, ενώ συγχρόνως η ένταξη ή η συμμετοχή σε αυτούς τους θεσμούς προϋποθέτει την υιοθέτηση φιλελεύθερων αρχών και αξιών.³³⁶ Αν ο Gong προέβλεψε ένα κριτήριο πολιτισμού της νεωτερικότητας το 1984, ο Bowden και ο Fidler εστιάζουν στο κριτήριο της «οικονομικής νεωτερικότητας» (standard of financial modernity), η οποία λειτουργεί

³³³ Mathew Watson, "Civilizing market standards and the moral self", σ. 45-59 στο Bowden and Seabrooke, *Global Standards of Market Civilization*.

³³⁴ Gong, "Standards of Civilization today", ό.π., σ. 85.

³³⁵ Στο ίδιο.

³³⁶ Bowden and Seabrooke, *Global Standards of Market Civilization*, ό.π., σ. 30.

κανονιστικά μεταξύ των δρώντων και των συναλλαγών τους στο διεθνές οικονομικό σύστημα. Στη λογική της ιεραρχίας, το κριτήριο της οικονομικής νεωτερικότητας εισάγει τις έννοιες της «ανεπτυγμένης», «αναπτυσσόμενης» και «υπο-ανάπτυκτης» οικονομίας, όπως συνέβαινε και με το «κλασικό» κριτήριο πολιτισμού του προηγούμενου αιώνα σε «πολιτισμένες», «μερικώς-πολιτισμένες» και «απολίτιστες» κοινωνίες. Για να θεωρούνται μέλη σε αυτό το πολιτισμένο οικονομικό σύστημα, τα κράτη πρέπει εκπληρώνουν το κριτήριο της οικονομικής αγοράς, δηλαδή να προσελκύουν εμπόριο και ξένες επενδύσεις (foreign investments) ή να διατηρούν υψηλή επενδυτική βαθμίδα.³³⁷

Ο Gong παρουσιάζει το κριτήριο που απαιτεί το σύγχρονο διεθνές σύστημα για να θεωρείται ένα κράτος «οικονομικά σύγχρονο/νεωτερικό». Γίνεται σαφές ότι τα κράτη που επιθυμούν να θεωρούνται αξιόπιστα και ελκυστικοί επενδυτικοί εταίροι πρέπει να προσαρμόζονται με το νέο χρηματοοικονομικό κριτήριο και να ενσωματώνονται ολοένα και περισσότερο στο διεθνές σύστημα.³³⁸ Επομένως:

- ένα «οικονομικά σύγχρονο/νεωτερικό» κράτος έχει καθορισμένη επικράτεια, πληθυσμό και κυβερνητική εξουσία.
- ένα «οικονομικά σύγχρονο/νεωτερικό» κράτος διαθέτει μια σταθερή και διαφανή κυβερνητική εξουσία που είναι υπεύθυνη για την τήρηση των υποχρεώσεων του κράτους, συμμετέχει στις διεθνείς δημοσιονομικές διαδικασίες και εντάσσει το οικονομικό του σύστημα σε φορολογικά και ρυθμιστικά καθεστάτα.
- ένα «οικονομικά σύγχρονο/νεωτερικό» κράτος συμμετέχει σε διεθνείς χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς και διατηρεί τουλάχιστον ημι-ανεξάρτητους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, στο πλαίσιο της διαφανούς νόμιμης και εφαρμοσμένης κυβερνητικής και ιδιωτικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων.
- ένα «οικονομικά σύγχρονο/νεωτερικό» κράτος επιβάλλει τον τίτλο κυριότητας της φυσικής και πνευματικής ιδιοκτησίας σε όλες τις εκφάνσεις της, με δίκαιες και αποτελεσματικές διαδικασίες εκδίκασης για την επίλυση των διαφορών και την αποκατάσταση των παραβιάσεων.

---

³³⁷ Στο ίδιο, ό.π. σ. 31.

³³⁸ Gong, “Standards of Civilization today”, ό.π. σ. 86-87.

- ένα «οικονομικά σύγχρονο/νεωτερικό» κράτος σέβεται την ανοιχτή και ελεύθερη πρόσβαση στις οικονομικές και χρηματοπιστωτικές πληροφορίες και τηρεί τις γενικά αποδέκτες χρηματοοικονομικές αρχές.

Ο ρόλος των διεθνών οίκων αξιολόγησης ανταποκρίνεται ακριβώς στη λογική του παγκόσμιου κριτηρίου της αγοράς και της οικονομίας. Σε αυτούς συγκαταλέγονται ο οίκος Standard and Poor's και ο οίκος Moody's μεταξύ άλλων. Από αυτούς τους οίκους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η ικανότητα ενός κράτους να προσελκύει άμεσες ξένες επενδύσεις και δάνεια. Επίσης, αυτοί οι οίκοι διαθέτουν στους επενδυτές και στους δανειστές μεγάλο μέγεθος πληροφοριών σχετικά και την ασφάλεια των επενδύσεών τους και το μέγεθος του ρίσκου τους. Από την πλευρά του δανειολήπτη, η πιστοληπτική του ικανότητα έχει εξέχουσα σημασία, καθώς αυτή θα καθορίσει το κόστος του δανεισμού, δηλαδή το επιτόκιο του χρέους. Για ακόμη μια φορά λειτουργεί η ιεραρχία των επενδυτικών βαθμίδων, από τον υψηλότερο (AAA) προς το χειρότερο (CC) και υποδηλώνει το επίπεδο οικονομικής και πιστοληπτικής κατάστασης, με όρους οικονομικής νεωτερικότητας. Σε περίπτωση που ένα κράτος αδυνατεί να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του, χάνει την αξιοπιστία του και επομένως «χάνει» επενδυτική βαθμίδα, ενώ παράλληλα μπορεί να προκαλέσει πολιτική, κοινωνική και οικονομική κρίση τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο.³³⁹

Οι νέοι κανονιστικοί κώδικες εμπορίου και οικονομίας περιγράφονται από τον Fidler ως ένα ευγενέστερο, ηπιότερο σύστημα διομολογήσεων ή συνθηκολογήσεων σε σύγκριση με αυτό της αποικιοκρατικής περιόδου.³⁴⁰ Οι πολιτικές διαρθρωτικής προσαρμογής (Structural Adjustment Policies) αφορούν πολιτικές που ασκούν από κοινού η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ για να προωθήσουν την ανάπτυξη. Παράλληλα όμως τους ασκούσαν έντονη κριτική καθώς δεν συνέβαλαν στην ανάπτυξη, αλλά το αντίθετο μάλιστα μειώνοντας την παραγωγή, οδηγούσαν σε υπερχρέωση, αύξηση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων. Οι πολιτικές διαρθρωτικής προσαρμογής απέκτησαν ηγεμονικό ρόλο ιδιαίτερα στη μεταψυχροπολεμική περίοδο. Όπως αναφέρει ο Fidler, δεν αποτελεί σύμπτωση το γεγονός ότι οι πολιτικές μεταβλήθηκαν σε συστηματικές πρακτικές μετά το τέλος της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης. Η Σοβιετική Ένωση παρείχε μια εναλλακτική

³³⁹ Gong, "Standards of Civilization today", ό.π., σσ. 87-8.

³⁴⁰ Fidler, "A Kinder, Gentler System or Capitulations?", ό.π., σ. 390.

οδό απέναντι στο φιλελεύθερο μοντέλο διακυβέρνησης που πρόσφερε η Δύση. Στο παρελθόν δυσμενείς συνθηκολογήσεις επιβάλλονταν σε μη-δυτικές χώρες υπό την στρατιωτική και τεχνολογική υπεροχή των Δυτικών δυνάμεων. Στη σύγχρονη εποχή, μη-αναπτυσσόμενες χώρες αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στην οικονομική και τεχνολογική υπεροχή της Δύσης, και επομένως αυτή η υπεροχή μεταφράζεται σε μια πολιτική, οικονομική και θεσμική ηγεμονία του παγκοσμιοποιημένου φιλελεύθερου κόσμου.³⁴¹

5.4 Κριτήριο του πολιτισμού και περιφερειακές ενώσεις- οργανώσεις

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η μελέτη της παγκοσμιοποίησης μονοπωλεί το ενδιαφέρον της έρευνας στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων. Ωστόσο, η μεταψυχροπολεμική τάξη αναδεικνύει ορισμένες περιφερειακές ενώσεις και περιφερειακούς οργανισμούς, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, η ASEAN, αλλά και ορισμένες αναθεωρητικές περιφερειακές δυνάμεις, όπως η Κίνα και η Τουρκία. Παράλληλα με την παγκοσμιοποίηση, η περιφερειοποίηση (regionalism) προκάλεσε σημαντικές αλλαγές στη διεθνή πολιτική οικονομία. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το φαινόμενο της περιφερειοποίησης φαίνεται να έχει δύο κύματα: το πρώτο μεταξύ 1950-1970 και το δεύτερο από το 1980 και έπειτα, το οποίο φαίνεται να αντανάκλα την αρχιτεκτονική ασφαλείας και την οικονομική συνεργασία στη μεταπολεμική εποχή.³⁴² Η αλήθεια είναι, όπως παραδέχεται και ο Buzan, πως η θεωρία Αγγλικής Σχολής δεν έχει αναπτύξει ιδιαίτερα σχετική εμπειρική και κανονιστική βιβλιογραφία όσον αφορά την έννοια της περιφερειοποίησης και τους πρωτογενείς και δευτερογενείς θεσμούς της.³⁴³ Όπως η διεθνής και η παγκόσμια κοινωνία βασίζονται στον βαθμό αλληλεπίδρασης διάφορων τομέων της ανθρώπινης κοινότητας, έτσι συμβαίνει και στην περίπτωση των περιφερειακών κοινωνιών, μόνο που διαφοροποιούνται από την παγκόσμια κοινωνία όσον αφορά την ερμηνεία των ίδιων πρακτικών και θεσμών.³⁴⁴

Η μεταφορά της σκέψης της Αγγλικής Σχολής σε περιφερειακές διεθνείς κοινωνίες τα τελευταία χρόνια βοηθά στην κατανόηση πως οι θεσμοί της διεθνούς

³⁴¹ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 404-5.

³⁴² Rick Fawn, “‘Regions’ and Their Study: Wherefrom, What for and Where to?” *Review of International Studies* 35, no. S1 (2009): 5–34, σ. 8.

³⁴³ Buzan and Gonzalez-Pelaez. “*International Society and the Middle East*”, σ. 28.

³⁴⁴ Yiannis A. Stivachtis, “Regionalism”, σσ. 109-127 στο Navari, Cornelia. *International Society: The English School*. Cham: Palgrave Macmillan, 2021.

κοινωνίας, όπως η κυριαρχία, το διεθνές δίκαιο και η ισορροπία ισχύος μεταξύ άλλων, εφαρμόζονται σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο. Η ανάδειξη ολοένα και περισσότερο περιφερειακών δυνάμεων αναβαθμίζει το ερώτημα γύρω από τον ρόλο των περιφερειών στην παγκόσμια κοινωνία και τον τρόπο με τον οποίο συμβάλλει σε αυτό η περιφερειακή ολοκλήρωση. Παρόλο που τα κράτη συμμετέχουν στην παγκόσμια κοινωνία υιοθετώντας πλήρως τα κανονιστικά και θεσμικά πλαίσια που τίθενται, ή αλλιώς ένα τροποποιημένο κριτήριο πολιτισμού, αυτό δεν σημαίνει ότι συμβαίνει το ίδιο σε περιφερειακό επίπεδο.³⁴⁵ Ομοίως, ο Filippo Costa-Buranelli ισχυρίζεται ότι ενώ οι διεθνείς κοινωνίες μπορούν να υιοθετούν θεσμούς και πρακτικές που λειτουργούν σε παγκόσμιο επίπεδο, οι ίδιοι θεσμοί μπορεί να διαφοροποιούνται σε περιφερειακό επίπεδο.³⁴⁶

Στο πλαίσιο ανάλυσης των περιφερειακών οργανισμών και του κριτηρίου πολιτισμού, ο Spandler παρατηρεί ότι το ιστορικό κριτήριο πολιτισμού, όπως έχει παρουσιαστεί, έχει εγκατασταθεί στη λογική του κριτηρίου ένταξης (standard of membership) στις περιφέρειες της Ευρώπης και της Νοτιοανατολικής Ασίας.³⁴⁷ Μεταξύ άλλων, μέσα από τη σύγκριση των δύο περιφερειακών οργανώσεων, της ΕΕ και της ASEAN, υποστηρίζει ότι από μια πλευρά το κριτήριο ένταξης και επέκτασης των περιφερειακών οργανώσεων έχει δύο λειτουργίες. Η πρώτη αφορά την ενίσχυση του αισθήματος της ταυτότητας μεταξύ των μελών της περιφέρειας και παρέχει μια έννοια τάξης στα υποψήφια προς ένταξη κράτη.³⁴⁸ Η δεύτερη λειτουργία αφορά την κανονιστική διάσταση, δηλαδή ότι κατά τη διάρκεια διαδικασίας ένταξης και επέκτασης της περιφερειακής κοινωνίας μπορεί να επέλθει κανονιστική κρίση με πολιτικές και οικονομικές συνέπειες, καθώς η πολιτικοποίηση του κριτηρίου ένταξης μπορεί να οδηγήσει είτε σε απαξίωση από κάποια μέλη είτε σε αναθεώρηση.³⁴⁹

Αν παρατηρήσουμε τα περιφερειακά συστήματα της Ευρώπης και της Νοτιοανατολικής Ασίας, θα δούμε περιφερειακές ενώσεις, οι οποίες βρίσκονται σε

---

³⁴⁵ Stivachtis, “Regionalism”, σσ. 111-12.

³⁴⁶ Filippo Costa Buranelli, “Regional International Societies, the Polysemy of Institutions and Global International Society,” E-International Relations, August 1, 2013, Διαθέσιμο στο: <https://www.e-ir.info/2013/08/01/from-e-pluribus-una-to-ex-una-plures-regional-international-societies-the-polysemy-of-institutions-and-global-international-society/>.

³⁴⁷ Kilian Spandler, “Regional Standards of Membership and Enlargement in the EU and ASEAN,” *Asia Europe Journal* 16, no. 2 (2018): σ. 18.

³⁴⁸ Yannis A. Stivachtis, “Civilization and International Society: The Case of European Union Expansion,” *Contemporary Politics* 14, no. 1 (2008): 71–89.

³⁴⁹ Spandler, “Regional Standards of Membership and Enlargement in the EU and ASEAN”, ό.π. σσ. 189-90.

διαδικασία ολοκλήρωσης και εφαρμόζουν στα στάδιά της διάφορα κριτήρια ένταξης και αποκλεισμού, ή με άλλα λόγια κριτήριο πολιτισμού που αφορά τις περιφέρειές τους. Όπως άλλωστε υποστηρίζει ο Stivachtis στο *The Enlargement of International Society*, η σύγχρονη παγκόσμια διεθνής κοινωνία, η οποία είναι πολιτισμικά ετερογενής, περιλαμβάνει ένα σύνολο πολιτισμικά ομοιογενών περιφερειακών διεθνών κοινωνιών.³⁵⁰

5.4.1 Κριτήριο πολιτισμού και Ευρωπαϊκή Ένωση

Όπως αναπτύχθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, τόπος γέννησης πολύ σημαντικών πολιτισμικών στοιχείων και εννοιών, αν όχι του ίδιου του πολιτισμού, αποτελεί ο γεωγραφικός χώρος της Ευρώπης. Κατά γενική ομολογία, οι περισσότερες ιδέες και αξίες που έχουν χαρακτηριστεί παγκόσμιες, έχουν την προέλευσή τους τόσο στην περιφέρεια της Ευρώπης, αλλά και εκτός αυτής. Η Ευρώπη αποτελεί γέννημα της ελληνικής και λατινικής πολιτικής φιλοσοφίας, του χριστιανικού αξιακού κώδικα. Οι εβραϊκές, χριστιανικές, ελληνικές και λατινικές ρίζες της ευρωπαϊκής κουλτούρας φαίνεται να συνδέονται μεταξύ τους αρμονικά στο πέρασμα των αιώνων προκειμένου να δημιουργήσουν ένα πρωτότυπο πολιτισμό βασιζόμενο στην πνευματικότητα, τον ανθρωπισμό, τον ορθολογισμό και τη δημοκρατία.³⁵¹

Η δημιουργία της ταυτότητας της Ευρώπης εκμεταλλεύεται τη διχοτόμηση Εαυτός και Άλλος. Αναμφίβολα, η εμφάνιση του Ισλάμ στην Ασία και τη Βόρεια Αφρική περιόρισε την ευρωπαϊκή κουλτούρα στη γεωγραφική περιφέρεια της Ευρώπης και εν πολλοίς συνέβαλε στην αυτό-κατανόησή της (self-definition) αλλά και στη διαμόρφωσή της.³⁵² Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε τα ευρωπαϊκά κράτη οικονομικά κατεστραμμένα και η ιδέα ενός εγχειρήματος βασιζόμενου στο ότι το εμπόριο θα επιφέρει ειρήνη στην ευρωπαϊκή περιφέρεια οδήγησε σταδιακά στη μορφή της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής ΕΕ), όπως υπάρχει σήμερα. Πρόκειται για μια πρωτότυπη οικονομική, κοινωνιο-πολιτική και νομισματική ένωση κρατών που αποβλέπει σταδιακά στην ολοένα και περισσότερο υπερεθνική της ολοκλήρωση.

---

³⁵⁰ Yannis A. Stivachtis, *The Enlargement of International Society: Culture versus Anarchy and Greece's Entry into International Society* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1998), σ. 189.

³⁵¹ Edgar Morin, "European civilization: Properties and challenges", σσ.125-150 στο Mozaffari, *Globalization and Civilizations*.

³⁵² Στο ίδιο, σ. 126.

Όπως προαναφέρθηκε, η λογική του κριτηρίου του πολιτισμού συνεχίζει να απασχολεί την κανονιστική δομή της σύγχρονης διεθνούς κοινωνίας. Στίγματα του κριτηρίου του πολιτισμού στην ΕΕ υπάρχουν στις φιλελεύθερες αξίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα, στα οικονομικά και χρηματοπιστωτικά κριτήρια, στη δημοκρατία (δημοκρατική διακυβέρνηση) και σε μια σειρά από κοινωνικά ζητήματα, όπως η θέση της γυναίκας, η ισότητα, τα δικαιώματα της LGBTQ κοινότητας, το περιβάλλον μεταξύ άλλων. Η αναδιατύπωση του «κλασικού» κριτηρίου πολιτισμού γίνεται ακόμη πιο φανερή στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.³⁵³ Πιο συγκεκριμένα, η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, το δικαίωμα στη ζωή, στην ελευθερία και στην ασφάλεια αναφέρονται χαρακτηριστικά στα πρώτα 6 Άρθρα.

Μέρος αυτών περιλαμβάνονται στις προϋποθέσεις ένταξης στην ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, αυτά τα κριτήρια προσχώρησης, ή αλλιώς κριτήρια της Κοπεγχάγης, αφορούν τις υποχρεώσεις και τις προϋποθέσεις που έχει ένα υποψήφιο κράτος και καθιερώθηκαν από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης το 1993. Τα κριτήρια αυτά είναι πολιτικής, οικονομικής και θεσμικής φύσεως. Πιο συγκεκριμένα πρόκειται για:³⁵⁴

- Πολιτικά κριτήρια: η σταθερότητα των θεσμών που εγγυώνται τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, το κράτος δικαίου και το σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων.
- Οικονομικά κριτήρια: λειτουργούσα οικονομία της αγοράς και ικανότητα αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων της αγοράς στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Θεσμικά και διοικητικά κριτήρια: ικανότητα ανάληψης των υποχρεώσεων που απορρέουν από την ιδιότητα που λαμβάνει το κράτος-μέλος, δηλαδή την εφαρμογή των κανόνων, προτύπων και πολιτικών στόχων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την προσήλωση στους στόχους της οικονομικής, πολιτικής και νομισματικής ένωσης.

Σημαντική συμβολή στην αναδιατύπωση του κριτηρίου ένταξης στην ΕΕ είχε η Ελλάδα. Είναι γεγονός ότι το δικτατορικό καθεστώς της Ελλάδας την περίοδο 1967-

---

³⁵³ Βλ. «Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης», διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/summary/charter-of-fundamental-rights-of-the-european-union.html>

³⁵⁴ Βλ. «Κριτήρια προσχώρησης (κριτήρια της Κοπεγχάγης)», EUR-lex, πρόσβαση Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαθέσιμο στο https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM:accession_criteria_copenhagen

1974 καταδικάστηκε από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Την ίδια αντιμετώπιση είχε και η Πορτογαλία.³⁵⁵ Αν και δεν είχαν ενταχθεί ακόμη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα και η δημοκρατική διακυβέρνηση φαίνεται να αποτελούσε ένα μη-θεσμοθετημένο κριτήριο πολιτισμού ιεράρχησης της ίδιας της ευρωπαϊκής οικογένειας με κράτη που δεν ανήκαν σε αυτή. Ακόμη, ο Gong αναφέρει χαρακτηριστικά την πίεση που δέχτηκε η Ελλάδα να υιοθετήσει τις πρακτικές σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.³⁵⁶

Όπως αναφέρει ο Στιβαχτής, η επέκταση της ΕΕ θυμίζει την ιστορική επέκταση της ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας του 19ου και 20ου αιώνα.³⁵⁷ Από τη μια πλευρά, η επέκτασή της αποσκοπεί στην προώθηση των οικονομικών κυρίως σκοπών των ευρωπαϊκών κρατών-μελών, ενώ από την άλλη ερμηνεύεται ως ένα ηγεμονικό-αυτοκρατορικό σχέδιο να μετατραπεί η Ένωση σε έναν παγκόσμιο δρώντα.³⁵⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι η διαδικασία ένταξης υποψηφίων κρατών στην ευρωπαϊκή ένωση, και ιδιαίτερα με τη μεγάλη διεύρυνση του 2004, αποτελεί μια κληρονομιά της αποικιοκρατικής διακυβέρνησης, σύμφωνα με τον Hartmut Behr.³⁵⁹ Ο Behr εστιάζει σε τρεις κοινές πτυχές του «κλασικού» κριτηρίου του πολιτισμού και του ρυθμιστικού πλαισίου ένταξης υποψηφίων κρατών στην ΕΕ. Η πρώτη αφορά την ύπαρξη κανονισμών που έχουν σχεδιάσει τα ευρωπαϊκά κράτη, τόσο για τα ίδια όσο και για τα μη-ευρωπαϊκά. Όπως το «κλασικό» κριτήριο οριοθετούσε την ευρωπαϊκή κοινωνία κρατών από τα κράτη που δεν ανήκαν σε αυτή για μια σειρά από κανόνες, όπως η σταθερή πολιτική ηγεσία, σεβασμό στα δικαιώματα των δυτικών και ανοιχτό εμπόριο, έτσι και στην περίπτωση της ΕΕ, υπάρχει ένα κανονιστικό πλαίσιο πολιτικού και οικονομικού κριτηρίου, μέσω του οποίου ορίζεται η ταυτότητα της Ένωσης και διαχωρίζεται από αυτούς που δεν ανήκουν σε αυτή. Η δεύτερη κοινή πτυχή αφορά τα διάφορα πλαίσια συνεργασίας που υπάρχουν τόσο μεταξύ των μελών της Ένωσης όσο και αυτών που βρίσκονται εκτός αυτής. Δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις που εφαρμόστηκαν άδικες-άνισες συνθήκες και η αρχή της υπερεδαφικότητας σε κράτη τα

---

³⁵⁵ Spandler, “Regional Standards of Membership and Enlargement in the EU and ASEAN”, ό.π., σσ. 189-90.

³⁵⁶ Gong, *The Standard of ‘Civilization’*, ό.π. σ. 92

³⁵⁷ Yannis A. Stivachtis, “Civilization and International Society: The Case of European Union Expansion,” *Contemporary Politics* 14, no. 1 (2008): 71–89,

³⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 80.

³⁵⁹ Hartmut Behr, “The European Union in the Legacies of Imperial Rule? EU Accession Politics Viewed from a Historical Comparative Perspective,” *European Journal of International Relations* 13, no. 2 (2007): 239–62.

οποία αδυνατούσαν να εκπληρώσουν το κριτήριο πολιτισμού που έθεταν οι Ευρωπαίοι και έκαναν αργά βήματα προς τον εκσυγχρονισμό. Τέτοια παραδείγματα ήταν η Κίνα, η Ιαπωνία αλλά και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται ότι μια παρόμοια λογική επικρατεί ιδιαίτερα στην περίπτωση της Τουρκίας, η οποία αποτελεί υποψήφιο κράτος-μέλος για δεκαετίες, αλλά δεν έχει εισχωρήσει πλήρως στην Ένωση, ενώ παράλληλα ισχύουν συγκεκριμένοι κανόνες συνεργασίας μαζί της. Τέλος, η τρίτη κοινή πτυχή του κριτηρίου πολιτισμού στις δύο περιπτώσεις αφορά το «γεωπολιτικό φαντασιακό», σύμφωνα με το οποίο ιεραρχείται η παγκόσμια τάξη με κέντρο την Ευρώπη και στην περιφέρεια αυτής τοποθετούνται οι λιγότερο πολιτισμένοι.³⁶⁰ Η έννοια της «ασφαλούς τρίτης χώρας» εμπίπτει σε αυτή τη λογική, με δεδομένο ότι «εκ φύσεως» τα κράτη μέλη αποτελούν ασφαλείς χώρες και έχουν τη δυνατότητα να διαπραγματεύονται και να κλείνουν συμφωνίες με τρίτες χώρες, εφόσον οι τελευταίες σέβονται το ενωσιακό δίκαιο και άλλες διεθνείς συμφωνίες.³⁶¹ Επιπλέον, αυτή η διάσταση γίνεται ακόμη πιο ξεκάθαρη όσον αφορά τη μεταναστευτική πολιτική της ΕΕ, και ιδιαίτερα σχετικά πρόσφατα με τη Συριακή κρίση, αναφορικά με τον χαρακτηρισμό κρατών ως «ασφαλών». Η Τουρκία αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα και οι ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις έχουν συμβάλει σημαντικά στην απορρόφηση μεταναστευτικών ροών προς την επικράτεια της Ένωσης.

Κατά μια έννοια, η ΕΕ λειτουργεί με ένα αυτοκρατορικό τρόπο, ενώ η διεύρυνσή της προς την Ανατολική Ευρώπη παίρνει μια μορφή εκπολιτιστικής αποστολής.³⁶² Βέβαια, η διεύρυνση της ΕΕ συνδυάστηκε και με τη διεύρυνση του NATO βασισμένη στην ίδια λογική, δηλαδή ότι τα κράτη στο μετα-σοβιετικό χώρο αξίζουν να συμπεριληφθούν στην πολιτισμένη ευρωπαϊκή κοινωνία κρατών, εφόσον πληρούν το πολιτικό κριτήριο της ένταξης.³⁶³ Τα «βάρβαρα» μετα-σοβιετικά κράτη έπρεπε να ακολουθήσουν μια πορεία ένταξης στους κόλπους της δημοκρατίας και όσα το επιθυμούσαν να ενταχθούν στην ΕΕ. Επιπλέον, στο πλαίσιο αυτό έχει εξεταστεί και η ένταξη της Ρωσίας στη διεθνή κοινωνία μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής

---

³⁶⁰ Behr, “The European Union in the Legacies of Imperial Rule?”, ό.π., σσ. 246-247. Βλ. Kalypso Nicolaidis et al., “From Metropolis to Microcosmos: The EU’s New Standards of Civilisation,” *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (2014): 718–45.

³⁶¹ Behr, “The European Union in the Legacies of Imperial Rule?”, ό.π., σσ. 252-253.

³⁶² Βλ. Willfried Spohn and Anna Triandafyllidou, *Europeanisation, National Identities and Migration. Changes in Boundary Constructions Between Western and Eastern Europe* (London: Routledge, 2003). σ.11

³⁶³ Yannis A. Stivachtis. “‘Civilizing’ the Post-Soviet/Socialist Space: An English School Approach to State Socialization in Europe: The Cases of NATO and the Council of Europe.” *Perspectives* 18, no. 2 (2010): 5–32.

Ένωσης, ακολουθώντας την οικονομική και πολιτική πτυχή του νέου κριτηρίου πολιτισμού της ελεύθερης αγοράς, της δημοκρατικοποίησης και της αποκατάστασης της διπλωματικής της παρουσίας.³⁶⁴

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί όχι μόνο η πιο πρόσφατη διεύρυνσή της προς τα ανατολικά, αλλά και η διαδικασία της δημιουργίας της. Αναμφίβολα, η ιδέα της δημιουργίας της Ενωμένης Ευρώπης συνέπεσε χρονικά με τα πρώτα στάδια της αποαποικιοποίησης. Τα μισά από τα ιδρυτικά κράτη-μέλη ήταν αποικιακές δυνάμεις και από την πρώτη στιγμή τέθηκαν οι κανόνες για τις σχέσεις των κρατών-μελών με τις πρώην αποικίες τους.³⁶⁵ Οι πρώιμες στιγμές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης χαρακτηρίστηκαν από την ιδέα ότι η εκμετάλλευση της Αφρικής συνιστούσε πραγματική αναγκαιότητα, αλλά και ηθικά νομιμοποιημένη συμπεριφορά.³⁶⁶ Σημαντικό παράγοντα στη συγκεκριμένη αντίληψη έχει η θεώρηση ότι τα ευρωπαϊκά κράτη-μέλη δεν έχουν την ίδια ιστορική κληρονομιά, όσον αφορά την αποικιοκρατική αντιμετώπιση. Κάποια κράτη μέλη δεν ασχολήθηκαν καθόλου με τις αποικιοκρατικές πρακτικές, ενώ άλλα «δέχτηκαν» κάποιου είδους εκπολιτιστική αποστολή, όπως για παράδειγμα κράτη μέλη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.³⁶⁷ Παράλληλα, αξίζει να αναφερθεί ότι η ιστορία γύρω από την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αφορά και για την ίδια την ΕΕ μια «εκπολιτιστική αποστολή», ύστερα από την ολοκληρωτική καταστροφή που υπέστη από τους δύο παγκοσμίους πολέμους ή ευρωπαϊκούς εμφυλίους, και πολύ περισσότερο σε μια εποχή στην οποία δεν είχε ουσία να εκπολιτιστούν οι Άλλοι, αλλά περισσότερο η ίδια (Εαυτός).³⁶⁸

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, αναδεικνύεται η γενικότερη αποικιακή λογική στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση μέσα από τις ευρωπαϊκές αφηγήσεις και πολιτικές, τις σχέσεις ανάπτυξης και τις στρατιωτικές παρεμβάσεις σε άλλες χώρες.³⁶⁹ Κατά τη μετα-αποικιακή σκέψη, παρόλο που οι Ευρωπαίοι έχουν μετασηματίσει την περιφέρειά τους από μια μητρόπολη, δηλαδή ένα δίκτυο αποικιοκρατικών πρωτευουσών, σε ένα μικρόκοσμο, δηλαδή μια ΕΕ που περιλαμβάνει οικουμενικές διαστάσεις, συνεχίζουν

---

³⁶⁴ Yannis A. Stivachtis, “Liberal Democracy, Market Economy, and International Conduct as Standards of ‘Civilization’ in Contemporary International Society: The Case of Russia’s Entry into the ‘Community of Civilized States,’” *Journal of Eurasian Studies* 6, no. 2 (2015): 130–42.

³⁶⁵ Μικέλης, «Η Ευρωκρίση και η Χρησιμότητα της μετα-αποικιακής Σκέψης», ό.π., σ. 251.

³⁶⁶ Kalypto Nicolaidis et al., “From Metropolis to Microcosmos: The EU’s New Standards of Civilisation,” *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (2014): 718–45.

³⁶⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 722 και Keene, *Beyond the Anarchical Society*, ό.π., σ. 47.

³⁶⁸ Nicolaidis et al., “From Metropolis to Microcosmos”, ό.π. σ. 729.

³⁶⁹ Behr, “The European Union in the Legacies of Imperial Rule?”. Και Stivachtis, “Civilization and International Society”, ό.π., σσ. 79-80.

να βλέπουν οι ίδιοι την ΕΕ ως μια πρωτεύουσα και όχι ως τμήμα του κόσμου.³⁷⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, αναδεικνύονται δύο νέες τυπολογίες κριτηρίου του πολιτισμού. Η πρώτη αφορά την άρνηση της ιδιότητας/ικανότητας του δρώντα (agency denial) και η δεύτερη αφορά την ιεραρχία (hierarchy). Σύμφωνα με αυτές τις δύο τυπολογίες, οι Ευρωπαίοι είναι αυτοί που θέτουν αποκλειστικά οι ίδιοι τους κανόνες, στο πλαίσιο των οποίων εμφανίζεται η άρνηση της ικανότητας του υποψήφιου μέλους ή του τρίτου μέλους να καθορίζει το ίδιο την ικανότητα αυτή.³⁷¹ Σε δεύτερο βαθμό, με αυτήν τους την άρνηση καθορίζεται η άνιση θέση στους υπολοίπους και διαμορφώνεται η ιεραρχία γύρω από την Ευρώπη. Συνεπώς, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η Ευρώπη έχει επιτύχει μερικώς τη διαμόρφωση της ταυτότητάς της ως μετα-αποικιακρατικού παγκόσμιου δρώντα, απαλλαγμένου από τις αποικιοκρατικές παρορμήσεις και τον ευρωκεντρισμό.³⁷²

Τα κατάλοιπα του αυτοκρατορικού παρελθόντος της Ευρώπης αντανakλούν τη θέση της ως διεθνούς δρώντα και ιδιαίτερα στην εξωτερική της πολιτική, όπως προαναφέρθηκε με τη διεύρυνση προς την Ανατολική Ευρώπη, στις σχέσεις της με τις χώρες της Αφρικής, της Μέσης Ανατολής, με όρους πολιτισμικής ανάλυσης, περί Εαυτού και Άλλου.³⁷³ Ο πιο κατάλληλος όρος περιγραφής της ΕΕ ως διεθνούς δρώντα για τον Manners είναι Κανονιστική Δύναμη (Normative Power Europe), με τη λογική ότι η ΕΕ έχει την ικανότητα να διαμορφώνει η ίδια την πολιτική της με όρους κανονικού και να δρα με ένα «κανονιστικό» τρόπο στη διεθνή πολιτική.³⁷⁴ Ακόμη, προτείνεται στη σχετική θεματική, σύμφωνα με τους Nicolaidis και Howes, ότι ο τρόπος με τον οποίο δρα η ΕΕ έχει ένα απώτερο σκοπό, όπως προαναφέρθηκε, ο οποίος θυμίζει την αποικιοκρατική λογική του να εκπολιτίσει τον υπόλοιπο κόσμο και να αποτελέσει ένα παράδειγμα για τις άλλες περιφέρειες στο πλαίσιο ολοκλήρωσης.³⁷⁵

³⁷⁰ Nicolaidis et al., “From Metropolis to Microcosmos”, ό.π. σ. 720 και βλ. Μικέλης, «Η Ευρωκρίση και η Χρησιμότητα της μετα-αποικιακής Σκέψης», ό.π., σσ. 252-254.

³⁷¹ Nicolaidis et al., “From Metropolis to Microcosmos”, ό.π. σσ. 725-728. και βλ Κυριάκος Μικέλης και Δημήτριος Στροϊκός, «Ιεραρχίες, Πολιτισμός και η Κρίση της Ευρωζώνης: Η Ελληνική Χρηματοπιστωτική Κρίση» στο Γιάννης Μαραγκός (επιμ.), *Η ελληνική χρηματοπιστωτική κρίση*, (Θεσσαλονίκη: Μέθεξις, 2018), σ. 222.

³⁷² Μικέλης και Στροϊκός, «Ιεραρχίες, Πολιτισμός και η Κρίση της Ευρωζώνης», ό.π., σ. 223.

³⁷³ Thomas Diez, “Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering ‘Normative Power Europe’,” *Millennium: Journal of International Studies* 33, no. 3 (2005): 613–36.

³⁷⁴ Ian Manners, “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?,” *JCMS: Journal of Common Market Studies* 40, no. 2 (2002): 235–58,

³⁷⁵ Kalypso Nicolaidis and Robert Howse, “‘This is my EUtopia ...’: Narrative as Power’, *Journal of Common Market Studies* 40, no. 4 (2002): σ. 782.

Η κρίση της Ευρωζώνης και πιο συγκεκριμένα η στάση και η αντιμετώπιση των θεσμικών οργάνων της ΕΕ προς τα κράτη μέλη κυρίως του Νότου – ανάμεσά τους και η Ελλάδα – ανέδειξε την άποψη ότι ακόμη και εντός της ενδο-ομάδας της Ευρώπης διατηρείται μια ιεραρχία και μια διχοτόμηση μεταξύ εαυτού και άλλου.³⁷⁶ Είναι γνωστό άλλωστε ότι η Ελλάδα παρουσιάστηκε ως «Άλλος», κυρίως ανεύθυνος και διεφθαρμένος εταίρος που βρέθηκε ένα βήμα πριν την έξοδο από την ΕΕ (*Grexit*).³⁷⁷ Η αδυναμία της Ελλάδας να συμβαδίσει με τους όρους της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής, οδήγησε στην επίβλεψη των δημοσιονομικών μεταρρυθμίσεων και στην άμεση πρόσβαση και διαχείριση του εθνικού πλούτου της χώρας. Στο πλαίσιο της μετα-αποικιοκρατικής μορφής της ΕΕ, η Ελλάδα παρουσιάζεται σαν μια «αποικία χρέους»,³⁷⁸ στην οποία επιβλήθηκαν σκληρές προϋποθέσεις/απαιτήσεις αφενός για να συνεχίσει να χρηματοδοτείται αλλά και αφετέρου για να προχωρήσει σε μέτρα λιτότητας και μεταρρυθμίσεις. Κατά μια έννοια, οι όροι και οι εσωτερικές μεταρρυθμίσεις που απαιτήθηκαν από τα κράτη-μέλη του «Ευρωπαϊκού Νότου», οι οποίες μάλιστα πήραν και την ονομασία PIGS (γουρούνια), εμπίπτουν στην «εκπολιτιστική αποστολή» με οικονομικούς όρους αυτή τη φορά, ενώ παράλληλα θα μπορούσαν να συγκριθούν με τις άνισες/άδικες συνθήκες που επιβάλλονταν στα μη-ευρωπαϊκά κράτη κατά τους προηγούμενους αιώνες. Αυτή η διαχείριση της ευρωπαϊκής χρηματοπιστωτικής κρίσης και οι πρακτικές οδηγούν στο να νοείται η Ευρώπη, σύμφωνα με τον Μικέλη, ως «νέο-αποικιοκρατική δύναμη» (neo-colonial Power Europe).³⁷⁹

5.4.2 Η περίπτωση της ASEAN

Η οργάνωση και οι πρακτικές της ASEAN αποτελούν βοηθητικό εργαλείο στην κατανόηση του κριτηρίου του πολιτισμού εκτός της ευρωπαϊκής-δυτικής περιφέρειας. Αν και στην πράξη αποτελεί ψυχροπολεμικό κληροδότημα, η πορεία της σταδιακά

³⁷⁶ Μικέλης και Στροϊκός, «Ιεραρχίες, Πολιτισμός και η Κρίση της Ευρωζώνης», ό.π., σσ. 225-232; Kyriakos Mikelis and Dimitrios Stroikos, “Hierarchies, Civilization, and the Eurozone Crisis: The Greek Financial Crisis,” στο Marangos John. *The Internal Impact and External Influence of the Greek Financial Crisis* (Cham: Palgrave Macmillan, 2017), σσ. 125–42.

³⁷⁷ Στο ίδιο.

³⁷⁸ Νίκος Κοτζιάς, *Ελλάδα αποικία χρέους: ευρωπαϊκή αυτοκρατορία και γερμανική πρωτοκαθεδρία*, Αθήνα: Πατάκης, 2013.

³⁷⁹ Kyriakos Mikelis, “Neocolonial power Europe? Postcolonial thought and the Eurozone crisis.” *French Journal for Media Research*, no 5, (2016): 1-18.

μπορεί να πάρει χαρακτηριστικά Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά με διαφορετικούς όρους, που αντανακλούν στα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της περιφέρειας αυτής. Ο πρώτος στόχος της ASEAN με την υπογραφή της Διακήρυξης του Μπανγκόκ ήταν η προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των μελών σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο. Αξιοσημείωτο είναι ότι τα ιδρυτικά μέλη της συγκροτούνταν από τα σημαντικότερα μη-κομμουνιστικά κράτη της Νοτιοανατολικής Ασίας.³⁸⁰ Γενικότερα, η δημιουργία της ένωσης αποσκοπούσε περισσότερο στη διατήρηση της περιφερειακής ειρήνης και σταθερότητας, ανακόπτοντας την κομμουνιστική απειλή, σε μια εποχή στην οποία ο ψυχρός πόλεμος βρισκόταν στο απόγειό του με τον πόλεμο στο Βιετνάμ.³⁸¹

Στην ανάλυση του Gong για την ενσωμάτωση χωρών στη διεθνή κοινωνία, αναφέρεται ότι τα κράτη της Νοτιοανατολικής Ασίας, και πιο συγκεκριμένα η ASEAN, αποκτούν σταδιακά την εικόνα που είχαν τα ευρωπαϊκά κράτη του 19ου-20ού αιώνα και η ASEAN την εικόνα των κρατών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.³⁸² Στη Διακήρυξη του Μπανγκόκ η ASEAN στηρίχθηκε σε συγκεκριμένες αρχές και πρακτικές κατ' εικόνα των αρχών των Ηνωμένων Εθνών, όπως για παράδειγμα το διεθνές δίκαιο, η ειρηνική επίλυση των διαφορών, η εθνική ανεξαρτησία και η αρχή της μη-επέμβασης. Βέβαια, η περιφέρεια της Νοτιοανατολικής Ασίας είχε μόλις αποκτήσει εθνική κυριαρχία και ανεξαρτησία με την από-αποικιοποίηση. Αυτό το γεγονός δημιούργησε σταδιακά ένα αίσθημα διαφοροποίησης από τις δυτικές νόρμες και παραδόσεις και σε αυτό εν μέρει οφείλεται ο διαφορετικός τρόπος περιφερειακής ανάπτυξης και ολοκλήρωσης.³⁸³ Ο «τρόπος της ASEAN» (ASEAN way) υποστήριξε ένα στενό ελιτοκεντρικό και κυριαρχικό πλαίσιο περιφερισμού που περιοριζόταν σε διακυβερνητικές επαφές και παρείχε ελάχιστα περιθώρια για συλλογική αντιμετώπιση των περιφερειακών προκλήσεων, όπως είναι το περιβάλλον, η μετανάστευση και η ανάπτυξη της κοινωνικής συμμετοχής στις αποφάσεις.³⁸⁴ Αυτά τα κύρια χαρακτηριστικά του τρόπου της ASEAN καθοδηγούν την πρωτότυπη ιδέα γύρω από

---

³⁸⁰ Κυριάκος Μικέλης και Δημήτρης Στροϊκος, «Μεταξύ Ηγεμονίας και Περιφερειοποίησης: Η Εξέλιξη της ASEAN και της Περιφερειακής Συνεργασίας στην Περιοχή Ασίας- Ειρηνικού, Μετά τον Ψυχρό Πόλεμο», στο Στέλιος Περράκης (επιμ.), *Η Διεθνής Συνεργασία σε Οικουμενικό και Περιφερειακό Επίπεδο: Οι Διεθνείς Θεσμοί σε Κίνηση*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2011.

³⁸¹ Στο ίδιο, σ. 226.

³⁸² Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π. σ. 92.

³⁸³ Amitav Acharya, *Constructing a Security Community in Southeast Asia ASEAN and the Problem of Regional Order* (London: Routledge, 2009), σ. 55.

³⁸⁴ Amitav Acharya, "Democratisation and the Prospects for Participatory Regionalism in Southeast Asia," *Third World Quarterly* 24, no. 2 (2003): σ. 380.

την ανάπτυξη της περιφέρειας, συμπεριλαμβανομένης της έμφασής της στην περιφερειακή ταυτότητα και στα πολιτισμικά πρότυπα, στην αρχή μη-επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα μεταξύ των εταίρων και στη διατήρηση του επιπέδου των διαπραγματεύσεων σε υψηλό επίπεδο.³⁸⁵ Ένας καταλυτικός παράγοντας της δημιουργίας της ASEAN ήταν η αρχιτεκτονική ασφαλείας της περιφέρειας, η περιφερειακή αυτονομία και η λογική «περιφερειακών λύσεων σε περιφερειακά προβλήματα», σύμφωνα με τον Acharya.³⁸⁶ Παράλληλα, σημαντικό ρόλο στη διατήρηση των διπλωματικών σχέσεων, λόγω των ιδιαίτερων πολιτισμικών και πολιτικών ταυτοτήτων των κρατών, είχε η αρχή της μη-επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα των άλλων κρατών.³⁸⁷

Η σύγκριση μεταξύ ASEAN και ΕΕ βοηθά να κατανοηθεί σε πιο βαθμό διαφέρουν ως προς το κριτήριο πολιτισμού. Αναμφίβολα, η έννοια της «κοινότητας» (community) λείπει από την ASEAN, η οποία οφείλεται στο διαφορετικό ιστορικό υπόβαθρο μεταξύ των δύο περιφερειών. Η ΕΕ αποτελεί γνήσιο τέκνο της ευρωπαϊκής κουλτούρας και ταυτότητας, η οποία διαμορφώθηκε γύρω από τις δημοκρατικές αξίες, ενώ δεν μπορεί να ειπωθεί το ίδιο για την περιφέρεια της Νοτιοανατολικής Ασίας, γεγονός που δυσκολεύει αρκετά την περιφερειακή ολοκλήρωση κατά τα πρότυπα της ΕΕ.³⁸⁸ Όπως και στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης το πρώτο κριτήριο ένταξης στην ASEAN ήταν αμιγώς γεωγραφικό.³⁸⁹ Σε δεύτερο βαθμό, η σχέση της ASEAN με τις φιλελεύθερες δημοκρατικές αξίες δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ίδια με αυτή της ΕΕ, καθώς ενισχύεται με την αρχή της μη-επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα των εταίρων. Η διεξαγωγή εκλογών στο Βιετνάμ άνοιξε τον δρόμο για την είσοδό του στην ASEAN. Σειρά είχαν η Καμπότζη, το Λάος και η Μιανμάρ. Ωστόσο, η ανατροπή των εκλογών στη Μιανμάρ και η επιβολή χούντας ενίσχυσε τη συζήτηση σχετικά με τη δημοκρατικοποίηση των κρατών και τον σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα. Παρόλα αυτά, όμως, η Μιανμάρ εντάχθηκε στην ASEAN μαζί με το Λάος και ο λόγος φαίνεται να αφορά περισσότερο την απομάκρυνση από τη σφαίρα επιρροής της Κίνας.³⁹⁰ Τα κράτη μέλη της ASEAN διατύπωσαν και στη συνέχεια επισημοποίησαν έναν κανόνα

---

³⁸⁵ Στο ίδιο, ό.π., σ. 380.

³⁸⁶ Acharya, *Constructing a Security Community in Southeast Asia*, ό.π. σ. 62.

³⁸⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 70.

³⁸⁸ Ravichandran Moorthy and Guido Benny, "Is an 'ASEAN Community' Achievable?", *Asian Survey* 52, no. 6 (2012): 1043–66, <https://doi.org/10.1525/as.2012.52.6.1043>.

³⁸⁹ Spandler, "Regional Standards of Membership and Enlargement in the EU and ASEAN", σ. 191.

³⁹⁰ Spandler, "Regional Standards of Membership and Enlargement in the EU and ASEAN", σ. 192.

κατά του πραξικοπήματος (anti-coup) με στόχο τη διασφάλιση της εσωτερικής σταθερότητας.³⁹¹

Εξάλλου, απώτερος σκοπός της ASEAN, όπως προαναφέρθηκε, είναι η διασφάλιση της ειρήνης, της ασφάλειας και της σταθερότητας της περιφέρειας. Στο Χάρτη της ASEAN αναφέρεται ακόμη ότι για τους παραπάνω σκοπούς η ASEAN εγγυάται για όλους τους ανθρώπους την ειρήνη σε ένα δημοκρατικό και αρμονικό περιβάλλον. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι πρώτα αναφέρονται τα ζητήματα ασφαλείας, ο σεβασμός στην κυριαρχία κάθε μέλους, η αρχή της μη-επέμβασης, η μη χρήση βίας, οι εμπορικές σχέσεις και έπειτα ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα, οι αρχές της δημοκρατικής διακυβέρνησης (Άρθρο 2).³⁹²

5.5 Κριτήριο πολιτισμού και «νέοι βάρβαροι»;

Οι «βάρβαροι» διαμόρφωσαν εν πολλοίς την εικόνα και τη φύση της διεθνούς κοινωνίας κατά την περίοδο του «κλασικού» κριτηρίου πολιτισμού. Δεν χωρά αμφιβολία ότι ακόμη και σήμερα εμφανίζονται νέοι βάρβαροι όσον αφορά το νέο κριτήριο πολιτισμού της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του πολιτισμού της αγοράς. Παρόλο που η διχοτόμηση μεταξύ πολιτισμένων και απολίτιστων πλέον δεν υφίσταται ως κατοχυρωμένη θεσμική έννοια, στον δημόσιο λόγο εμφανίζονται ανά διαστήματα με άλλους περιγραφικούς και κανονιστικούς όρους. Η «επιστροφή» των βαρβάρων κρίνεται «απαραίτητη» στο πλαίσιο της ανάπτυξης της παγκόσμιας κοινωνίας και του παγκόσμιου κριτηρίου πολιτισμού. Επομένως, σε αυτό το πλαίσιο, δημιουργούνται νέοι «απολίτιστοι» ή «βάρβαροι» ή κράτη-παρίες και τίθενται εκτός της «πολιτισμένης» διεθνούς κοινωνίας. Οι μη-δημοκρατίες (non-democracies) γίνονται ο οντολογικός Άλλος για τις φιλελεύθερες δημοκρατίες και πολύ συχνά αποτελούν απειλή.³⁹³ Όπως το θέτει ο Christopher Hobson, οι μη-δημοκρατίες είναι οι σύγχρονοι βάρβαροι.³⁹⁴ Άλλωστε, η υιοθέτηση των φιλελεύθερων δημοκρατικών αξιών συμβάλλει στην ενσωμάτωση κρατών στην παγκόσμια κοινωνία του 21ου αιώνα.³⁹⁵ Τέτοια κράτη υπήρχαν και θα υπάρχουν όσο

³⁹¹ Στο ίδιο, σ. 195.

³⁹² ASEAN Charter διαθέσιμο στο: <https://asean.org/asean-charter/>

³⁹³ Yongjin Zhang, "China and Liberal Hierarchies in Global International Society: Power and Negotiation for Normative Change," *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 92, no. 4 (2016): σ. 805.

³⁹⁴ Christopher Hobson, "Democracy as Civilisation," *Global Society* 22, no. 1 (2008): σ. 94.

³⁹⁵ Kingsbury Benedict, 'Sovereignty and Inequality', ό.π. σ. 90

η διατήρηση του κριτηρίου του πολιτισμού παραμένει στο επίκεντρο ιεράρχησης των κρατών. Η παγκόσμια κοινωνία περιλαμβάνει αναμφίβολα κράτη, τα οποία υστερούν σημαντικά στις φιλελεύθερες και δημοκρατικές αξίες. Σε αυτά τα κράτη συμπεριλαμβάνονται η Τουρκία, η Ρωσία, η Κίνα, το Ιράν και ο Ισλαμικός κόσμος μεταξύ άλλων. Συγκριτικά με τις ιστορικές εποχές του κριτηρίου πολιτισμού παρατηρείται ότι διαχρονικά τα συγκεκριμένα κράτη απασχολούν ιδιαίτερα την παγκόσμια κοινωνία και την εφαρμογή κριτηρίου του πολιτισμού.

Στην παρουσία εργασία αναφέρθηκε αρκετές φορές το γεγονός ότι ιστορικά η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε τον «Άλλο» σε σχέση με την Ευρώπη. Παρόλο που διατηρούσε ενεργό ρόλο ισορροπιστή ισχύος στο διεθνές ευρωπαϊκό σύστημα κρατών, αδυνατούσε να αποκτήσει την ιδιότητα του πολιτισμένου και να ενταχθεί στη διεθνή κοινωνία.³⁹⁶ Ένας από τους κύριους λόγους ήταν η μη συμμόρφωση με τους κανόνες και το σύστημα αρχών της χριστιανικής κοινωνίας κρατών. Με το πέρασμα των χρόνων, όμως, πραγματοποιήθηκαν αρκετές μεταρρυθμίσεις και η Οθωμανική Αυτοκρατορία και μετέπειτα η Τουρκία υπολογίζεται ως ισότιμο μέλος της διεθνούς κοινωνίας. Ωστόσο, στη σύγχρονη εποχή υπάρχουν αρκετά ερωτήματα σχετικά με την τοποθέτηση αυτή. Αποτελεί η Τουρκία σήμερα ισότιμο μέλος σύμφωνα το σύγχρονο παγκόσμιο κριτήριο πολιτισμού; Αν ναι, γιατί δεν έχει ενταχθεί στην ΕΕ, ενώ παράλληλα αποτελεί μέλος του ΝΑΤΟ; Ως κληρονόμος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Τουρκία αποβλέπει σε ένα ενεργότερο ρόλο στην περιφέρεια της Μέσης Ανατολής και της Νοτιοανατολικής Μεσογείου. Δεν είναι λίγες οι φορές που ο Πρόεδρος Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν χαρακτηρίζεται «Σουλτάνος», επαληθεύοντας τον παραπάνω συλλογισμό. Ο κύριος λόγος για τον οποίο αρκετές φορές η Τουρκία χαρακτηρίζεται οπισθοδρομική ή ακόμη και απολίτιστη σχετίζεται με τον σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατική διακυβέρνηση.³⁹⁷ Στους λόγους μπορούν να προστεθούν ο απόλυτος έλεγχος των μέσων ενημέρωσης, η λογοκρισία, οι φυλακίσεις μελών της αντιπολίτευσης, η αδυναμία της Βουλής να ελέγχει την εκτελεστική εξουσία, οι παραβιάσεις εδαφικού και εναέριου χώρου των γειτόνων της, η καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ο μη σεβασμός στα δικαιώματα των μειονοτήτων και των προσφύγων μεταξύ άλλων. Οι τοποθετήσεις των Ευρωπαίων αξιωματούχων για την κατάσταση του κράτους δικαίου στην Τουρκία αποτελούν για

³⁹⁶ Neumann and Welsh, “The Other in European self-definition”, ό.π. σ. 14.

³⁹⁷ Βλ. Έκθεση Προόδου 2022 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Τουρκία: διαθέσιμο στο <https://www.eas.europa.eu/sites/default/files/documents/T%C3%BCrkiye%20Report%202022.pdf>

την τελευταία παρέμβαση στα εσωτερικά της ζητήματα και ξεκάθαρη απειλή για την ταυτότητα της Τουρκίας. Σε γενικές γραμμές, το σύγχρονο κριτήριο πολιτισμού στην Τουρκία φαίνεται να μην βρίσκει ανταπόκριση.

Παρόμοια χαρακτηριστικά παρουσιάζει και η Ρωσία. Σε αρκετές περιπτώσεις η Ρωσία έχει επικριθεί για την ικανότητά της να ανταπεξέλθει στο κριτήριο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της δημοκρατικής διακυβέρνησης. Η προσωποκεντρική άσκηση εξουσίας από τον τωρινό Πρόεδρο Βλαντιμίρ Πούτιν έχει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με την περίπτωση της Τουρκίας. Οι πρακτικές ελέγχου των μέσων ενημέρωσης και του διαδικτύου, η λογοκρισία, οι φυλακίσεις των πολιτικών αντιπάλων του Προέδρου εκτροχιάζουν τη θέση της Ρωσίας από την παγκόσμια κοινωνία, παρά τις ιδιαίτερα σημαντικές πολιτικές προσπάθειες σύγκλισης με τη Δύση στη μεταψυχροπολεμική εποχή.³⁹⁸

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλούν οι κυρώσεις που έχει επιβάλει ο δυτικός κόσμος τα τελευταία χρόνια στη Ρωσία και πιο συγκεκριμένα μόλις το περασμένο έτος όταν και εισέβαλε στην Ουκρανία. Οι κυρώσεις αυτές ήρθαν να προστεθούν στα ισχύοντα μέτρα που είχαν επιβληθεί στη Ρωσία μετά την προσάρτηση της Κριμαίας το 2014. Τα μέτρα περιλαμβάνουν ατομικές και οικονομικές κυρώσεις με σκοπό να υποστεί η Ρωσία βαριές συνέπειες και να περιοριστεί η ικανότητά της να συνεχίσει την εισβολή. Σε πρώτο βαθμό οι ατομικές κυρώσεις αφορούν πρόσωπα που υλοποίησαν την επίθεση και συνεχώς στηρίζουν και χρηματοδοτούν την επίθεση της Ρωσίας. Παράλληλα, κυρώσεις επιβλήθηκαν και στη Λευκορωσία λόγω της ανάμειξής της και της συνεργασίας της με τη ρωσική εισβολή. Στο στόχαστρο των κυρώσεων αναμφίβολα βρίσκονται ο Πρόεδρος της Ρωσίας και ο Υπουργός Εξωτερικών, ενώ παράλληλα και στρατιωτικοί αξιωματούχοι, φιλοκυβερνητικοί και αντι-ουκρανοί προπαγανδιστές. Σε αυτό το πλαίσιο, αναμένεται μάλιστα να δικαστούν ορισμένοι εξ αυτών για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο.³⁹⁹ Η ΕΕ έχει ακόμη επιβάλει κυρώσεις σε οικονομικό επίπεδο προκειμένου να πιέσει ακόμη περισσότερο τη χρηματοδότηση της ρωσικής επίθεσης, όπως το εμπάργκο

---

³⁹⁸ Stivachtis, “Liberal Democracy, Market Economy, and International Conduct as Standards of ‘Civilization’ in Contemporary International Society”, *ό.π.*, σσ. 136-141.

³⁹⁹ Human Rights Watch, “Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas,” Human Rights Watch (Human Rights Watch, April 3, 2022), <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas>; Kathryn Armstrong, Antoinette Radford, and Frank Gardner, “Putin Arrest Warrant: Biden Welcomes ICC’s War Crimes Charges,” *BBC News*, March 18, 2023, sec. Europe, <https://www.bbc.com/news/world-europe-64998165>.

ρωσικού πετρελαίου και φυσικού αερίου και ο αποκλεισμός των ρωσικών τραπεζών από το σύστημα SWIFT, μέσω των οποίων οι τράπεζες πραγματοποιούν και λαμβάνουν διεθνείς πληρωμές. Ο πόλεμος στην Ουκρανία έχει μετατρέψει τη Ρωσία σε ένα «βαρβαρικό κράτος» με πρόσωπο-ηγετη τον Πρόεδρό της, ο οποίος μέσα σε ένα αντι-δυτικό κλίμα παρασέρνει τη Ρωσία μακριά από την παγκόσμια κοινωνία, ενώ παράλληλα με τους συμμάχους της και τους οικονομικούς της εταίρους αποβλέπει στη δημιουργία μιας νέας παγκόσμιας τάξης, σε οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο, με την Ρωσία να έχει καθοριστικό ρόλο στο πολύ-πολικό σύστημα (multipolar system). Άλλωστε αποτελεί ιδρυτικό μέλος της ομάδας BRICS και μαζί με την Κίνα αποσκοπούν στην αποδυνάμωση της δυτικής πρωτοκαθεδρίας. Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί ο αποκλεισμός της Ρωσίας από διάφορες διοργανώσεις σε αθλητικό και πολιτισμικό επίπεδο, όπως μεταξύ άλλων ο αποκλεισμός από Ολυμπιακούς Αγώνες και από αθλητικές ευρωπαϊκές διοργανώσεις (UEFA-Euroleague - FIFA).⁴⁰⁰

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ακόμη και στο εσωτερικό της ίδιας της ΕΕ ορισμένα κράτη μέλη μπορούν να εμφανιστούν ως Άλλοι. Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, η Ελλάδα και ιδιαίτερα οι χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου χαρακτηρίστηκαν «οικονομικά απολίτιστες» κατά τη διάρκεια της κρίσης της Ευρωζώνης και χρειαζόταν η οικονομική επίβλεψη των ευρωπαϊκών θεσμών και του ΔΝΤ για να ενσωματωθούν στην οικονομικά εκπολιτισμένη ευρωπαϊκή κοινωνία, σαν την πρακτική εκπολιτιστικής αποστολής των ευρωπαϊκών δυνάμεων τους προηγούμενους αιώνες.⁴⁰¹ Πιο πρόσφατα, η δημοκρατική διακυβέρνηση έχει συνδεθεί με τη χρηματοδότηση από τα ευρωπαϊκά ταμεία και κονδύλια. Η Ουγγαρία και η Πολωνία έχουν επικριθεί για την κατάσταση του κράτους δικαίου και έχουν κατηγορηθεί για χειραγώγηση των μέσων ενημέρωσης, για επεμβάσεις στη δικαστική εξουσία και στον αποκλεισμό ανεξάρτητων μη κυβερνητικών οργανώσεων μεταξύ άλλων. Τα δύο κράτη-μέλη προσέφυγαν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο κατά του Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για να ακυρώσουν το καθεστώς αιρεσιμότητας για την προστασία του προϋπολογισμού της Ένωσης στην περίπτωση παραβίασης των αρχών του κράτους δικαίου. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έκρινε ότι η χρηματοδότηση

---

⁴⁰⁰ FIFA, “FIFA/UEFA Suspend Russian Clubs and National Teams from All Competitions,” www.fifa.com, February 28, 2022, Διαθέσιμο στο: <https://www.fifa.com/tournaments/mens/worldcup/qatar2022/media-releases/fifa-uefa-suspend-russian-clubs-and-national-teams-from-all-competitions>.

⁴⁰¹ Μικέλης και Στροϊκος, «Ιεραρχίες, Πολιτισμός και η Κρίση της Ευρωζώνης», ό.π., σσ. 217-245.

από τα ευρωπαϊκά ταμεία επιτρέπεται να συνδέεται με το κριτήριο δημοκρατικής διακυβέρνησης.⁴⁰² Το κριτήριο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της οικονομικής απόδοσης και της δημοκρατίας αποτελούν σημαντικό παράγοντα εξέλιξης και διαμόρφωσης της πολιτικής της ΕΕ ιδιαίτερα στη μεταψυχροπολεμική περίοδο.

Βέβαια, το παράδοξο είναι ότι την εποχή που διακηρύσσονταν τα ανθρώπινα δικαιώματα ο δυτικός κόσμος, ενώ είχε «ερή υποχρέωση» απέναντι σε βάρβαρες και κομμουνιστικές πρακτικές, έδειξε μεγάλη ανοχή και σε ορισμένες περιπτώσεις υποστήριξε αυταρχικά καθεστάτα και δικτατορίες, οι οποίες καταπίεζαν τα ανθρώπινα δικαιώματα.⁴⁰³ Στη σύγχρονη εποχή, οι ανησυχίες των κρατών για την περιφερειακή και παγκόσμια ασφάλεια ίσως ξεπερνά σε βαθμό προτεραιότητας τον σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου. Πιο συγκεκριμένα, οι ανάγκες της καπιταλιστικής αγοράς και της ενεργειακής ασφάλειας δεν εμποδίζουν τα δυτικά φιλελεύθερα κράτη να «εθελουφλούν», να συνεργάζονται και να συναλλάσσονται με κράτη στα οποία το επίπεδο του κράτους δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Μερικά παραδείγματα αποτελούν οι συνεργασίες και οι συμμαχίες με τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, η Σαουδική Αραβία, το Κατάρ με κράτη του δυτικού κόσμου. Ειδικά με το Κατάρ υπήρξε θύελλα αντιδράσεων από αρκετά κράτη και πολλές ΜΚΟ για την απόφαση της FIFA να διεξαχθεί ένα κοσμοπολίτικο ποδοσφαιρικό γεγονός, όπως το Παγκόσμιο Κύπελλο, σε μια χώρα στην οποία παραβιάζονται συστηματικά τα δικαιώματα των γυναικών και της κοινότητας LGBTQ, τα δικαιώματα των εργατών και της ελευθερίας του τύπου, κ.ά.⁴⁰⁴

Μια ακόμη ιδιαίτερη περίπτωση εφαρμογής του παγκοσμίου κριτηρίου πολιτισμού αποτελεί η Κίνα. Η άνοδος της κομμουνιστικής Κίνας εντός μιας φιλελεύθερης παγκόσμιας τάξης διαμορφωμένης από την ηγεμονία των ΗΠΑ έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον της μελέτης των Διεθνών Σχέσεων. Σε κάθε περίπτωση η Κίνα κατατάσσεται χαμηλά στην ιεραρχία των φιλελεύθερων κρατών και αυτό διότι έχει σημαντικές ελλείψεις στη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Με τη

---

⁴⁰² Βλ. Αποφάσεις ΕΔ στις Υποθέσεις C-156/21 Ουγγαρία κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου και C-157/21 Πολωνία κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου; Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ανακοινωθέν Τύπου αριθ. 28/22, Λουξεμβούργο 16/02/2022, διαθέσιμο στο: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2022-02/cp220028e1.pdf> (Τελευταία πρόσβαση 12/06/2023)

⁴⁰³ Donnelly. "Human Rights in the New World Order", ό.π., σ. 255.

⁴⁰⁴ Human Rights Watch, "Qatar: Events of 2022," Human Rights Watch, January 12, 2023, διαθέσιμο στο: <https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/qatar>. (Τελευταία πρόσβαση 05/05/2023).

λογική του κριτηρίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της δημοκρατικής διακυβέρνησης, η Κίνα αποτελεί ένα από τα κράτη που πρέπει να «εκπολιτιστούν» ή με άλλους όρους να εκδημοκρατιστούν.⁴⁰⁵ Η Κίνα έχει «εισέλθει» στην παγκόσμια κοινωνία του 20ού αιώνα υιοθετώντας τον σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα. Το γεγονός ότι η Κίνα είναι ένα κομμουνιστικό κράτος δεν την εμποδίζει να συμμετέχει σε διεθνείς οργανισμούς, όπως στον ΟΗΕ και τον ΠΟΕ. Ο Zhang αναφέρει ότι η Κίνα προσαρμόζεται σταδιακά στη διεθνή κοινωνία, με σταθερή διπλωματική παρουσία αλλά κυρίως αλληλοεπιδρώντας οικονομικά.⁴⁰⁶ Παρόλα αυτά, όμως, όπως αναφέρει ο Buzan, το κριτήριο πολιτισμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της καλής διακυβέρνησης ασκεί πίεση στην Κίνα να υιοθετήσει το δυτικό κριτήριο πολιτισμού και τους θεσμούς του βεσφαλιανού διεθνούς συστήματος. Όπως και στην πρώτη αλληλεπίδραση της Κίνας με τη δυτική διεθνή κοινωνία, η Κίνα δεν δέχεται την ανάγκη να εκ-δυτικοποιηθεί πλήρως, αλλά ψάχνει μια ενδιάμεση οδό να εκμοντερνιστεί με «κινέζικα χαρακτηριστικά».⁴⁰⁷ Η διεθνής παρουσία της είναι λίγο περίπλοκη, καθώς ενώ στην περιφέρειά της προσπαθεί να συναλλάσσεται με όρους καλής γειτονίας, σε διεθνές επίπεδο διατηρεί παθητική στάση στα ψηφίσματα του ΟΗΕ και φαίνεται να ενδιαφέρεται περισσότερο να προστατέψει τα εθνικά της συμφέροντα.⁴⁰⁸ Το πώς θα αναδυθεί η Κίνα στη διεθνή κοινωνία ως ηγεμονική δύναμη επηρεάζεται, σύμφωνα με τον Buzan, από το κατά πόσο αποδέχεται ή απορρίπτει η Κίνα τις αρχές της διεθνούς κοινωνίας.⁴⁰⁹ Παρουσιάζοντάς την ως μια αναθεωρητική αναδυόμενη δύναμη η Κίνα αποδέχεται τους θεσμούς της διεθνούς κοινωνίας σε συγκεκριμένους τομείς, όπως για παράδειγμα τους θεσμούς της ανοιχτής αγοράς, αλλά αντιστέκεται στις πολιτικές φιλελεύθερες αρχές, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία. Η θέση της στη διεθνή κοινωνία αναμφίβολα μετατοπίστηκε από ένα κράτος φτωχό, οικονομικά οπισθοδρομικό και πολιτικά και στρατιωτικά συνδεδεμένο με τη Σοβιετική Ένωση σε ένα κράτος με σημαντικό ρόλο στην παγκόσμια οικονομία και παρουσιάζεται πλέον ως μια υπερδύναμη ικανή να ανταγωνιστεί τις ΗΠΑ.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Zhang, “China and Liberal Hierarchies in Global International Society”, ό.π., σσ. 795–816

⁴⁰⁶ Yongjin Zhang, *China in International Society since 1949*, (Basingstoke: Macmillan, 1998), σσ. 102–25 και σσ.194–243.

⁴⁰⁷ Barry Buzan, “China in International Society: Is ‘Peaceful Rise’ Possible?”, *The Chinese Journal of International Politics* 3, no. 1 (2010): 5–36, σ. 9.

⁴⁰⁸ Buzan, “China in International Society: Is ‘Peaceful Rise’ Possible?”, ό.π., σ. 14-16.

⁴⁰⁹ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 16-22.

⁴¹⁰ Στο ίδιο, ό.π., σ. 18.

Κλείνοντας, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα κράτη που προαναφέρθηκαν έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της παγκόσμιας κοινωνίας. Αφενός αποτελούν κράτη που οι Ευρωπαίοι δεν κατάφεραν να αποικίσουν και εφάρμοσαν το κριτήριο πολιτισμού, προκειμένου να τα πιέσουν να προσαρμοστούν με τις αρχές και τους θεσμούς της διεθνούς κοινωνίας, ενώ παράλληλα αποτελούν κράτη με πολύ ιδιαίτερο πολιτισμικό παρελθόν. Ο Amitav Acharya εξετάζει τις περιπτώσεις των πολιτισμικών κρατών (Civilization states) της Ινδίας, της Κίνας, της Τουρκίας και της Ρωσίας υπό το πρίσμα ότι αποτελούν ταυτόσημα σημεία με τους πολιτισμούς τους και επομένως αποτελούν κράτη που έχουν τις δικές τους ιδιαίτερες πολιτισμικές και πολιτικές αρχές, οι οποίες αποτυπώνονται τις τελευταίες δεκαετίες στην εξωτερική πολιτική των συγκεκριμένων κρατών.⁴¹¹

---

⁴¹¹ Acharya, Amitav. “The Myth of the ‘Civilization State’: Rising Powers and the Cultural Challenge to World Order.” *Ethics & International Affairs* 34, no 2 (2020), σσ.139–56.

5.6 Συμπεράσματα

Το κριτήριο του πολιτισμού εν καιρώ παγκοσμιοποίησης συνέχισε να εξυπηρετεί τους ίδιους σκοπούς που ίσχυαν τους προηγούμενους αιώνες. Σημαντικό παράγοντα στην αναθεώρηση του κριτηρίου του πολιτισμού έπαιξε η βαρβαρότητα των «πολιτισμένων» κρατών και η ισότιμη αντιμετώπιση των κρατών που προέκυψαν μέσω της αποαποικιοποίησης.⁴¹² Ωστόσο, η λογική του κριτηρίου του πολιτισμού συνέχισε να απασχολεί τον τρόπο ιεραρχίας των κρατών και των ανθρώπων στην παγκοσμιοποιημένη εποχή. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο και λαμβάνοντας υπόψιν την ηγεμονική πρωτοκαθεδρία της Δύσης στα περισσότερα – αν όχι σε όλα – επίπεδα, η φιλελεύθερη δημοκρατική πτέρυγα κρατών της παγκόσμιας τάξης έχει αναλάβει τα ηνία διαμόρφωσης του παγκόσμιου γίνεσθαι, δημιουργώντας ένα παγκόσμιο φιλελεύθερο κριτήριο του πολιτισμού, το οποίο περιλαμβάνει τη δημοκρατική διακυβέρνηση, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τον καπιταλισμό.⁴¹³ Μέσα σε ένα κατά βάση ευρωκεντρικό ή δυτικο-κεντρικό παγκόσμιο γίνεσθαι, μονάχα ο δυτικός πολιτισμός, ο οποίος έλαβε οικουμενικές διαστάσεις με την επέκταση της ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας, κατάφερε να δημιουργήσει ένα παγκόσμιο σύνολο κανόνων και θεσμών με οικουμενική καθολικότητα και αποδοχή.⁴¹⁴

Η δημοκρατία και οι αρχές του οικονομικού φιλελευθερισμού έχουν αγκιστρωθεί στο «πολιτισμένο» πρότυπο συμπεριφοράς ενός «ιδανικού» κράτους. Αμέσως, η Δύση αυτό-αναγνωρίζεται ως ο θεμελιωτής των σχέσεων της παγκόσμιας κοινωνίας και δεν διστάζει να επεμβαίνει και να περιθωριοποιεί κράτη που δεν συμβαδίζουν με τις αρχές αυτές. Επομένως, εντοπίζεται και το άλλο σημαντικό μέρος της σχέσης Εαυτού-Άλλου, που περιλαμβάνει κράτη τα οποία δεν συμβαδίζουν ή αρνούνται πλήρως να συμπλεύσουν με τις αρχές του φιλελεύθερου κριτηρίου πολιτισμού.

Η μελέτη του κριτηρίου του πολιτισμού και της διεθνούς πολιτικής δεν μπορεί να θεωρείται ολοκληρωμένη χωρίς τον παράγοντα της παγκοσμιοποίησης. Η σύγκλιση με το παγκόσμιο κριτήριο του πολιτισμού οδηγεί στην παγκοσμιοποίηση των κοινών κανόνων και επιδιώξεων μεταξύ των κρατών.⁴¹⁵

⁴¹² Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σσ. 90–3.

⁴¹³ Buzan, “The ‘Standard of Civilisation’ as an English School Concept”, ό.π., σ. 587.

⁴¹⁴ Mozaffari, “The Transformationalist Perspective and the Rise of a Global Standard of Civilization,” ό.π., σ. 252.

⁴¹⁵ Στο ίδιο, ό.π. σσ. 258-262.

6. Αντί επιλόγου

Ο πολιτισμός αποτελεί μια πολυσήμαντη έννοια. Μαζί με την κουλτούρα συνιστούν δύο έννοιες που έχουν απασχολήσει την Αγγλική Σχολή στο πλαίσιο της διεθνούς κοινωνίας και του διεθνούς συστήματος. Η διεθνής κοινωνία είναι ένα σύνολο κρατών, το οποίο δεν σχηματίζει απαραίτητα ένα σύστημα, υπό την έννοια ότι η συμπεριφορά του ενός αποτελεί παράγοντα μεταβολής της φύσης των άλλων, αλλά ένα σύνολο το οποίο βασίζεται πάνω στον διάλογο και στην κοινή αντίληψη των κανόνων και των θεσμών που καθορίζουν τις σχέσεις τους και αναγνωρίζουν κοινά ενδιαφέροντα για τη διατήρηση αυτών των σχέσεων.⁴¹⁶ Η σχέση πολιτισμού/κουλτούρας και διεθνούς κοινωνίας κρίνεται απαραίτητη στην προσπάθεια κατανόησης της σύγχρονης διεθνούς κοινωνίας.⁴¹⁷ Για τον Martin Wight ένα διεθνές σύστημα δεν υφίσταται χωρίς να υπάρξει ένας βαθμός πολιτισμικής ενότητας μεταξύ των μελών του.⁴¹⁸

Το κριτήριο πολιτισμού αναφέρεται σε μια σειρά από νόμους, κανόνες, αξίες και παραδόσεις που παρέχουν τη δυνατότητα να αξιολογηθούν οι διεθνείς δρώντες. Τα κράτη παραμένουν οι κύριοι δρώντες στην άναρχη διεθνή κοινωνία, ενώ παράλληλα μη κρατικοί δρώντες και μη κυβερνητικοί οργανισμοί αποτελούν υποκείμενα του παγκοσμίου κριτηρίου πολιτισμού. Το παγκόσμιο κριτήριο πολιτισμού καλύπτει όχι μόνο τις διακρατικές σχέσεις, αλλά και τις σχέσεις κράτους και πολιτών.

Η έννοια του κριτηρίου πολιτισμού έχει τις ρίζες του σε αρκετές κοινωνίες, από την Αρχαία Ελλάδα και την Κίνα μέχρι και τον Ισλαμικό κόσμο. Βασίζεται κατά κύριο λόγο στη διαφοροποίηση μεταξύ «πολιτισμένου» και «βάρβαρου», η οποία προκύπτει είτε από την κατηγοριοποίηση των κοινωνιών με βάση την πολιτισμική βαθμίδα είτε από τη βιολογική ή ρατσιστική ιεραρχία στο πλαίσιο νομιμοποίησης της υπεροχής ενός πολιτισμού. Αναμφίβολα, η χρήση του όρου πραγματοποιείται από το ένα μέρος της σχέσης, συνήθως του κυρίαρχου, ο οποίος αποτελεί και τον αρχιτέκτονα της ίδιας της έννοιας. Όπως αναλύει περιγραφικά ο Fidler, το κριτήριο πολιτισμού σημαίνει ότι για να μπορεί κάποιος να συμμετέχει στις διεθνείς σχέσεις, η συμπεριφορά του πρέπει να προσαρμόζεται πλήρως με τις απαιτήσεις, τις πολιτικές και τους κανόνες που έχουν θεσπιστεί από τις κυρίαρχες δυνάμεις.⁴¹⁹

⁴¹⁶ Bull and Watson. *The Expansion of International Society*, ό.π., σ. 1; Bull, *Η Άναρχη κοινωνία*, ό.π., σ. 51.

⁴¹⁷ Buzan, "Culture and International Society," ό.π., σσ. 1-3

⁴¹⁸ Wight, *Systems of states*, ό.π., σ. 33.

⁴¹⁹ Fidler, 'A Kinder, Gentler System of Capitulations?', ό.π., σ. 389.

Κατά το 19ο αιώνα, το κριτήριο πολιτισμού χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να ιεραρχήσει τον μη-ευρωπαϊκό κόσμο σε σχέση με την Ευρώπη εισάγοντας τη ρατσιστική κατηγοριοποίηση «βάρβαρος», «απολίτιστος» και «πολιτισμένος» και να αποτελέσει το κριτήριο εισόδου στη διεθνή κοινωνία. Κατά τη διάρκεια της επέκτασης της διεθνούς κοινωνίας, πράγματι ο επιστημονικός ρατσισμός ήταν έντονος στην Ευρώπη και ενίσχυε το αίσθημα ανωτερότητας των ευρωπαϊκών κρατών απέναντι στις μη-ευρωπαϊκές κοινωνίες.⁴²⁰ Από τη μια πλευρά η επέκταση της διεθνούς κοινωνίας πραγματοποιήθηκε με δύο τρόπους. Η πρώτη αφορά την απορρόφηση των μη-δυτικών κοινωνιών στις ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες και η δεύτερη τη διαμόρφωση των όρων ένταξης των μη κατακτημένων κρατών στη διεθνή κοινωνία, μόλις χαρακτηριζόταν «πολιτισμένα». Με αυτή τη λογική, όπως αναφέρει ο Suzuki, η διεθνής κοινωνία παρουσιάζεται «διπρόσωπη», καθώς η δυτική διεθνής κοινωνία αντιμετώπιζε τα μέλη της με ισότητα και σεβασμό, ενώ τους υπόλοιπους άνισα και με καταναγκασμό.⁴²¹

Η επέκταση της ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας συνδέεται άμεσα με το κριτήριο πολιτισμού, διότι η επέκταση απαιτούσε την αλλαγή πολιτισμικών ταυτοτήτων και κυρίως της ίδιας της Ευρώπης από «Χριστιανισμός» σε «Δυτικό πολιτισμό» προκειμένου να ενσωματώσει τις αποικίες στην Αμερική και στον υπόλοιπο κόσμο.⁴²² Η χριστιανική ταυτότητα της διεθνούς κοινωνίας καθιστούσε τον Ισλαμικό κόσμο εκτός αυτής, ενώ με την αντικατάστασή της σε δυτική κατά τον 19ο αιώνα παρατηρείται η σταδιακή ενσωμάτωση μη-χριστιανικών κρατών στη διεθνή κοινωνία, όταν το κριτήριο πολιτισμού βασίστηκε στην ικανότητα των νεωτερικών πολιτικών αρχών και αξιών.⁴²³ Η οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας σε αντιπαραβολή με τον «Άλλο» ενίσχυε ακόμη περισσότερο το αίσθημα ανωτερότητας και υπεροχής της Ευρώπης. Μόνο όταν τα μη-δυτικά κράτη, όπως η Ιαπωνία, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Κίνα, μεταξύ άλλων, κατάφεραν να υιοθετήσουν τις δυτικές αξίες εντάσσονταν διεθνή κοινωνία.⁴²⁴ Το κριτήριο πολιτισμού άλλαζε όσο άλλαζε η φύση της διεθνούς κοινωνίας. Αλάστε, η Ευρώπη υπήρξε κέντρο μεγάλων αλλαγών και καινοτομιών σε οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Όσο αυτές οι

---

⁴²⁰ Hobson, *The Eurocentric Conception of World Politics*, σ. 30.

⁴²¹ Shogo Suzuki, 'Japan's Socialization into Janus-Faced European International Society', *European Journal of International Relations*, 11, no. 1, (2005), σσ. 137-64; Shogo Suzuki, *Civilization and Empire*, ό.π.

⁴²² Watson, 'New States in the Americas', ό.π., σσ. 127-141.

⁴²³ Buzan, "The 'Standard of Civilisation' as an English School Concept," ό.π., σ. 579.

⁴²⁴ Βλ. Part II, Gong, *The standard of 'Civilization' and the Entry of Non-European Countries into the International Society*, στο Gong, *The Standard of 'Civilization'*.

«επαναστάσεις» της νεωτερικότητας διαμόρφωναν την ταυτότητα της διεθνούς κοινωνίας, τόσο διαμόρφωναν και τη φύση του κριτηρίου πολιτισμού.⁴²⁵

Το «κλασικό» κριτήριο πολιτισμού ήταν ένα σύνολο κανόνων και προϋποθέσεων που έπρεπε ένα κράτος να εξασφαλίσει προκειμένου να νοείται «πολιτισμένο» και ως εκ τούτου ισότιμο μέλος της διεθνούς κοινωνίας. Αυτές οι προϋποθέσεις έγιναν αναπόσπαστο κομμάτι της αποικιοκρατικής πρακτικής των ευρωπαϊκών δυνάμεων και εν μέρει αποτελούσαν το μέσο νομιμοποίησης του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού.⁴²⁶ Η επέκταση της ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας προκάλεσε αρκετά ερωτήματα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο θα συνυπάρχουν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις με τον υπόλοιπο κόσμο. Η απάντηση στο ερώτημα ήταν το εμπόριο και η διπλωματία. Ωστόσο, για να υποστηριχθεί τόσο το εμπόριο όσο και η διπλωματία, έπρεπε να υπάρχει μια αποτελεσματική κυβερνητική εξουσία, η οποία θα εξασφάλιζε την ικανότητα του κράτους να ανταπεξέρχεται στις διεθνείς της υποχρεώσεις.⁴²⁷

Βέβαια, η εφαρμογή του κριτηρίου πολιτισμού εξυπηρετούσε τα ευρωπαϊκά-δυτικά συμφέροντα μέσω της προστασίας του δικαιώματος στη ζωή, την ελευθερία, την αξιοπρέπεια, την εγκατάσταση και την ιδιοκτησία κυρίως των δυτικών υπηκόων.⁴²⁸ Η ένταξη στη διεθνή κοινωνία ισοδυναμεί με δικαίωμα κυρίαρχου κράτους, με πλήρη αναγνώριση και προστασία υπό το διεθνές δίκαιο. Η αδυναμία-ανικανότητα πολλών μη-ευρωπαϊκών κοινωνιών να εκπληρώσουν το κριτήριο πολιτισμού τις ξεχώριζε από τις «πολιτισμένες» κοινωνίες και τις έθετε σε ένα καθεστώς άνισων και άδικων συνθηκών. Διομολογήσεις, άνισες συνθήκες, η αρχή της υπερεδαφικότητας μεταξύ άλλων επιβλήθηκαν σε κοινωνίες με μεγάλο πολιτισμικό υπόβαθρο, όπως για παράδειγμα η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Κίνα και η Ιαπωνία. Αναμφίβολα, αυτοί οι πολιτισμοί δεν αποδέχονταν εύκολα την παρουσία των Ευρωπαίων στα εδάφη τους, πόσο μάλλον το «βαρβαρικό» για τους ίδιους κριτήριο πολιτισμού. Η υιοθέτηση των δυτικών αρχών, παραδόσεων και αξιών αποτελούσε απειλή για την ίδια τους την ύπαρξη.

⁴²⁵ Buzan, “The ‘Standard of Civilisation’ as an English School Concept,” ό.π., σ. 579.

⁴²⁶ Βλ. Hobson, *The Eurocentric Conception of World Politics*; Bowden, *The Empire of Civilization*; Turan Kayaoglu, *Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China* (New York: Cambridge University Press, 2010).

⁴²⁷ Gong, *The standard of ‘Civilization’*, ό.π., σσ. 64-93.

⁴²⁸ Στο ίδιο, ό.π., σ. 14.

Η κατάρρευση της διεθνούς κοινωνίας με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο προκάλεσε τριγμούς στο θεμελιωμένο κριτήριο πολιτισμού. Η βαρβαρότητα του πολέμου και η βάρβαρη συμπεριφορά των θεωρητικά «πολιτισμένων» κρατών ανέδειξε τον αναχρονισμό του κριτηρίου πολιτισμού, ενώ η απο-αποικιοποίηση συνέβαλε στη θεωρητική ισότητα όλων των κρατών μεταξύ τους. Η ανάδειξη «αποτυχημένων» κρατών οδήγησε σε παρεμβάσεις δυτικών δυνάμεων για αποκατάσταση της τάξης. Το ψυχροπολεμικό κλίμα συνέβαλε στη διχοτόμηση του κόσμου και κατ' επέκταση στην ανάδυση των ΗΠΑ ως προστάτη του δυτικού κόσμου και αρχιτέκτονα της διεθνούς κοινωνίας στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποιημένη διεθνής κοινωνία συνέχισε να ιεραρχεί τις κοινωνίες χρησιμοποιώντας τους διαδόχους του κλασικού κριτηρίου πολιτισμού. Το τέλος του Β΄ παγκοσμίου πολέμου έφερε στην επιφάνεια την οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σαν μια ηπιότερη «μετάφραση» του κριτηρίου πολιτισμού.⁴²⁹ Ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα προϋποθέτει καλή διακυβέρνηση, δηλαδή δημοκρατικό πολίτευμα. Η δημιουργία του ΟΗΕ, αλλά και η κατοχύρωση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων το 1948, μετέτρεψε τη δυτική- αποικιοκρατική κοινωνία σε μια δυτική παγκόσμια κοινωνία, σύμφωνα με τον Buzan.⁴³⁰ Τα ανθρώπινα δικαιώματα και η δημοκρατική διακυβέρνηση συνιστούν κορωνίδες του φιλελεύθερου δυτικού κόσμου, και παρέχουν νομιμοποίηση «ειρηνικών» παρεμβάσεων σε κράτη τα οποία καταπατούσαν τέτοιες αρχές. Το παγκόσμιο κριτήριο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της δημοκρατικής διακυβέρνησης αποτέλεσε μαζί με το κριτήριο πολιτισμού της αγοράς τους κυριότερους συνεχιστές του κριτηρίου του πολιτισμού από τα μέσα του 20ού αιώνα και έπειτα. Σε γενικές γραμμές, η δημοκρατία συνδέθηκε με τον «πολιτισμό», ενώ η μη-δημοκρατία με τη «βαρβαρότητα».⁴³¹ Άμεσα συνδεδεμένο με τη δημοκρατική διακυβέρνηση βρίσκεται ο καπιταλισμός, ο οποίος αναδύεται ως ένα νέο κριτήριο πολιτισμού.⁴³² Το κριτήριο πολιτισμού της αγοράς κατηγοριοποιεί τα κράτη σε «ανεπτυγμένα», «αναπτυσσόμενα» και «υπανάπτυκτα», ακριβώς με την ίδια

---

⁴²⁹ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, ό.π., σσ. 90–3; Gong, 'Standards of Civilization Today', ό.π., σσ. 77–96; Donnelly, 'Human Rights'; Keene, *Beyond the Anarchical Society*, ό.π., σσ 122–3, 147–8; Stivachtis, 'Civilization and International Society'; Bowden, *The Empire of Civilization*.

⁴³⁰ Buzan, "The 'Standard of Civilisation' as an English School Concept", ό.π., σ. 587.

⁴³¹ Yannis A. Stivachtis, 'Democracy: The Highest Stage of Civilized Statehood', *Global Dialogue* 8, no. 3–4 (2006): σ. 102.

⁴³² Tzouvala, Ntina. *Capitalism As Civilisation: A History of International Law*. Cambridge Studies in International and Comparative Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

ιεραρχία που είχε το κλασικό κριτήριο πολιτισμού.⁴³³ Η επέκταση της ΕΕ και του ΝΑΤΟ, καθώς και άλλες περιφερειακές ενώσεις όπως η ASEAN, έχουν αφομοιώσει αυτό το κριτήριο στις πολιτικές ένταξης και επέκτασης. Ιδιαίτερα, η ΕΕ ως γνήσιος απόγονος της αυτοκρατορικής Ευρώπης των προηγούμενων αιώνων, έχει υιοθετήσει το κριτήριο πολιτισμού της αγοράς, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της δημοκρατικής διακυβέρνησης στα κριτήρια της Κοπεγχάγης.⁴³⁴

Οι φιλελεύθερες δημοκρατικές αρχές δημιουργούν την πεποίθηση ότι συμβάλουν στην πρόοδο, η οποία εξασφαλίζει την ευημερία. Ωστόσο, η πεποίθηση αυτή έχει επικριθεί σε αρκετές περιπτώσεις. Κατά γενική ομολογία, η δημοκρατική διακυβέρνηση δεν εξασφαλίζει νομοτελειακά οικονομική ευημερία. Ούτε η οικονομική ευημερία εξασφαλίζει νομοτελειακά τα ανθρώπινα δικαιώματα. Τις τελευταίες δεκαετίες εμφανίζονται καπιταλιστικές αυταρχικές «δημοκρατίες» που δεν δείχνουν κανένα ενδιαφέρον για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Αρκετοί υποστηρίζουν ότι το κριτήριο αυτό συνεχίζει να εξυπηρετεί τις αποικιοκρατικές πρακτικές των δυτικών δυνάμεων στην παγκοσμιοποιημένη τάξη. Το οικονομικό κριτήριο ταυτίζεται με τις διομολογήσεις και τις άνισες συνθήκες του κλασικού κριτηρίου πολιτισμού. Κράτη που αδυνατούν να προσαρμοστούν στις οικονομικές απαιτήσεις του διεθνούς συστήματος δέχονται πιέσεις από τα κράτη-πρότυπα της οικονομικής προόδου και στο πλαίσιο χρηματοδοτήσεων βλέπουν εκ νέου τα δυτικά συμφέροντα να συνυφαίνονται με τα εσωτερικά τους ζητήματα. Το εκπολιτιστικό χρέος των Ευρωπαίων της αποικιοκρατίας ταυτίζεται με την «εκπολιτιστική» αποστολή των σύγχρονων δυτικών να εκπολιτίσουν οικονομικά και δημοκρατικά τον υπόλοιπο κόσμο. Οι Buzan και Little αναφέρουν ότι η μεταμοντέρνα αποικιοκρατία αφορά σχεδόν εξ ολοκλήρου την επιβολή ενός κριτηρίου πολιτισμού, και ιδίως ενός φιλελεύθερου οράματος για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Με αυτή την έννοια το παγκόσμιο κριτήριο πολιτισμού έχει αυτοκρατορικές ιδιότητες. Αφορά ένα πολιτιστικό σχέδιο, το οποίο είναι δύσκολο να αναλάβει οικουμενικές διαστάσεις. Αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι έχει μεγάλη σημασία το γεγονός ότι η αρχή της στρατιωτικής επέμβασης με κίνητρο τα ανθρώπινα δικαιώματα εφαρμόζεται έντονα μόνο στο ΝΑΤΟ και στην Ευρώπη, το κέντρο (core) του δυτικού κόσμου. Αν και η ρητορική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί σημείο «σύγκρουσης» με κράτη της Αφρικής και της Ασίας, δεν προβλέπουν

⁴³³ Bowden and Seabrooke, *Global Standards of Market Civilization*, ό.π., σ. 8.

⁴³⁴ Stivachtis, "Civilization and International Society: The Case of European Union Expansion".

επεμβάσεις όπως συνέβη στα Βαλκάνια. Τα Βαλκάνια αποτελούν μέρος της Ευρώπης και μέρος του Δυτικού κόσμου, δηλαδή συνιστούν μέρος του «Εμείς» όπως θα έλεγε ο Huntington. Το ίδιο συμβαίνει και στις περιοχές που βρίσκονται στην περιφέρεια, όπως για παράδειγμα η Συρία. Σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να προσπαθήσει να διαφυλάξει τα δυτικά οικονομικά συμφέροντα, επηρεάζοντας τις πολιτικές εξελίξεις, ωστόσο δύσκολα θα επέμβει στρατιωτικά.⁴³⁵

Η παγκοσμιοποίηση προκαλεί θεμελιώδεις αλλαγές στην ποιότητα της αναρχίας και στην ταυτότητα των δρώντων του διεθνούς συστήματος. Ο παγκοσμιοποιημένος κόσμος απαιτεί παγκόσμια ηθική, αναφέρει ο Mozaffari.⁴³⁶ Το παγκόσμιο κριτήριο πολιτισμού είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ διεθνούς ηθικής, διεθνούς δικαίου και διεθνούς πολιτικής. Στην ορολογία του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού αυτή η αλληλεπίδραση είναι μια διαδικασία συνεχής, ένα αέναο κίνημα στο οποίο το κριτήριο του πολιτισμού συνεχώς ανασυγκροτείται. Το κριτήριο αλλάζει αναλόγως του διεθνούς περιβάλλοντος. Η διαδικασία είναι επίσης αμοιβαία με την έννοια ότι τα τρία συστατικά του παγκοσμίου κριτηρίου επηρεάζουν το ένα το άλλο συνεχόμενα.⁴³⁷ Η αλήθεια είναι ότι η επέκταση της διεθνούς κοινωνίας και κατ' επέκταση του δυτικού πολιτισμού υπήρξε ο αρχιτέκτονας των διεθνών σχέσεων. Χαρτογραφώντας την ιστορική διαδικασία της παγκοσμιοποίησης και τον αντίκτυπό της στο διεθνές δίκαιο, ο Mozaffari καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μετά την Ειρήνη της Βεσφαλίας το 1648, μόνο ο ευρωπαϊκός πολιτισμός κατάφερε να δημιουργήσει ένα σύνολο κανόνων με παγκόσμια/καθολική εμβέλεια και διάσταση. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι οι άλλοι μεγάλοι πολιτισμοί έχουν επιβιώσει μέσα σε αυτό το πλαίσιο διαμόρφωσης της παγκόσμιας κοινωνίας από τον δυτικό κόσμο, ενώ παράλληλα δεν έχουν επιδιώξει ένα εναλλακτικό σχέδιο διεθνούς κοινωνίας και διεθνούς δικαίου που θα πάρει οικουμενικές διαστάσεις. Η αδύναμη συμβολή του μη-δυτικού κόσμου στη βελτίωση και τη διόρθωση των κανόνων, οφείλεται για τον ίδιο στην έλλειψη δημοκρατίας και στην αδύναμη κοινωνία των πολιτών.⁴³⁸ Ο Bowden, ωστόσο ορθώς ερωτάται: «Επιτρέπεται όμως τα μη-δυτικά κράτη να ακολουθήσουν μια εναλλακτική πορεία ακόμα κι αν το επιθυμούν; Σε αυτή την περίπτωση, το παγκόσμιο κριτήριο του πολιτισμού της αγοράς δεν τους εμποδίζει αποτελεσματικά να

⁴³⁵ Buzan and Little, "Beyond Westphalia? Capitalism after the 'Fall'", ό.π., σ. 99-104.

⁴³⁶ Mozaffari, "The Transformationalist Perspective and the Rise of a Global Standard of Civilization," ό.π., σ. 253.

⁴³⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 252.

⁴³⁸ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 257-258.

το κάνουν;»⁴³⁹ Οι περιορισμοί στις επιλογές τους οφείλονται, κατά τον Fidler, στο γεγονός ότι το δυτικό πρότυπο του πολιτισμού επικράτησε στη σύγκρουση των πολιτισμών επειδή οι δυτικές χώρες ήταν οι αρχιτέκτονες της νέας διεθνούς κοινωνίας και άσκησαν την υπεροχή τους στο να διασφαλίσουν ότι η διεθνής κοινωνία χτίστηκε σύμφωνα με την εικόνα τους. Σήμερα αυτή η εικόνα είναι μια κοινωνία ολοένα και πιο οικονομικά παγκοσμιοποιημένη και προσηλωμένη στην «ελεύθερη» αγορά και το «ελεύθερο» εμπόριο.⁴⁴⁰

Η φιλοσοφία του κριτηρίου πολιτισμού δεν έχει αλλοιωθεί ανά τους αιώνες. Η ιεραρχία των κοινωνιών στη βάση πολιτισμικού κριτηρίου συνεχίζει να έχει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της διεθνούς κοινωνίας σε διάφορους τομείς της. Η επέκταση του ευρωπαϊκού πολιτισμού στον υπόλοιπο κόσμο καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την εικόνα του σύγχρονου διεθνούς συστήματος. Είναι δύσκολο να ορίσουμε ποιο είναι το σημείο στο οποίο το κριτήριο πολιτισμού έκανε την εμφάνισή του. Ωστόσο, είναι εύκολο να κατανοήσουμε τη χρησιμότητά του, ή καλύτερα την επιβίωσή του. Αν και συνδέεται άμεσα με την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία, την καταπίεση και την εκμετάλλευση των μη-δυτικών κοινωνιών, συνιστά ένα ορόσημο όσον αφορά την εξέλιξη των κρατών με βάση το διεθνές δίκαιο. Ο πολιτισμός συνιστά μια πολύπλοκη και συνεχή διαδικασία. Για να κατανοηθεί επιβάλλεται η παρουσία του «Άλλου». Όπως αναφέρθηκε, ο «Άλλος» έχει πάρει διάφορες μορφές και ονομασίες στην ανθρώπινη ιστορία. Στις περισσότερες περιπτώσεις αντιστάθηκε και εξαφανίστηκε. Άλλοτε απορροφήθηκε ή απλώς περιθωριοποιήθηκε. Καθόρισε όμως σε μεγάλο βαθμό την εικόνα και την ταυτότητα της άλλης πλευράς της σχέσης αυτής.

Το κριτήριο πολιτισμού έχει τη δική του θέση στην ανάλυση περί πολιτισμών στις Διεθνείς Σχέσεις και το δικό του ιδιαίτερο βαθμό αλληλεπίδρασης με έννοιες όπως η παγκοσμιοποίηση, η ταυτότητα, η οικονομία και το διεθνές δίκαιο. Όσο υπάρχει η ανάγκη για επέκταση και ισχύ των πολιτισμικών δρώντων, τόσο θα εμφανίζονται «νέοι βάρβαροι» και η «εκπολιτιστική αποστολή» θα παίρνει διάφορες μορφές, σαφώς επηρεασμένη από τις αλλαγές στο διεθνές περιβάλλον. Η ένταξη στη διεθνή κοινωνία των «πολιτισμένων» κρατών θα συνεχίσει να προκρίνεται όσο τα κράτη και οι πολιτισμοί θα εξελίσσονται και θα διαμορφώνουν με τη σειρά τους τη φύση και τους σκοπούς της διεθνούς κοινωνίας. Όπως άλλωστε κλείνει ο Gong τη σκέψη του γύρω

⁴³⁹ Bowden and Seabrooke, *Global Standards of Market Civilization*, ό.π., σ. 33.

⁴⁴⁰ Fidler, "A Kinder, Gentler System or Capitulations?", ό.π., σ. 400.

από το κριτήριο του πολιτισμού, αυτό θα παραμένει χαρακτηριστικό οποιασδήποτε διεθνούς κοινωνίας, όπου η πολιτισμική ποικιλομορφία και ο πλουραλισμός συνυπάρχουν με την ιεραρχία και την αναρχία, ανεξάρτητα από το πόσο ισχυροί γίνονται οι δεσμοί της διεθνούς κοινωνίας.⁴⁴¹

---

⁴⁴¹ Gong, *The Standard of 'Civilization'*, σ. 248; Gong, "Standards of civilization today", ό.π., σ. 94.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Bull, Hedley. *Η Αναρχη Κοινωνία: Η μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, μτφ:Ηρακλεία Στροϊκού, επιμ.: Η. Κουσκουβέλης, Ποιότητα, Αθήνα, 2001.
- Cuche Denys, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, επιμέλεια Λεοντσίνη Μαίρη, Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω, 2001.
- Huntington, Samuel P. *Η Σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*. Μετάφραση: Σ. Ριζοθανάση, Πέμπτη έκδοση, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2016.
- Θουκυδίδη, *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*, μετάφραση: Άγγελος Βλάχος, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της 'Εστίας' Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας Α.Ε., 2008. (Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/index.html?author_id=160 (τελευταία πρόσβαση 07-05-2023).
- Ισοκράτης, *Πανηγυρικός*. Μετάφραση: Στέλλα Μπαζάκου - Μαραγκουδάκη. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1967. (Διαθέσιμο στο: <https://shorturl.at/bCL46> τελευταία πρόσβαση 07-05-2023).
- Kenneth Waltz, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*. Μετάφραση.: Κ. Κολιόπουλος, εισαγωγή στην ελληνική έκδοση Αθανάσιος Πλατιάς, Ποιότητα, Αθήνα, 2011.
- Κοτζιάς, Νίκος. *Ελλάδα αποικία χρέους: ευρωπαϊκή αυτοκρατορία και γερμανική πρωτοκαθεδρία*, Αθήνα: Πατάκης, 2013.
- Κουσκουβέλης Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Ποιότητα, 2007.
- Μπαμπινιώτης Γεώργιος. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. (Β' έκδ.) Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας, 2002.
- Μακρής, Σπύρος. *Πολιτικό Σύστημα και Διεθνείς Σχέσεις: Η ελληνική περίπτωση μέσα από τη συγκριτική προοπτική*. Αθήνα: Παπαζήση, 2007.
- . *Η Αγγλική Σχολή των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα, 2008.
- . «Πολιτισμός και Διεθνείς Σχέσεις» στο Βασιλειάδης, Νίκος & Μπουτσιούκη, Σοφία. *Πολιτιστική Διπλωματία*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/4419> (τελευταία πρόσβαση 12-05-2023).

- Μικέλης, Κυριάκος. «Ο πολιτισμός στην παγκόσμια πολιτική: θεωρία και πράξη» στο Βασιλειάδης, Νίκος & Μπουτσιούκη, Σοφία. *Πολιτιστική Διπλωματία*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/4419> (τελευταία πρόσβαση 12-05-2023).
- Μικέλης, Κυριάκος και Στροίκος, Δημήτριος. «Μεταξύ Ηγεμονίας και Περιφερειοποίησης: Η Εξέλιξη της ASEAN και της Περιφερειακής Συνεργασίας στην Περιοχή Ασίας- Ειρηνικού, Μετά τον Ψυχρό Πόλεμο», στο Στέλιος Περράκης (επιμ.), *Η Διεθνής Συνεργασία σε Οικουμενικό και Περιφερειακό Επίπεδο: Οι Διεθνείς Θεσμοί σε Κίνηση*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2011.
- . «Ιεραρχίες, Πολιτισμός και η Κρίση της Ευρωζώνης: Η Ελληνική Χρηματοπιστωτική Κρίση» στο Γιάννης Μαραγκός (επιμ.), *Η ελληνική χρηματοπιστωτική κρίση*. Θεσσαλονίκη: Μέθεξις, 2018.
- Watson, Adam. *Η εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας: Μια συγκριτική ιστορική ανάλυση*. Μετάφραση: Ηρακλεία Στροίκου, Επιμέλεια: Χ. Παπασωτηρίου-Π. Ήφαιστος Αθήνα: Ποιότητα, 2010.
- Wight, Martin. *Διεθνής Θεωρία: Τα Τρία Ρεύματα Σκέψης*. Μετάφραση: Ηρακλεία Στροίκου. Επιμ. Παναγιώτης Ήφαιστος, 4η Έκδ. Αθήνα: Ποιότητα, 2011.

Ξενόγλωσση

- Acharya, Amitav. “Democratisation and the Prospects for Participatory Regionalism in Southeast Asia.” *Third World Quarterly* 24, no. 2 (2003): 375–90. <https://www.jstor.org/stable/3993518>.
- . *Constructing a Security Community in Southeast Asia : ASEAN and the Problem of Regional Order*. London: Routledge, 2009.
- . “The Myth of the ‘Civilization State’: Rising Powers and the Cultural Challenge to World Order.” *Ethics & International Affairs* 34, no. 2 (2020): 139–56. <https://doi.org/10.1017/s0892679420000192>.
- Anderson, Christopher J., and Christine A. Guillory. “Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems.” *American Political Science Review* 91, no. 1 (1997): 66–81. <https://doi.org/10.2307/2952259>.
- Behr, Hartmut. “The European Union in the Legacies of Imperial Rule? EU Accession Politics Viewed from a Historical Comparative Perspective.” *European Journal*

- of *International Relations* 13, no. 2 (2007): 239–62.
<https://doi.org/10.1177/1354066107076956>.
- Bettiza, Gregorio. “Civilizational Analysis in International Relations: Mapping the Field and Advancing a ‘Civilizational Politics’ Line of Research.” *International Studies Review* 16, no. 1 (2014): 1–28. <https://www.jstor.org/stable/24032921>.
- Bowden, Brett. “In the Name of Progress and Peace: The ‘Standard of Civilization’ and the Universalizing Project.” *Alternatives: Global, Local, Political* 29, no. 1 (2004): 43–68. <https://doi.org/10.1177/030437540402900103>.
- . “The Colonial Origins of International Law. European Expansion and the Classical Standard of Civilization.” *Journal of the History of International Law / Revue d’Histoire Du Droit International* 7, no. 1 (2005): 1–24. <https://doi.org/10.1163/1571805054545145>.
- . *The Empire of Civilization: The Evolution of an Imperial Idea*. Chicago: The University of Chicago Press, 2009.
- . “Eurocentrism and civilization” στο Benjamin De Carvalho, Julia Costa Lopez, and Halvard Leira, *Routledge Handbook of Historical International Relations*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2021: 162-170.
- . “To Rethink Standards of Civilisation, Start with the End.” *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (2014): 614–31. <https://doi.org/10.1177/0305829814537543>.
- Bowden, Brett, and Leonard Seabrooke. *Global Standards of Market Civilization*. New York: Routledge, 2006.
- Bull, Hedley, and Adam Watson. *The Expansion of International Society*. Oxford: Clarendon Press, 1984.
- Butterfield, Herbert, and Martin Wight. *Diplomatic Investigations: Essays on the Theory of International Politics*. London: George Allen & Unwin, 1966.
- Buzan, Barry “From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School.” *International Organization* 47, no. 3 (1993): 327–52. <https://www.jstor.org/stable/2706979>.
- . *From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalisation*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.
- . *An Introduction to the English School of International Relations: The Societal Approach*. Cambridge: Polity Press, 2014.

- . “The English School: An Underexploited Resource in IR.” *Review of International Studies* 27, no. 3 (2001): 471–88. <https://www.jstor.org/stable/20097749>.
- . “China in International Society: Is ‘Peaceful Rise’ Possible?” *The Chinese Journal of International Politics* 3, no. 1 (2010): 5–36. <https://doi.org/10.1093/cjip/pop014>.
- . “The ‘Standard of Civilisation’ as an English School Concept.” *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (June 2014): 576–94. <https://doi.org/10.1177/0305829814528265>.
- Buzan, Barry, and Little, Richard. “Beyond Westphalia? Capitalism after the ‘Fall.’” *Review of International Studies* 25 (1999): 89–104. <https://www.jstor.org/stable/20097640>.
- Buzan, Barry, and Ana Gonzalez-Pelaez. *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.
- Buzan, Barry and Little, Richard. ‘The Historical Expansion of International Society’, στο Navari, Cornelia, and Daniel M. Green. *Guide to the English School in International Studies*. Chichester: Wiley Blackwell, 2014: 59–76
- Cox, Robert W. “Thinking about Civilizations.” *Review of International Studies* 26 (2000): 217–34. <https://www.jstor.org/stable/20097720>.
- Cutler, A. Claire. “The ‘Grotian Tradition’ in International Relations.” *Review of International Studies* 17, no. 1 (1991): 41–65. <https://www.jstor.org/stable/20097243>.
- De Carvalho Benjamin, Lopez Julia Costa, and Leira Halvard. *Routledge Handbook of Historical International Relations*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2021.
- Diez, Thomas. “Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering ‘Normative Power Europe’.” *Millennium: Journal of International Studies* 33, no. 3 (2005): 613–36. <https://doi.org/10.1177/03058298050330031701>.
- Donnelly, Jack. “Human Rights: A New Standard of Civilization?” *International Affairs* 74, no. 1 (1998): 1–23. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.00001>.

- Dunne, Timothy. *Inventing International Society: A History of the English School*. New York: St. Martin's Press In Association With St. Antony's College, Oxford, 1998.
- Dunne, Timothy, and Hanson Marianne, "Human Rights in International Relations", στο Goodhart, Michael E., *Human Rights: Politics and Practice*, 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2016: 62-76.
- Dunne, Timothy, and Christian Reus-Smit. *The Globalization of International Society*. New York: Oxford University Press, 2017.
- Elias, Norbert, and Eric Dunning. *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Malden, Mass: Blackwell Publishing, 2010.
- Fawn, Rick. "'Regions' and Their Study: Wherefrom, What for and Whereto?" *Review of International Studies* 35 (2009): 5–34. <https://www.jstor.org/stable/20542776>.
- Fidler, David P. "The Return of the Standard of Civilization." *Chicago Journal of International Law* 2, no. 1 (2001): 137-157. <https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol2/iss1/9>.
- Fidler, David P. "A Kinder, Gentler System or Capitulations? International Law, Structural Adjustment Policies, and the Standard of Liberal, Globalized Civilization." *Texas International Law Journal* 35, no. 3 (2000): 387–413.
- Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. London: Penguin, 1992.
- Fukuyama, Francis. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Penguin, 1996.
- Gong, Gerrit W. *The Standard of "Civilization" in International Society*. Oxford: Clarendon Press, 1984.
- . "Standards of civilization today", στο Mozaffari, Mehdi. *Globalization and Civilizations*. London: Routledge, 2002: 77-96.
- Halliday, Fred. "The Middle East and Conceptions of 'International Society', στο Barry Buzan and Ana Gonzalez-Pelaez, *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009: 1-23.
- Hobson, Christopher. "'Democracy as Civilisation.'" *Global Society* 22, no. 1 (2008): 75–95. <https://doi.org/10.1080/13600820701740746>.

- Hobson, John M. *The Eastern Origins of Western Civilisation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- . *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory, 1760-2010*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- . “The Twin Self-Delusions of IR: Why ‘Hierarchy’ and Not ‘Anarchy’ Is the Core Concept of IR.” *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (2014): 557–75. <https://doi.org/10.1177/0305829814537364>.
- Huntington, Samuel P. “The Clash of Civilizations?” *Foreign Affairs* 72, no. 3 (1993): 22–49. <https://doi.org/10.2307/20045621>.
- Jones, Roy E. “The English School of International Relations: A Case for Closure.” *Review of International Studies* 7, no. 1 (1981): 1–13. <https://www.jstor.org/stable/20096900>.
- Kant, Immanuel. ‘Perpetual Peace: A Philosophical Sketch’, στο *Kant’s Political Writings*, ed. Hans Reiss, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Kayaoglu, Turan. “Westphalian Eurocentrism in International Relations Theory.” *International Studies Review* 12, no. 2 (2010): 193–217. <https://www.jstor.org/stable/40730727>.
- . *Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China* (New York: Cambridge University Press, 2010).
- Keene, Edward. *Beyond the Anarchical Society Grotius, Colonialism and Order in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Kingsbury, Benedict, “Sovereignty and Inequality”, στο Andrew Hurrell, and Ngaire Woods (eds), *Inequality, Globalization, and World Politics* (Oxford, , Oxford University Press, 1999): 66-94.
- Linklater, Andrew. The English School conception of international society: Reflections on Western and non-Western perspectives. *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*, 9, no. 1 (2010): 1-13
- . *The Idea of Civilization and the Making of the Global Order*. Bristol: Bristol University Press, 2021.
- Little, Richard. “Neorealism and the English School”: *European Journal of International Relations* 1, no. 1 (1995): 9–34. <https://doi.org/10.1177/1354066195001001002>.

- Lynch, Marc. "The Dialogue of Civilisations and International Public Spheres." *Millennium: Journal of International Studies* 29, no. 2 (June 2000): 307–30. <https://doi.org/10.1177/03058298000290020601>.
- Makinda, Samuel M. "International Society and Eclecticism in International Relations Theory." *Cooperation and Conflict* 35, no. 2 (2000): 205–16. <https://www.jstor.org/stable/45083172>.
- Manners, Ian. "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?" *JCMS: Journal of Common Market Studies* 40, no. 2 (2002): 235–58. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>.
- Manning C. A. W. *The Nature of International Society*. London: Macmillan, 1975.
- Mazarr, Michael J. "Culture and International Relations: A Review Essay." *The Washington Quarterly* 19, no. 2 (1996): 177–97. <https://doi.org/10.1080/01636609609550202>.
- Mazlish, Bruce. *Civilization and Its Contents*. Stanford, California: Stanford University Press, 2004.
- . "Civilization in a Historical and Global Perspective." *International Sociology* 16, no. 3 (September 2001): 293–300. <https://doi.org/10.1177/026858001016003003>.
- Mikelis, Kyriakos. "Neocolonial power Europe? Postcolonial thought and the Eurozone crisis." *French Journal for Media Research*, no 5, (2016): 1-18, "Neocolonial power Europe? Postcolonial thought and the Eurozone crisis." *French Journal for Media Research*, no 5, (2016): 1-18.
- . "From Civilizing Mission to Soft Power? European Powers and the Politics of Attraction", στο J. House & T. Kaniklidou (eds), *Proceedings of the 1st International Conference. Europe in Discourse: Identity, Diversity, Borders. Athens, September 23-25, 2016*, 73-86, Hellenic American University, 2017: 74-76.
- . "In the Shadow of Civilization(s)? Civilizational Thinking and The (Re)construction of the world order". *Civitas Gentium* 7, no. 1 (2019): 66-82.
- Mikelis, Kyriakos and Stroikos, Dimitrios. "Hierarchies, Civilization, and the Eurozone Crisis: The Greek Financial Crisis," στο Marangos John. *The Internal Impact and External Influence of the Greek Financial Crisis*. Cham: Palgrave Macmillan, 2017.

- Moorthy, Ravichandran, and Guido Benny. “Is an ‘ASEAN Community’ Achievable?” *Asian Survey* 52, no. 6 (2012): 1043–66. <https://doi.org/10.1525/as.2012.52.6.1043>.
- Mozaffari, Mehdi. “The Transformationalist Perspective and the Rise of a Global Standard of Civilization.” *International Relations of the Asia-Pacific* 1, no. 2 (2001): 247–64. <https://www.jstor.org/stable/26156530>.
- . *Globalization and Civilizations*. London: Routledge, 2002.
- Naff, Thomas. “The Ottoman Empire and the European state system” στο Bull, Hedley, and Adam Watson. *The Expansion of International Society*. Oxford: Clarendon Press, 1984 :143-170.
- Navari, Cornelia, and Daniel M. Green. *Guide to the English School in International Studies*. Chichester: Wiley Blackwell, 2014.
- Neumann, Iver B., and Jennifer M. Welsh. “The Other in European Self-Definition: An Addendum to the Literature on International Society.” *Review of International Studies* 17, no. 4 (1991): 327–48. <https://doi.org/10.1017/s0260210500112045>.
- Neumann, Iver B. *Uses of the Other: “the East” in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.
- Nicolaïdis, Kalypso, and Robert Howse. ““This Is My EUtopia ...’: Narrative as Power.” *JCMS: Journal of Common Market Studies* 40, no. 4 (2002): 767–92. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00397>.
- Nicolaïdis, Kalypso, Claire Vergerio, Nora Fisher Onar, and Juri Viehoff. “From Metropolis to Microcosmos: The EU’s New Standards of Civilisation.” *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (2014): 718–45. <https://doi.org/10.1177/0305829814541320>.
- Norris, Pippa, and Ronald Inglehart. *Cosmopolitan Communications : Cultural Diversity in a Globalized World*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009.
- O’Hagan, Jacinta. *Conceptualizing the West in International Relations : From Spengler to Said*. London: Palgrave Macmillan, 2002.
- O’Hagan, Jacinta. “Discourses of Civilizational Identity.” Στο Martin Hall and Patrick Thaddeus Jackson (eds.). *Civilizational Identity: The Production and Reproduction of “Civilizations” in International Relations*, 15–31. New York: Palgrave Macmillan, 2007.

- Paschalidis, Gregory. "Exporting National Culture: Histories of Cultural Institutes Abroad." *International Journal of Cultural Policy* 15, no. 3 (2009): 275–89. <https://doi.org/10.1080/10286630902811148>.
- Pella, John Anthony. *Africa and the Expansion of International Society: Surrendering the Savannah*. Routledge, 2014.
- Petito, Fabio. "In Defence of Dialogue of Civilisations: With a Brief Illustration of the Diverging Agreement between Edward Said and Louis Massignon." *Millennium: Journal of International Studies* 39, no. 3 (2011): 759–79. <https://doi.org/10.1177/0305829811402765>.
- Phillips, Andrew. "Saving Civilization from Empire: Belligerency, Pacifism and the Two Faces of Civilization during the Second Opium War." *European Journal of International Relations* 18, no. 1 (2011): 5–27. <https://doi.org/10.1177/1354066111416020>.
- Puchala, Donald J. "International Encounters of Another Kind." *Global Society* 11, no. 1 (1997): 5–29. <https://doi.org/10.1080/13600829708443119>.
- Salter, Mark B. *Barbarians and Civilization in International Relations*. London: Pluto Press, 2002.
- Seth, Sanjay. "Postcolonial Theory and the Critique of International Relations." *Millennium: Journal of International Studies* 40, no. 1 (2011): 167–83.
- Schulz, Carsten-Andreas. "Civilisation, Barbarism and the Making of Latin America's Place in 19th-Century International Society." *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (2014): 837–59. <https://doi.org/10.1177/0305829814541318>.
- Schwarzenberger, Georg. *A Manual of International Law*. Abingdon: Professional Books, 1974.
- . "The Standard of Civilisation in International Law," *Current Legal Problems* 8, no. 1 (1955): 212–34.
- Spandler, Kilian. "Regional Standards of Membership and Enlargement in the EU and ASEAN." *Asia Europe Journal* 16, no. 2 (2018): 183–98. <https://doi.org/10.1007/s10308-018-0506-9>.
- Spohn, Willfried and Triandafyllidou, Anna. *Europeanisation, National Identities and Migration. Changes in Boundary Constructions Between Western and Eastern Europe*. London: Routledge, 2003.

- Stivachtis, Yannis A. *The Enlargement of International Society: Culture versus Anarchy and Greece's Entry into International Society*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1998.
- . ‘Democracy: The Highest Stage of Civilized Statehood’, *Global Dialogue* 8, no. 3–4 (2006): 101-112.
- . “Civilization and International Society: The Case of European Union Expansion.” *Contemporary Politics* 14, no. 1 (2008): 71–89. <https://doi.org/10.1080/13569770801913223>.
- . “‘Civilizing’ the Post-Soviet/Socialist Space: An English School Approach to State Socialization in Europe the Cases of NATO and the Council of Europe.” *Perspectives* 18, no. 2 (2010): 5–32. <https://www.jstor.org/stable/23616116>.
- . “Liberal Democracy, Market Economy, and International Conduct as Standards of ‘Civilization’ in Contemporary International Society: The Case of Russia’s Entry into the ‘Community of Civilized States.’” *Journal of Eurasian Studies* 6, no. 2 (2015): 130–42. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.04.001>.
- . “Regionalism”, στο Navari, Cornelia. *International Society: The English School*. Cham: Palgrave Macmillan, 2021: 109-127.
- Stroikos, Dimitrios. “Introduction: Rethinking the Standard(S) of Civilisation(S) in International Relations.” *Millennium: Journal of International Studies* 42, no. 3 (June 2014): 546–56. <https://doi.org/10.1177/0305829814546585>.
- Suganami, Hidemi, “Japan’s Entry into international society” στο Bull, Hedley, and Adam Watson. *The Expansion of International Society*. Oxford: Clarendon Press, 1984: 185-200.
- . “C. A. W. Manning and the Study of International Relations.” *Review of International Studies* 27, no. 1 (2001): 91–107. <https://www.jstor.org/stable/20079592>.
- Suzuki, Shogo. “Japan’s Socialization into Janus-Faced European International Society.” *European Journal of International Relations* 11, no. 1 (2005): 137–64. <https://doi.org/10.1177/1354066105050139>.
- . *Civilization and Empire: China and Japan’s Encounter with European International Society*. New York: Routledge, 2009.

- Sylvester, Christine. "Post-colonialism", στο Baylis John, Steve Smith, and Patricia Owens. *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. 6th ed. Oxford: Oxford University Press, 2014. σσ. 185-194.
- Targowski, Andrew. "From Globalization Waves to Global Civilization." *Comparative Civilizations Review* 70, no. 70 (2014). <https://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol70/iss70/7>.
- Tomlisson, John. "Cultural Globalization", στο Ritzer George. *The Blackwell Companion to Globalization*. Chichester: Wiley Blackwell, 2016.
- Tsygankov, Andrei P. "Self and Other in International Relations Theory: Learning from Russian Civilizational Debates." *International Studies Review* 10, no. 4 (2008): 762–75. <https://www.jstor.org/stable/25482022>.
- Tzouvala, Ntina. *Capitalism As Civilisation: A History of International Law*. Cambridge Studies in International and Comparative Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Petito, Fabio. "Dialogue of Civilizations as an alternative model of World order" στο Michael Michalis. S. and Petito Fabio, *Civilizational Dialogue and World Order the Other Politics of Cultures, Religions, and Civilizations in International Relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009: 47-68.
- Vincent, R.J. *Nonintervention and International Order*. Princeton: Princeton University Pres, 1974.
- Watson, Adam. *The Evolution of Internacional Society: A Comparative Historical Analysis*. New York Routledge, 1992.
- Wæver, Ole. 'Four Meanings of International Society: A Trans-Atlantic Dialogue', στο B. A. Roberson, *International Society and the Development of International Relations Theory* (London: Continuum, 2002)
- Wight, Martin. *Systems of States*. Leicester: Leicester University Press, 1977.
- Yurdusev, A. Nuri. *International Relations and the Philosophy of History*. London: Palgrave Macmillan UK, 2003. <https://doi.org/10.1057/9781403938404>.
- Yurdusev, Nuri A. "The Middle East Encounter with the Expansion of European International Society", στο Barry Buzan and Ana Gonzalez-Pelaez, *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009: 70-91.

- Zhang, Yongjin. “China’s Entry into International Society: Beyond the Standard of ‘Civilization.’” *Review of International Studies* 17, no. 1 (1991): 3–16. <https://www.jstor.org/stable/20097241>.
- . *China in International Society since 1949*. London: Palgrave Macmillan UK, 1998. <https://doi.org/10.1057/9780230373921>.
- . “System, Empire and State in Chinese International Relations.” *Review of International Studies* 27 (2001): 43–63. <https://www.jstor.org/stable/45299504>.
- . “China and Liberal Hierarchies in Global International Society: Power and Negotiation for Normative Change.” *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 92, no. 4 (2016): 795–816. <https://www.jstor.org/stable/24757676>.

Δικτυογραφία

- Αποφάσεις ΕΔ στις Υποθέσεις C-156/21 Ουγγαρία κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου και C-157/21 Πολωνία κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου; Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ανακοινωθέν Τύπου αριθ. 28/22, Λουξεμβούργο 16/02/2022, διαθέσιμο στο: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2022-02/cp220028el.pdf> (Τελευταία πρόσβαση 12/06/2023).
- Μπαμπινιώτης, Γιώργος. «Το πολιτιστικό έλλειμμα της πολιτικής», *Το Βήμα* (2008) <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/to-politistikko-elleimma-tis-politikis/> (τελευταία πρόσβαση 10/06/2023).
- . «Πολιτισμός=Παιδεία», *Το Βήμα* (2020), διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2020/11/18/opinions/politismos-paideia/> (τελευταία πρόσβαση 10/06/2023).
- Έκθεση Προόδου 2022 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Τουρκία: διαθέσιμο στο <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/T%C3%BCrkiye%20Report%202022.pdf>
- Amnesty International. “Amnesty International.” Amnesty.org, 2022. <https://www.amnesty.org/en/>.

Armstrong Kathryn, Radford Antoinette, and Gardner Frank, “Putin Arrest Warrant: Biden Welcomes ICC’s War Crimes Charges,” *BBC News*, March 18, 2023, <https://www.bbc.com/news/world-europe-64998165>.

ASEAN CHARTER, <https://asean.org/asean-charter/>

Buranelli, Filippo Costa. “Regional International Societies, the Polysemy of Institutions and Global International Society.” *E-International Relations*, August 1, 2013. <https://www.e-ir.info/2013/08/01/from-e-pluribus-una-to-ex-una-plures-regional-international-societies-the-polysemy-of-institutions-and-global-international-society>.

Childrens’s Defence Fund, CDF, <https://www.childrensdefense.org/>

FIFA, “FIFA/UEFA Suspend Russian Clubs and National Teams from All Competitions,” www.fifa.com, February 28, 2022, Διαθέσιμο στο: <https://www.fifa.com/tournaments/mens/worldcup/qatar2022/media-releases/fifa-uefa-suspend-russian-clubs-and-national-teams-from-all-competitions>

Human Rights Watch. “Human Rights Watch.” Human Rights Watch, December 4, 2018. <https://www.hrw.org/>.

Human Rights Watch, “Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas,” Human Rights Watch (Human Rights Watch, April 3, 2022), <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas>

Human Rights Watch, “Qatar: Events of 2022,” Human Rights Watch, January 12, 2023, Διαθέσιμο στο: <https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/qatar>. (Τελευταία πρόσβαση 05/05/2023).

United Nations, “United Nations Charter,” (United Nations, 1945), <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> United Nations, “United Nations Charter,” (United Nations, 1945), <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>